

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนাসังคม)

ปริญญา

พัฒนাসังคม

สังคมศาสตร์

สาขา

คณะ

เรื่อง การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่ ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

The Community's Cultural Adaptation towards the Water Resource Management in the Area Impacted by Lam Dom Yai Dam Construction, Rai Tai Subdistrict, Phibun Mangsahan District, Ubon Ratchathani Province.

นามผู้วิจัย นายกมล หอมกลิ่น

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์โสวัตรี ณ ถลาง, Ph.D.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(รองศาสตราจารย์วิพัทธ์ จินตนา, Ph.D.)

ประธานสาขาวิชา

(รองศาสตราจารย์สิริกกร กาญจนสุนทร, วท.ม.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา ชีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการ
สร้างฝายลำโดมใหญ่ ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

The Community's Cultural Adaptation towards the Water Resource Management in the Area
Impacted by Lam Dom Yai Dam Construction, Rai Tai Subdistrict,
Phibun Mangsahan District, Ubon Ratchathani Province

โดย

นายกมล หอมกลิ่น

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม)

พ.ศ. 2556

กมล หอมกลิ่น 2556: การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ
ในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่ ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร
จังหวัดอุบลราชธานี ปรินญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาศึกษา) สาขาวิชาพัฒนาศึกษา
คณะศึกษาศาสตร์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผู้ช่วยศาสตราจารย์โสวัตรี ณ ถลาง,
Ph.D. 132 หน้า

การวิจัยเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ ในพื้นที่ที่ได้รับ
ผลกระทบจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่ ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี มี
วัตถุประสงค์เพื่อศึกษามิติวัฒนธรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำ ศึกษา
กระบวนการปรับตัวของชุมชนต่อรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อให้ได้แนวทางการจัดการน้ำที่
เหมาะสมในการดำเนินนโยบายด้านการจัดการน้ำที่เชื่อมโยงมิติทางวัฒนธรรมในชุมชนอย่างยั่งยืน
ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาทั้งการค้นคว้าจากเอกสารและการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล โดยใช้วิธีการสังเกตแบบ
มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม

ผลการศึกษาพบว่า ภายหลังจากได้มีการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่ ทำให้ทรัพยากรน้ำมีความ
เปลี่ยนแปลงไป เกิดปัญหาในด้านระบบนิเวศจนทำให้วิถีชีวิตของประชากรในพื้นที่เปลี่ยนแปลง
ตามไปด้วย กล่าวคือ จากช่วงก่อนการสร้างฝาย ชุมชนได้ใช้ทรัพยากรในลำน้ำอย่างเต็มที่ เช่น การ
หาปลาในลำน้ำ การใช้ประโยชน์ทางการเกษตร การใช้น้ำเพื่ออุปโภคบริโภค รวมถึงกิจกรรมและ
ประเพณีต่างๆที่เกิดขึ้น เช่น การลงเล่นน้ำเพื่อพักผ่อนหย่อนใจและการทำพิธีเคารพลำน้ำ เป็นต้น
แต่ปัจจุบันกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้เหลือน้อย และมีความสำคัญลดลงอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจาก
ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับลำน้ำที่เปลี่ยนไป อย่างไรก็ตามด้วยศักยภาพทุนทางสังคมเดิมที่มี
อยู่อันเป็นผลมาจากกระบวนการวัฒนธรรมอีสานดั้งเดิม ที่มีลักษณะการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน จึงทำให้
ชุมชนไม่ได้หยุดนิ่งในการหาแนวทางการฟื้นฟูลำน้ำเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ซึ่ง
รูปแบบในการปรับตัวของชาวตำบลไร่ใต้ต่อการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติลำโดมใหญ่
ที่ค้นพบ มีอยู่ 3 รูปแบบ ได้แก่ (1) การปรับตัวต่อรูปแบบการหาปลาในลำโดมใหญ่ (2) การ
ปรับตัวต่อรูปแบบการทำเกษตรริมน้ำและ (3) การปรับตัวต่อรูปแบบทำอาชีพเสริม

ลายมือชื่อนิสิต

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

Kamol Homklin 2013: The Community's Cultural Adaptation towards the Water Resource Management in the Area Impacted by Lam Dome Yai Dam Construction, Raitai Subdistrict, Phibun Mangsahan District, Ubon Ratchathani Province. Master of Arts (Social Development), Major Field: Social Development, Faculty of Social Sciences. Thesis Advisor: Assistant Professor Sowatree Nathalang, Ph.D. 132 pages.

This research titled of The Community's Cultural Adaptation towards the Water Resource Management in the area impacted Lam Dom Yai Dam Construction, Rai Tai Subdistrict, Phibun Mangsahan District, Ubon Ratchathani Province.

The objectives of the research were to study the cultural dimension of the community which related to water resource management and to find out the process of community adaptation towards water resource management. Secondly to come up with a solution to appropriate water resource management in proceeding policy of water resource management related to cultural dimension for community sustainability. This research was conducted through reading from documents and collecting data from field site by Participant Observation, In-depth interview including focus group discussion.

The study found that after the construction of the Lam Dome Yai dam negatively changed the water resource management. This effect the eco-system and villager's livelihoods to be changed. Before the dam construction, people in the community has consumed the water resource effectively, for example fishing, cultivating, consuming including cultural activities like performing rituals concerning water, including swimming for relaxation. Nowadays, the importance of those activities are very reduced and have been decreasingly practiced due to the relationship of the people in the community and the changing of the river.

However, the potential of social capitals existing in Isaan old tradition, which based on sharing and caring practice and, enables the community to continue finding out the methods of recovery the river to be effectively used. There are three findings of the adaptation method towards the changes of natural resources management in Lam Dom Yai; (1) adaptation to fishing method in Lam Dome Yai, (2) adaptation to cultivation method on the riverside, and (3) adaptation method to additional occupations.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความกรุณาอย่างสูงจาก ผศ.ดร.โสวัตรี ณ ถลาง ประธานกรรมการที่ปรึกษาหลักสูตร รศ.ดร.วิพัทธ์ จินตนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ในการให้ข้อคิดเสนอแนะแนวทางการวิจัยและพิจารณาตรวจทานแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ อีกทั้งขอขอบคุณ รศ. สิทธิกร กาญจนสุนทร ประธานสาขาวิชาพัฒนาสังคม และที่สำคัญอย่างยิ่ง รศ.ดร. อารมณ์พันธ์ จันทร์สว่าง ผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอก ที่ให้ความกรุณาชี้แนะให้ผู้วิจัยมีความกระจ่างในการวิเคราะห์ข้อมูลมากขึ้น อีกทั้งต้องขอบคุณคณาจารย์และเจ้าหน้าที่สาขาวิชาพัฒนาสังคมทุกท่าน ที่ได้ให้การสนับสนุนข้อมูลและชี้แนะกระบวนการขั้นตอนต่างๆ งานวิจัยมีความสมบูรณ์และถูกต้องมากยิ่งขึ้น

การศึกษาในครั้งนี้ นอกจากผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้าจากเอกสารตำราต่างๆ แล้ว ยังได้ลงพื้นที่เพื่อการวิจัยภาคสนาม ซึ่งได้รับความอนุเคราะห์ข้อมูลจากสำนักงานชลประทานที่ 7 อุบลราชธานีและองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ เป็นอย่างดี ที่สำคัญอย่างยิ่ง ขอขอบคุณตัวแทนชุมชนทุกท่านที่ได้เสียสละเวลาในการให้สัมภาษณ์ข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัย งานวิจัยชิ้นนี้จะสำเร็จไม่ได้หากขาดผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรที่คอยให้คำปรึกษาอย่างใกล้ชิด ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์กัญญาณี สำนวนเย็น อาจารย์สุรสม กฤษณะจุฑา คุณพนา ใจตรง คุณรัศมี แสนเสาร์ คุณจาวรธรรม สุพลไร่และขออภัยท่านอื่นๆหากไม่ได้เอ่ยชื่อนาม อีกทั้งต้องขอขอบพระคุณอย่างสูงกับความกรุณาของอาจารย์สุวภัทร นักรู้กำพลพัฒน์ ที่ได้กระตุ้นเตือนผู้วิจัยในการทำงานและตรวจทานแก้ไขข้อผิดพลาดต่าง จนสำเร็จเป็นรูปเล่มอย่างสมบูรณ์

ที่สำคัญอย่างมาก ขอขอบพระคุณ โครงการนักเรียนทุนนานาชาติ (International Fellowship Program: IFP) ภายใต้มูลนิธิกองทุนการศึกษาเอเชีย โดยการสนับสนุนเงินทุนจากมูลนิธิฟอร์ด ที่ได้สนับสนุนให้ทุนผู้วิจัยทั้งในช่วงเรียนหลักสูตรและการทำวิจัย ซึ่งการสนับสนุนดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จในครั้งนี้ คุณค่าและประโยชน์จากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ผู้ศึกษาขอมอบแต่บิดามารดา ครอบครัวหอมกลิ่น คณาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้และเจ้าของงานวิจัยที่ผู้ศึกษาได้นำมากล่าวอ้างในการศึกษาครั้งนี้ จึงขอขอบพระคุณทุกท่านมา ณ โอกาสนี้

กมล หอมกลิ่น

เมษายน 2556

สารบัญ

หน้า

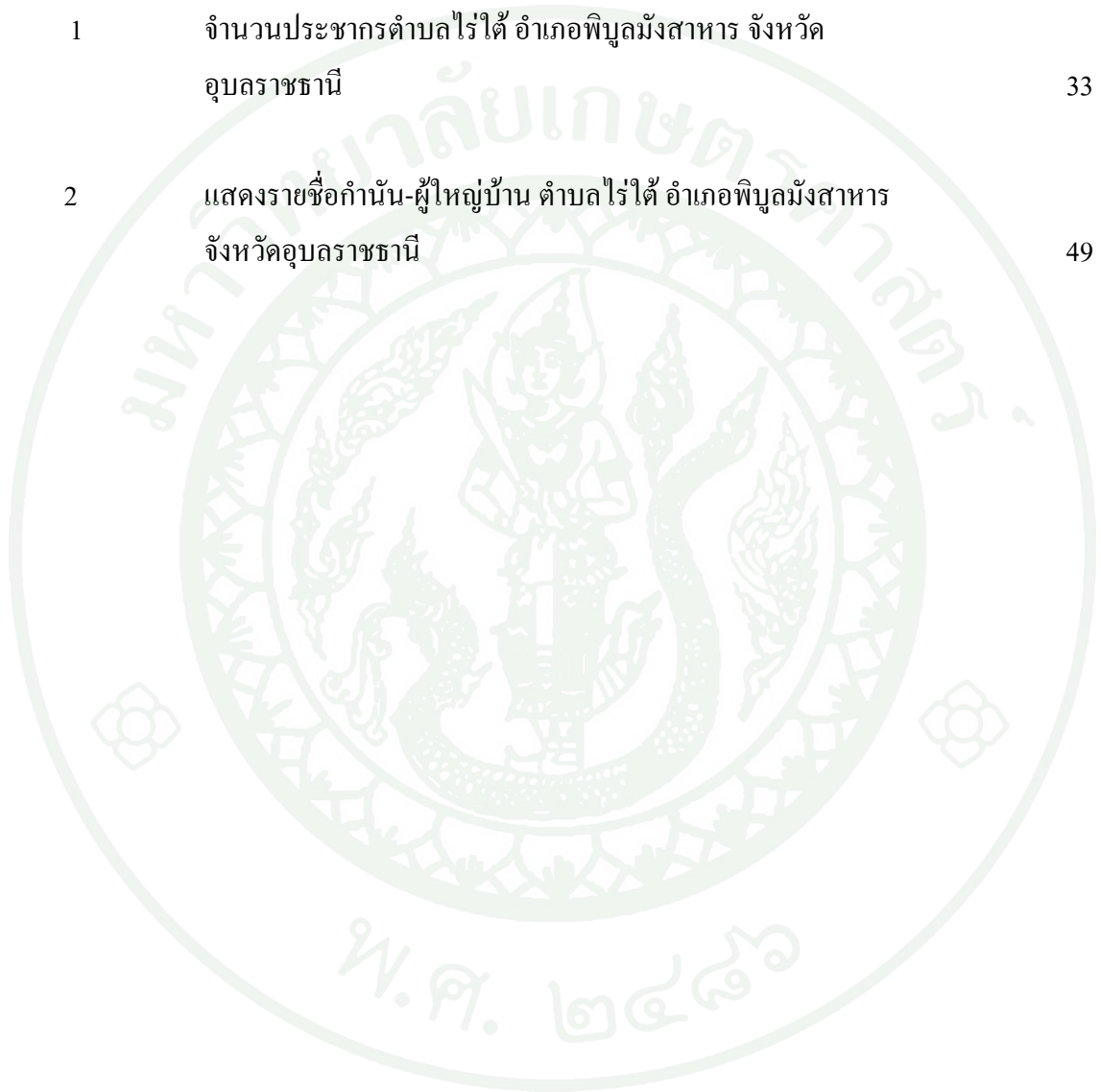
สารบัญตาราง	(3)
สารบัญภาพ	(4)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
ประโยชน์ที่ได้รับ	3
ขอบเขตของการวิจัย	4
นิยามศัพท์ปฏิบัติการ	4
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	6
แนวคิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม	6
แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำ	13
แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม	18
แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	22
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	26
กรอบแนวคิดในการวิจัย	31
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	32
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	32
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	33
การเก็บรวบรวมข้อมูล	34
การวิเคราะห์ข้อมูล	35
บทที่ 4 ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์	37
ผลการวิจัย	37
ข้อวิจารณ์	110

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	113
บทสรุป	113
ข้อเสนอแนะ	118
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	121
ภาคผนวก	129
ประวัติการศึกษาและการทำงาน	132

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	จำนวนประชากรตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี	33
2	แสดงรายชื่อกำนัน-ผู้ใหญ่บ้าน ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี	49

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	กรอบแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน	23
2	กรอบแนวคิดในการวิจัย	31
3	ลักษณะกายภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา	42
4	ลำโคมใหญ่ในพื้นที่ตำบลไร่ใต้ อำเภิบูลมั่งสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี	47
5	แผนผังสายการบริหารท้องถิ่นตำบลไร่ใต้ในปัจจุบัน	50
6	ประเพณีบุญบั้งไฟซึ่งจัดขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี	56
7	ฝายลำโคมใหญ่	70
8	ลักษณะเรือหาปลาของชาวบ้านในตำบลไร่ใต้	77
9	คลองส่งน้ำที่ยังสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์และยังไม่ได้ใช้งาน	84
10	การสนทนากลุ่มย่อยครั้งที่ 1	85
11	การทำเรือไฟของชาวบ้านที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล	88
12	เครื่องมือหาปลาที่เรียกว่า “มอง” หรือชื่อภาษาไทยคือ ตาข่ายดักปลา	92

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
13	รูปวาดจำลองเบ็ดเผือก หรือมีชื่อภาษาไทยคือ เบ็ดเขือก	93
14	เครื่องมือหาปลาที่เรียกว่า สะดุ้ง หรือชื่อภาษาไทยคือ ขกขอปลา	95
15	การใช้คุนในการหาปลาของชาวบ้านหรือมีชื่อภาษาไทยคือ ตาข่ายติดเรือ	97
16	ถังแก๊สที่ชาวบ้านใช้หาปลา	99
17	หน้ากากค้ำน้ำยิงปลาที่ชาวบ้านใช้หาปลา	99
18	การปลูกต้นไม้ริมน้ำของชาวบ้านเพื่อยึดหน้าดินไม่ให้ตลิ่งพัง	102
19	การสนทนากลุ่มย่อยครั้งที่ 2	103
20	การสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกของผู้วิจัย	112

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

โลกของเราประกอบขึ้นด้วยพื้นดินและพื้นน้ำ โดยส่วนที่เป็นผืนน้ำนั้น มีอยู่มากที่สุดคือ ประมาณ 3 ส่วน (75%) และเป็นพื้นดิน 1 ส่วน (25%) ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งกับชีวิตของพืชและสัตว์ นอกจากนี้ น้ำยังมีความจำเป็นทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม อันมีผลต่อการพัฒนาประเทศ น้ำที่มนุษย์นำมาใช้ในกิจกรรมต่างๆ ดังกล่าวนั้นส่วนมากจะเป็นน้ำจืด แต่น้ำจืดในโลกเรามีเพียงร้อยละ 2.5 เท่านั้น ดังนั้น ในปัจจุบันความต้องการการใช้น้ำจืดมีมากกว่าน้ำจืดที่มีอยู่ในหลายส่วนของโลก และในอีกหลายพื้นที่ในโลกกำลังจะประสบปัญหากับความไม่สมดุลของอุปสงค์และอุปทานของน้ำ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2553)

ปัจจุบันสถานการณ์เกี่ยวกับน้ำได้ก่อให้เกิดปัญหาเป็นอันมาก ทั้งในด้านภาวะการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้ง น้ำท่วมในฤดูฝน ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้ใช้น้ำต่างๆ ตลอดจนการเกิดปัญหาลิ่งแวดล้อมทำให้คุณภาพน้ำเสียไป ดังนั้น แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำจึงเกิดขึ้น โดยในประเทศไทยกำหนดให้มีการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำ ในช่วงที่มีการปฏิรูประบบราชการเมื่อปี พ.ศ.2545 ที่ได้จัดตั้งกรมทรัพยากรน้ำขึ้นในกระทรวงใหม่ที่ชื่อว่ากระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการแก้ไขเพิ่มเติมระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำต่อเนื่องกันมาจนถึงฉบับ พ.ศ.2550 (สมคิด สิงสง, 2553)

ในส่วนของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2533 รัฐบาลได้มีแผนที่จะวางระบบชลประทานเพื่อเพิ่มพื้นที่ทางการเกษตร โดยการผันน้ำจากแม่น้ำสายหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งก็นำไปสู่ “โครงการ โขงชีมูล” โดยวางแผนว่าจะผันน้ำจากแม่น้ำโขงมาลงแม่น้ำชีและไหลเชื่อมต่อมาแม่น้ำมูล เพื่อให้เกิดการขยายพื้นที่ทางการเกษตร โดยวางแผนไว้ว่าจะเริ่มพัฒนาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 เพื่อให้เสร็จในปี พ.ศ. 2560 ซึ่งจะได้พื้นที่ชลประทานทั้งสิ้นประมาณ 4,900,000 ไร่ (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน, 2540)

ในช่วงปี พ.ศ.2537-2538 ได้มีโครงการที่เรียกว่า “วอเตอร์ กริด” ทั้งหมด 10 แห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการชักน้ำจากแหล่งน้ำเพื่อนำไปใช้ในระบบการเกษตร แต่ก็ถือว่าโครงการไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากมีต้นทุนค่าไฟฟ้าในอัตราที่สูงมากและถือเป็นการใช้งบที่ไม่สมกับการลงทุน เนื่องจากใช้งบประมาณไปทั้งหมด 850 ล้านบาท แต่ได้พื้นที่การเกษตรไม่เกิน 3,000 ไร่ และในจำนวนนี้สามารถใช้ได้จริงไม่เกิน 200 ไร่ นอกจากนี้ ยังมีโครงการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำ เช่น การสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี 6 เขื่อน และการสร้างเขื่อนในแม่น้ำมูล 7 เขื่อน เป็นต้น (หาญณรงค์ เยาวเลิศ, 2553)

ในปี พ.ศ.2537 ได้เริ่มมีการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2540 ฝายดังกล่าวเป็นโครงการที่อยู่ภายใต้โครงการพัฒนาแหล่งน้ำ โขง ชี มูล ซึ่งตั้งอยู่ในเขตบ้านสร้างแก้ว ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ห่างจากตำบลไร่ใต้ไปทางตอนล่างของลำน้ำประมาณ 9 กิโลเมตร เป็นฝายที่ขวางกั้นลำโดมใหญ่ มีระบบเปิด-ปิดที่ใช้ระบบแรงดันไฮดรอลิกส์ มีประตูเปิด-ปิด 4 บานประตู ในการทำงาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับและกักเก็บน้ำไว้ในลำน้ำลำโดมใหญ่และลำน้ำสาขา สำหรับใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรและอุปโภค-บริโภคได้ตลอดปี และถ้าสามารถใช้งานได้ตามวัตถุประสงค์จะสามารถส่งน้ำให้แก่พื้นที่เพาะปลูกได้ประมาณ 21,943 ไร่ ในเขตพื้นที่อำเภอสว่างวีระวงศ์ และอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี (กรมชลประทาน, 2540)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาตั้งแต่การดำเนินการก่อสร้างฝายแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2540 ฝายดังกล่าวกลับไม่ได้ถูกใช้งานอย่างเต็มที่ ในทางตรงกันข้ามการมีฝายกลับเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติในเขตพื้นที่ตำบลไร่ใต้และพื้นที่ใกล้เคียง ข้อมูลจากโครงการวิจัยรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลำโดมใหญ่ระบุว่า ในช่วงระยะเวลา 15 ปี ที่ผ่านมา น้ำในลำน้ำเริ่มเน่าเสีย ตลิ่งสองฝั่งเริ่มทรุดลงเรื่อยๆ อีกทั้งพันธุ์ปลาก็ลดลงอย่างเห็นได้ชัด เป็นผลให้ประชาชนในพื้นที่ได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำน้อยลงอย่างมาก (โครงการวิจัยรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลำโดม, 2552)

ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี เป็นชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือขนาดใหญ่มีประชากรประมาณ 7,800 คน แบ่งการปกครองออกเป็น 15 หมู่บ้าน เป็นชุมชนที่มีทรัพยากรแม่น้ำที่มีชื่อว่า “ลำโดมใหญ่” ที่ถือเป็นสายเลือดหลักหล่อเลี้ยงผู้คนมายาวนาน จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนผูกพันกับสายน้ำ นอกจากนี้ ยังมีพื้นที่ทางการเกษตรในบริเวณ

ลุ่มน้ำที่อุดมสมบูรณ์เหมาะในการทำนา จนกลายเป็นอาชีพหลักของประชากรในพื้นที่ และปัจจุบัน ตำบลไร่ใต้เป็นชุมชนหนึ่งที่เผชิญกับปัญหาเกี่ยวกับน้ำดังกล่าวข้างต้น ชุมชนจะอย่างไรเพื่อดำรงชีวิตชุมชนให้คงอยู่อย่างสงบสุขตามอัตภาพท่ามกลางปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ชุมชนมีการปรับตัวหรือไม่อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการจัดการทรัพยากรน้ำ มีวัฒนธรรมชุมชนใดบ้างที่เกื้อหนุนต่อการปรับตัวของชุมชนและมีผลต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ (องค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้, 2550)

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ ผลจากการศึกษาดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อชุมชน หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่รับผิดชอบอื่นๆ ในการดำเนินนโยบายการจัดการน้ำของชุมชนตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษามิติวัฒนธรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี
2. เพื่อศึกษาการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี
3. เพื่อศึกษาหาแนวทางการจัดการน้ำที่เหมาะสมของชุมชนในการนำเสนอต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการดำเนินนโยบายการจัดการน้ำของชุมชน ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ทราบลักษณะการจัดการทรัพยากรน้ำอันเกิดจากการปรับตัวของชุมชน ในเขตพื้นที่ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

2. เข้าใจมิติวัฒนธรรมของชุมชนอันเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

3. ได้แนวทางการจัดการน้ำที่เหมาะสมของชุมชนในการนำเสนอต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการดำเนินนโยบายการจัดการน้ำของชุมชน ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

4. ได้ฐานข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่ที่ชี้ให้เห็นถึงปัญหาและจะนำไปสู่แนวทางการแก้ไขที่ดีในอนาคต

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้พื้นที่ศึกษาในเขตพื้นที่หมู่ที่ 1, 2, 3, 4, 6, 7 และหมู่ที่ 9 ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ติดกับลำโดมใหญ่ที่ไหลผ่านตำบลไร่ใต้ ก่อนที่จะไหลเชื่อมลงสู่ม่น้ำมูล และเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่ที่อยู่ภายใต้โครงการพัฒนาแหล่งน้ำ โขง ชี มูล

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลในเบื้องต้นทั้งจากเอกสารและการลงพื้นที่เพื่อสำรวจปัญหาที่เกิดขึ้น จึงได้นิยามศัพท์เพื่อใช้ในการวิจัย ดังนี้

การปรับตัวทางวัฒนธรรม หมายถึง การทำตัวเองให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสมหรือดีขึ้นบนฐานมิติวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของตน

มิติวัฒนธรรม หมายถึง พฤติกรรมและสิ่งทีคนในชุมชนผลิตหรือสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้ซึ่งกันและกันและใช้อยู่ในหมู่พวกในชุมชนของตน และหมายถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนด้วย

นิเวศวัฒนธรรม หมายถึง ความเป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นแห่งนั้น ได้แก่ นิเวศวัฒนธรรมของชาวบ้านในเขตตำบลไร่ใต้ ที่มีวัฒนธรรมการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับทรัพยากรลุ่มน้ำลำโดมใหญ่

เพื่อให้เห็นมิติแห่งการดำรงชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ทรัพยากรน้ำ หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณประโยชน์ที่ชุมชนสามารถนำมาใช้ในด้านเกษตรในรูปแบบต่างๆ เช่น การประมงในแม่น้ำ การปลูกพืชผัก การปลูกไม้ผล นอกจากนี้ยังนำมาใช้ในด้านอุตสาหกรรมเพื่อการพัฒนาประเทศ

การจัดการทรัพยากรน้ำ หมายถึง การดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างรวมกันเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในเขตพื้นที่แม่น้ำลำโดมใหญ่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่เพื่อแก้ปัญหาทางด้านการเกษตรในพื้นที่ การประมงน้ำจืด การจัดการระบบชลประทานที่มีประสิทธิภาพมากกว่าเดิม ทั้งในระยะสั้นและระยะยาวเพื่อการแก้ปัญหาดังกล่าว

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้นำแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเป็นแนวทางในการศึกษา ดังนี้

1. แนวคิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม (cultural adaptation)
2. แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำ (water management)
3. แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (cultural ecology)
4. แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

แนวคิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม

การปรับตัว ถ้าโดยความหมายทั่วไปก็หมายถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบหรือพฤติกรรมให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในบริบทใดบริบทหนึ่ง ซึ่งในความหมายทั่วไปนั้น การปรับตัวจะมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพของบุคคลนั้นและสภาพแวดล้อม หรือสถานการณ์ที่บุคคลกำลังเผชิญอยู่ ซึ่งการดำเนินชีวิตนั้นย่อมมีอุปสรรคมาขัดขวางและทำให้เกิดความเครียดจำเป็นจะต้องปลดปล่อยความเครียดนั้นออกไป เพื่อเป็นการรักษาสุขภาพความสมดุลของชีวิต (กันยา สุวรรณแสง, 2533)

Coleman and Glares (1983) กล่าวว่า การปรับตัวหมายถึง ผลของความพยายามของบุคคลที่พยายามปรับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ตน ไม่ว่าจะปัญหานั้นจะเป็นปัญหาด้านบุคลิกภาพ ด้านความต้องการ หรือด้านอารมณ์ให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมที่บุคคลนั้นอยู่ ส่วน Bernard (1960) ได้ให้ความหมายของการปรับตัวว่าเป็นการที่บุคคลสามารถปรับตัวให้เข้ากับตนเองและโลกภายนอกได้ อดี มีความพึงพอใจและความแจ่มใสอย่างสูงสุด มีพฤติกรรมที่เหมาะสมกับสภาพสังคม มีความสามารถที่จะเผชิญและยอมรับความจริงของชีวิต

Gillmer *et al.* (1971: 22) ได้อธิบายว่า การปรับตัวเป็นกระบวนการที่มนุษย์มีปฏิกิริยาตอบโต้กับสิ่งแวดล้อมรอบตัว เป็นการปรับตัวเข้ากับปัญหา รวมถึงปรับสภาพปัญหาที่เป็นอยู่ให้เข้ากับความต้องการด้วย

ในงานวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษาเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรม ซึ่งสมชาย นิลอาธิ (2543) ได้กล่าวว่า การสร้างวัฒนธรรมของมนุษย์นั้น มักจะจัดการกับข้อจำกัดของธรรมชาติแวดล้อมของตนเสมอ เช่น ผลิตเสื้อผ้า และสร้างบ้านเพื่ออยู่อาศัยในขอบเขตที่คิดว่าจะทำให้อยู่รอดได้ เช่น จากกระตอม หินและกระตอมน้ำแข็งของชาวเอสกีโม จัดว่าเป็นวัฒนธรรมด้านสถาปัตยกรรมที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์ที่ทันสมัยมากในดินแดนแอนตาร์กติกที่ขั้วโลกเหนือ ทำนองเดียวกันกับวงการแพทย์ที่สามารถสร้างเทคโนโลยีการรักษาคนป่วยให้มีระบบที่มีประสิทธิภาพมากกว่าในอดีตอย่างเห็นได้ชัด

ความจำเป็นในเรื่องของการปรับตัวและการปรับเปลี่ยนแนวคิด ทรรศนะพื้นฐานหรือการปฏิบัติในสังคมไทยนั้นเป็นเรื่องสำคัญเนื่องจากในปัจจุบันสังคมไทยได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากสังคมเกษตรกรรมเพื่อยังชีพมาเป็นสังคมเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมเพื่อการค้า ซึ่งเรื่องนี้ สุดารัตน์ รอดบุญส่ง (2549) กล่าวว่า เป็นการเปลี่ยนจากระบบเกษตรเพื่อยังชีพมาเป็นระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนี้ส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมจากสังคมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติมาเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และต่อมากลายเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์ที่ขึ้นอยู่กับแลกเปลี่ยนด้วยเงินตราหรือความสัมพันธ์อื่นๆ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการปรับตัวของชุมชนอย่างมาก คนในชุมชนจำเป็นจะต้องปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเพื่อสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ Cohen (1969) ยังได้กล่าวอีกว่า แนวคิด “การปรับตัวทางวัฒนธรรม” มีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อที่ว่า วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญในการปรับตัวของมนุษย์เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อดำรงความสัมพันธ์กับถิ่นที่อยู่ วัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ และมนุษย์ไม่สามารถดำรงอยู่ได้หากปราศจากวัฒนธรรม พร้อมกันนั้นมนุษย์ก็ได้สร้างและได้รับผลกระทบจากการที่วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลง และเมื่อวัฒนธรรมของกลุ่มเปลี่ยนไป คนในกลุ่ม จะต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม และคุณลักษณะทางจิตใจ เพื่อให้เหมาะกับวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ อาจกล่าวอย่างชัดเจนได้ว่า วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้น และเป็นกลไกที่มนุษย์ใช้เพื่อที่จะปรับตัวให้อยู่รอดได้ในระบบนิเวศหนึ่ง

ในสังคมไทยนั้นผลจากการพัฒนาที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะในระดับท้องถิ่น ดังนั้น เพื่อลดปัญหาจากการพัฒนาจึงต้องหาทางออกที่เหมาะสมกับสังคมไทยโดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นให้สามารถพึ่งตนเองได้ หลายชุมชนจึงต้องพยายามเรียนรู้คุณค่าที่มีอยู่ในชุมชนและปรับตัว เพื่อสร้างสรรค์พัฒนารูปแบบและวิธีการพัฒนาให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรมของตน ซึ่งสุภารัตน์ รอดบุญส่ง (2549) กล่าวว่า ในการปรับตัวนั้นต้องอาศัยองค์ประกอบ 2 ประการ คือ

1. มรดกทางภูมิปัญญาหรือความรู้ในชีวิตจริงที่มีอยู่ในชุมชนมาแต่ดั้งเดิมและสืบทอดเป็นประสบการณ์ การเรียนรู้แก่คนรุ่นต่อๆ มาโดยลำดับ

2. การพัฒนาสมัยใหม่ที่เน้นให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

เป็นที่น่าสังเกตว่าการดำเนินการโครงการต่างๆ ของรัฐมักทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วจนชุมชนประสบกับความยากลำบากในการปรับตัวกับสภาพการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในบางกรณีการปรับตัวไม่ได้ช่วยให้ชุมชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ในเรื่องนี้ สุวิทย์ ชีรสอวัต (2534) ได้ศึกษาผลการดำเนินงานโครงการพัฒนาป่าไม้ของหน่วยงานราชการ ซึ่งให้ชาวบ้านออกจากที่ทำกินเดิมซึ่งเป็นพื้นที่ป่าสงวน โดยสัญญาว่าจะจัดที่ทำกินใหม่ให้ฟรีและจะออกเอกสารสิทธิ์ให้อีกทั้งจะสร้างระบบชลประทานและนำระบบไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน แต่ไม่ได้ทำตามสัญญา ทำให้ชาวบ้านทุกครัวเรือนต้องสูญเสียที่ดินให้โครงการนำไปปลูกกระถินยักษ์ ยูคาลิปตัส และสัก เฉลี่ยครัวเรือนละ 25 ไร่ โดยชาวบ้าน 75 ครัวเรือนจากทั้งหมด 170 ครัวเรือน ได้จับสลากเลือกที่ทำกินใหม่ และมีเพียง 32 ครัวเรือนที่ได้เข้าทำกินในที่เหล่านี้ โดยต้องเสียเงินให้เจ้าของเดิมประมาณ ไร่ละ 500 บาท ส่วนครัวเรือนอื่นๆ ต้องทำกินในพื้นที่ที่เหลืออยู่ซึ่งมีขนาดลดลง

ในสภาพการณ์ดังกล่าว ชาวบ้านแสวงหาทางออกด้วยวิธีการต่างๆ คือ (1) ร้องเรียนขอความเป็นธรรมจากหัวหน้ากิ่งอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัดและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ แต่ไม่ได้ผลเนื่องจากกระบวนการที่ล่าช้าและชาวบ้านต้องเสียทรัพย์สิน (2) เพาะปลูกในที่ดินที่เหลืออยู่ก่อนข้างน้อย (3) เพาะปลูกในพื้นที่สวนป่าที่ทางโครงการปลูกป่าไว้ ซึ่งผลผลิตของชาวบ้านจะลดลงเพราะถูกร่มเงาของสวนป่าบังไว้ (4) ชาวบ้านบางส่วนอพยพไปทำงานกรุงเทพมหานคร และตามเมืองต่างๆ (5) ชาวบ้าน 25 ครัวเรือนอพยพไปตั้งถิ่นฐานในจังหวัดอื่น ซึ่งส่วนมากเข้าไปอยู่ในเขตป่าสงวนอีก (6) ชาวบ้านบางส่วนเข้าไปลักลอบตัดไม้ที่ยังพอมิเหลืออยู่

ไปขายโรงเลื่อย และ (7) ชาวบ้านหนึ่งรายคือแพ่งไม่ยอมออกจากที่ทำกินเดิมและปลูกไม้ผลในพื้นที่

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความพยายามปรับตัวดังกล่าว แต่สุวิทย์ ชีรสาคัด (2534) ก็ยังสรุปว่า “หลังการเข้ามาของโครงการฯ ชาวบ้านมีแต่ความหม่นหมอง ไม่แน่ใจในอนาคตของครอบครัว ครัวเรือนที่เหลือในปัจจุบัน 156 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ยากจนกว่าแต่ก่อน”

ยศ สันตสมบัติ (2539) ศึกษาชุมชนท่าเกวียนและหลายชุมชนในพื้นที่เขตรอบกลุ่มภาคกลาง ที่การสร้างเขื่อนเจ้าพระยาที่จังหวัดชัยนาท ทำให้ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตไปตามการชักชวนของเจ้าหน้าที่รัฐให้มีการทำนาปีละ 2 ครั้ง โดยใช้เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ และมีต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ต้องกู้ยืมจากสหกรณ์หรือ ธกส. ในช่วงแรกชาวบ้านมีรายได้สูงขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีรายจ่ายสูงใช้เครื่องอำนวยความสะดวกมากขึ้น เกิดเป็นค่านิยมที่ต้องใช้เครื่องไฟฟ้าใหม่ๆ เพื่อรักษาหน้าตาให้ทัดเทียมกับเพื่อนบ้าน และก่อนนี้เพิ่มขึ้น จนต้องทำการผลิตมากยิ่งขึ้นเพื่อใช้หนี้ โดยขยายพื้นที่เนื่องจากเมื่อดินเริ่มเสื่อมสภาพไม่สามารถให้ผลผลิตได้ดีเท่าเดิมและชาวบ้านไม่มีอำนาจต่อรองราคาขายผลผลิตได้

อีกทั้งยังสรุปภาพของชุมชนท่าเกวียนว่า โดยภาพรวมสังคมชาวานกำลังล่มสลาย วิถีชีวิตของชุมชนกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านสูญเสียการพึ่งตนเอง ต้องพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกและโรงงานอุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้น ชาวบ้านสับสนต่ออนาคตของตนเอง จากที่เคยยิ้มแย้มแจ่มใสกลายเป็นความเครียด ความรู้สึกของชาวบ้านต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนมีลักษณะต่างกัน 2 ขั้ว ขั้วหนึ่งมองว่าการขายแรงงานดีกว่าการทำนา เพราะไม่ต้องลงทุน ไม่มีความเสี่ยงเหมือนการทำนา แต่อีกขั้วหนึ่งมองว่า ชาวบ้านกำลังไม่มีรากฐานของความมั่นคงในชีวิต ความเป็นตัวของตัวเองกำลังหมดไป และอิสรภาพต้องสูญเสียไปกลายเป็นเพียงลูกจ้างอย่างเดียวไม่มีทางเลือกอื่นสำหรับชีวิตในอนาคต

ในลักษณะรูปการที่เกิดขึ้นอย่างนี้ พัทรินทร์ ลาภานันท์ และคณะ (2544) ได้กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชาวชนบทที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ: กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลว่า รูปธรรมของการปรับตัวที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้มีอย่างน้อย 3 รูปแบบคือ (1) ไม่ละทิ้งภาคเกษตรกรรม ไม่ยอมทิ้งหมู่บ้าน ไม่เข้าสู่การเป็นแรงงานอาชีพเต็มตัว แต่เลือกเอาการเป็นแรงงานรับจ้างอิสระนอกฤดูทำนาเป็นการชั่วคราวเพื่อหาเลี้ยงชีพไปวันๆ (2) ละทิ้งภาค

เกษตรกรรมอพยพออกจากหมู่บ้านและเข้าสู่การเป็นแรงงานอาชีพเต็มตัว สำหรับพวกที่ยังอยู่ในหมู่บ้านก็ไม่ได้คงความเป็นชุมชนเกษตรกรรมอีกต่อไป (3) ละทิ้งภาคเกษตรกรรม แต่ไม่ทิ้งหมู่บ้าน ไม่ทิ้งชุมชน และภายหลังการเป็นแรงงานอาชีพเต็มตัวชาวบ้านเริ่มพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เริ่มรวมกลุ่มและทำการต่อสู้ทวนกระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรม พยายามพลิกฟื้นระบบการผลิตภาคเกษตรในรูปแบบใหม่

ทั้งนี้ ยศ สันตสมบัติ (2539) ยังได้สรุปในทิศทางที่สอดคล้องกันว่า ในท้ายที่สุดการปรับตัวและการผลิตใหม่ของชุมชนย่อมขึ้นอยู่กับจิตสำนึกความเป็นชุมชนที่ยังคงดำรงอยู่พร้อมกับศักยภาพของชุมชนในการปรับเปลี่ยนและพัฒนาให้สอดคล้องกับความต้องการและการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยได้ในระดับหนึ่ง

วิทัศน์ จันทร์โพธิ์ศรี และคณะ (2540) ศึกษาสภาพการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรประมงในชุมชนริมน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น 2 แห่ง พบว่า ลำน้ำพองที่ไหลผ่านชุมชน เคยเป็นแหล่งทรัพยากรประมงที่สำคัญของชุมชน มีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านสามารถหาอาหารทั้งปลา ปู กุ้ง หอย แมลงและผักต่างๆ จากลำน้ำพองไว้บริโภคในครัวเรือนและนำไปแลกข้าวกับชุมชนอื่นๆ แต่การสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ในปี 2508 ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงปริมาณและอัตราไหลของน้ำ สัตว์บางชนิดสูญหายหรือเหลือน้อยในลำน้ำพอง การสร้างเขื่อนกั้นน้ำพองก่อนไหลลงสู่ลำน้ำชีทำให้ลำน้ำช่วงนั้นมีระดับน้ำลึกกว่าเดิมมาก อัตราการไหลช้าลง น้ำเป็นสีเขียว มีพิษน้ำพวกสาหร่ายขึ้นเป็นจำนวนมากทำให้ชาวบ้านไม่กล้าลงไปจับปลา คนที่ยังจับปลาในบริเวณนั้นต้องใช้เรือหรือตาข่ายแบบพิเศษสำหรับน้ำลึก จึงต้องลงทุนมากขึ้น ใช้เวลานานขึ้น ชาวบ้านส่วนใหญ่หันไปประกอบอาชีพอื่นและนำเงินมาซื้ออาหารจากร้านค้าแทน ลดความสำคัญของแหล่งทรัพยากรประมงตามธรรมชาติลง เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อลำน้ำพองครั้งสำคัญอย่างเหตุการณ์ลำน้ำพองเน่าเสียจากโรงงานน้ำตาลเมื่อ พ.ศ. 2535 ชาวบ้านก็ตื่นตัวจากข่าวทางสื่อมวลชนมากกว่าจะเห็นว่า มีผลกระทบต่อตัวเอง และกิจกรรมการอนุรักษ์ลำน้ำพองของชุมชนมีลักษณะของการผลักดันจากภายนอกมากกว่าความต้องการของชุมชนเอง

ชลิตา บัณฑิตวงศ์ และคณะ (2543) ศึกษาพัฒนาการและการปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน โดยใช้ให้เห็นถึงเงื่อนไขภายนอกที่เข้ามากระทบต่อทรัพยากรประมงทะเลที่กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านอาศัยเป็นแหล่งทำมาหากินและแนวทางการปรับตัวซึ่งมีหลากหลาย แต่ยังไม่สามารถประสบ

ความสำเร็จได้เพราะเงื่อนไขต่างๆที่เกี่ยวข้องทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมในชุมชน

ในส่วนที่เป็นความเดือดร้อนที่ชาวประมงพื้นบ้านตระหนักถึงมากที่สุดคือการลักลอบเข้ามาทำงานอย่างผิดกฎหมายของเรือลากอวน ชาวประมงพื้นบ้านได้พยายามปรับตัวด้วยวิธีการต่างๆ ได้แก่ (1) การเข้าไปจัดการกับเรืออวนลาก ด้วยการเรียกร้องค่าเสียหาย การใช้ความรุนแรงเพื่อข่มขู่เอาค่าเสียหายหรือห้ามปราม การอาศัยอำนาจของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองในการจับกุม (2) การปรับเปลี่ยนเวลาและพื้นที่ทำการประมงของตัวเองชาวประมงพื้นบ้านเอง รวมถึงบางรายหันไปใช้เครื่องมือประมงทำลายล้างอย่างอวนลากหางยาว อวนลากหอยชักตีนและอวนรุนแทน เพื่อให้สามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น แต่เกิดผลเสียต่อสภาพแวดล้อมชายฝั่ง สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวประมงพื้นบ้านรายอื่นยิ่งขึ้น และ (3) สำหรับผู้ที่ได้พยายามในหลายทางแล้วไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ก็หาทางออกด้วยการพักการทำประมงหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน

จากลักษณะรูปการดังกล่าว พัทรินทร์ ลาภานันท์ และคณะ (2544) ได้วิเคราะห์ไว้โดยชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของชุมชนที่เป็นผลจากปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะการดำเนินงานของรัฐ ทำให้ชุมชนต้องมีการปรับตัวในสองระดับคือ ระดับชุมชน และ ระดับครัวเรือน โดยในระดับชุมชนมักมีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรเพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหา ส่วนในระดับครัวเรือน มักมีความพยายามปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป และ/หรือปรับเปลี่ยนอาชีพ โดยผู้คนส่วนใหญ่เปลี่ยนไปสู่อาชีพรับจ้าง ก่อให้เกิดการอพยพแรงงานเข้าสู่เมืองใหญ่ทั้งแบบชั่วคราวและถาวร

นอกจากนี้ยังได้วิเคราะห์ต่ออีกว่า ผลดีของการเปลี่ยนแปลงอาชีพคือ ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น สามารถซื้อหาเครื่องอำนวยความสะดวกและเครื่องทุนแรงทางการเกษตรมาใช้มากขึ้น ส่งบุตรหลานเรียนสูงขึ้น มีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้นและรับเอาความรู้จากสังคมเมืองมาปรับใช้กับความเป็นอยู่ได้ ทำให้หลายคนเห็นว่าชุมชนมีความทันสมัยมากขึ้น แต่ผลด้านลบ คืออาชีพใหม่ที่เน้นความชำนาญเฉพาะทางมักต้องมีการลงทุน ทำให้ต้องกู้เงินจากสถาบันการเงิน เกิดภาระหนี้สิน ส่วนอาชีพรับจ้างที่มักอพยพแรงงานไปตามเมืองใหญ่ทำให้ครัวเรือนขาดแคลนแรงงาน มีการใช้แรงงานเด็กมากขึ้น ความสัมพันธ์ในชุมชนลดลง บทบาทของระบบเครือญาติลดลง หลายอาชีพมีการใช้สารเคมีทำให้เกิดผลเสียต่อสุขภาพอนามัยและสภาพแวดล้อมของชุมชน บางอาชีพเสี่ยงต่อการเกิดอันตรายต่อร่างกายมาก เช่น ช่างเชื่อม ช่างเหล็ก ช่างก่อสร้าง เป็นต้น

นอกจากนี้ในการประกอบอาชีพที่ต้องใช้ทักษะเฉพาะ หัวหน้าครัวเรือนต้องทำงานหนักเพียงลำพัง เพราะสมาชิกในครัวเรือนไม่มีส่วนช่วยเหลือ (พัชรินทร์ ลาภานันท์ และคณะ, 2544)

นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้นำเสนอภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับภาคเกษตรกรรมของไทยว่า ในท่ามกลางสภาพการณ์ที่ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ป่าไม้ ที่ดิน น้ำ ลดน้อยลงทุกที ทรัพยากรแรงงานซึ่งเคยมีการจัดการตามประเพณีเช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขกได้หมดลงไปเรื่อยๆ ชาวนาและเกษตรกรได้พยายามปรับตัวโดยมีคำหลักสำคัญ คือ การสร้างความหลากหลายในทุกๆด้านที่จะทำได้ ทางด้านการผลิตมีทั้งเชิงพาณิชย์ การผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง การขายผลผลิตมีการใช้ระบบพันธะสัญญามากขึ้น ขณะเดียวกันก็ยังรักษาสายสัมพันธ์ส่วนตัวไว้ ทางด้านแรงงานมีการส่งสมาชิกในครอบครัวบางส่วนไปทำงานทำในเมือง และสำหรับแนวโน้มในอนาคตที่จะเกิดขึ้น สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. การผลิตในภาคเกษตรกรรม จะเป็นการผลิตที่ใช้ทุนเข้มข้นมากยิ่งขึ้น การปรับตัวเข้าสู่ระบบใหม่นี้ พวกที่มีทุนเดิมจะปรับตัวได้ง่ายกว่า ชาวนารายเล็กจะประสบปัญหามากกว่า ผู้ที่ปรับตัวไม่สำเร็จจะกลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรหรือรับจ้างโรงงาน
2. การอพยพเข้าสู่เมืองจะมีมากขึ้นโดยลำดับ เนื่องจากความล่มสลายของการเกษตรประเพณี ปัญหาคือเมืองจะสามารถรองรับผู้อพยพใหม่ได้อย่างมีคุณภาพเพียงใด
3. ในทางการเมือง ระบบการเลือกตั้งจะแยกออกเป็น 2 ชั่ว คือคนในเมืองจะใช้พรรคการเมืองเป็นตัวแทน ส่วนคนชนบทจะมีตัวแทนจากระบบอุปถัมภ์ การเมืองในลักษณะนี้จะไม่มีพลังเพียงพอต่อการปฏิรูประบบ

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตบางอย่างให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงเพื่อรองรับแนวทางการพัฒนาบางอย่างที่เกิดขึ้นกับท้องถิ่น แต่แนวคิดเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรมตามที่กล่าวมาในเบื้องต้นมีข้อบ่งชี้ที่สำคัญอยู่ว่า การปรับตัวทางวัฒนธรรมไม่ใช่การยอมเปลี่ยนแปลงหรือยอมแพ้ต่อกระแสจากภายนอก แต่เป็นการแสดงความเข้มแข็งจากภายในของชุมชนให้เห็นถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ให้มีความสอดคล้องและสมดุลอย่างที่สุดบนความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ ซึ่งการปรับตัวในลักษณะดังกล่าวจะเป็นการปรับตัวเพื่อให้เป็นแนวทางการวางบทบาทของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีผลต่อรูปแบบการจัดการ

กับทรัพยากรในพื้นที่โดยที่ชุมชนและวัฒนธรรมในชุมชนสามารถเข้ามามีบทบาทต่อการกำหนดแนวทางได้

แนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำ

โสภณ ติวตานุถ (2544) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำไว้ว่า “น้ำ” เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญยิ่งของมนุษย์ สัตว์ และการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ในสมัยโบราณนั้นชุมชนมักจะก่อตั้งขึ้นในบริเวณแหล่งน้ำ เช่น ริมน้ำสายใหญ่ๆ หรือริมทะเลสาบ ซึ่ง คน สัตว์ พืช ได้อาศัยแหล่งน้ำนั้นเพื่อการเจริญเติบโตและการยังชีพ น้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้นเป็นไปในลักษณะที่ไม่คงที่แน่นอนมากบ้างน้อยบ้างบางครั้งมากจนเกิดน้ำท่วมหรือบางครั้งน้อยเกินไปจนเกิดความขาดแคลนหรือมีน้ำมาไม่ตรงกับความต้องการในการใช้ ดังนั้นเพื่อป้องกันลักษณะดังกล่าวมนุษย์จึงมีแนวทางและนำเรื่องระบบการจัดการน้ำเข้ามาใช้ นอกจากนี้ยังได้เสนอปัญหาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำไว้ว่า การจัดการน้ำโดยหน่วยงานของรัฐเท่าที่ผ่านมายังไม่ได้ผลเท่าที่ควรในแง่ของการตอบสนองของชุมชนอย่างทั่วถึงยังขาดประสิทธิภาพและความยุติธรรม สาเหตุสำคัญ คือ

ประการแรก คือ การยังไม่มีแผนการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศอย่างเป็นระบบ ตลอดจนการกำหนดบทบาทหน้าที่และสิทธิเกี่ยวกับน้ำทางกฎหมายของฝ่ายต่างๆอย่างชัดเจน หน่วยงานของรัฐแต่ละหน่วยงานซึ่งปัจจุบันมี 24 หน่วยงาน จะดำเนินไปตามแผนงานและความถนัดของตนในแต่ละปีจึงทำให้ขาดความต่อเนื่องและเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะเรื่องเท่านั้น

ประการที่สอง คือ ระบบการบริหารราชการยังรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลางในระบบกระทรวง กรมต่างๆ ในส่วนกลางซึ่งทำหน้าที่วางแผนและดำเนินการเอง โดยเปิดโอกาสให้องค์กรท้องถิ่น และประชาชนผู้ใช้ประโยชน์มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการพัฒนาน้อยมาก ระบบรวมศูนย์ เช่นนี้ทำให้กระบวนการพัฒนาไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น ข้อมูลต่างๆ ทางด้าน กายภาพ สังคม และเศรษฐกิจ ตลอดจนการมีส่วนร่วมในรูปของแรงงานและการลงทุน จึงเป็นเหตุ ให้การพัฒนาแบบรวมศูนย์อำนาจให้ผลไม่ยั่งยืน มีปัญหาเรื่องการบำรุงรักษา และมักไม่ตอบสนอง ความต้องการที่แท้จริงของประชาชน ในทางตรงกันข้ามการพัฒนา มักเป็นไปเพื่อประโยชน์ของ หน่วยงานเองและกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆที่เกี่ยวข้องเป็นหลัก เนื่องจากไม่มีการตรวจสอบจาก ท้องถิ่น

ประการที่สาม คือ ขาดการวางแผนอย่างเป็นระบบลุ่มน้ำและการวางแผนที่ดีในระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล ทำให้การพัฒนาขาดเป้าหมายรวมที่ชัดเจน ไม่มีแผนปฏิบัติการที่จะบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ภายในระยะเวลาและงบประมาณที่เป็นจริง

ประการที่สี่ คือ งบประมาณในการพัฒนาชนบทมีน้อย กล่าวคือในแต่ละปีจะมีงบประมาณสำหรับการพัฒนาชนบทประมาณร้อยละ 10 ของงบประมาณทั้งหมดของรัฐบาล ซึ่งจะเห็นว่าน้อยเกินไปเมื่อเทียบกับสัดส่วนของประชากรในชนบทที่มีมากกว่า 3 ใน 4 ของคนทั่วประเทศ

ประการที่ห้า คือ การที่ยังไม่มีกฎเกณฑ์และแนวทางที่จริงจังในการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร การกำจัดน้ำเสียจากพื้นที่การทำเกษตร เมืองและอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นเหตุให้ทรัพยากรน้ำไม่เพียงแต่จะลดลง แต่คุณภาพของน้ำก็เสื่อมลงไปด้วย ปัญหาร้ายแรงที่จะตามมาคือ การที่ไม่มีน้ำสะอาดที่เพียงพอต่อความต้องการซึ่งนับวันจะเพิ่มมากขึ้นจากการขยายตัวของเมือง อุตสาหกรรม การพัฒนาคุณภาพชีวิตและการท่องเที่ยว

มูลนิธิชัยพัฒนา (2551) ได้กล่าวถึง พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเป็นที่ยอมรับนับถือกัน โดยทั่วไปว่าพระองค์คือ ปราชญ์ในเรื่องน้ำของแผ่นดินอย่างแท้จริง ตลอดระยะเวลาอันยาวนานของการทรงงานหนักอย่างไม่เคยทรงหยุดหย่อนนั้น งานพัฒนาที่สำคัญยิ่งของพระองค์คือ งานที่เกี่ยวข้องกับ น้ำ ศาสตร์ทั้งปวงที่เกี่ยวกับน้ำไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาและจัดหาแหล่งน้ำ การเก็บกัก การระบาย การควบคุม การทำน้ำเสียให้เป็นน้ำดี ตลอดจนการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมนั้น ย่อมประจักษ์ชัดและได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาสามารถของพระองค์นั้นหาผู้เสมอเหมือนได้ยากยิ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับน้ำนี้มีแนวคิด ทฤษฎีที่ทรงดำเนินการเกี่ยวกับน้ำในลักษณะต่างๆ เช่น แนวคิดเรื่อง น้ำดีไล่น้ำเสีย ในการแก้ไขมลพิษทางน้ำนั้น ทรงแนะนำให้ใช้หลักการแก้ไขโดยใช้น้ำที่มีคุณภาพดีจากแม่น้ำเจ้าพระยา ให้ช่วยผลักดันและเจือจางน้ำเน่าเสียให้ออกจากแหล่งน้ำของชุมชนภายในเมืองตามคลองต่างๆ เช่น คลองบางเขน คลองบางซื่อ คลองแสนแสบ คลองเทเวศน์ และคลองบางลำภู เป็นต้น

สมคิด สิงสง (2553) ในฐานะประธานคณะทำงานลุ่มน้ำห้วยสามหมอก ได้รับเชิญจากคณะรัฐศาสตร์ โครงการปริญญาโทสำหรับนักบริหาร-EPA 22 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บรรยายในหัวข้อ "นโยบายสาธารณะในยุคธรรมภิบาล" เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2553 ได้นำเสนอบทความทางวิชาการ เรื่อง "บริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ต้องเริ่มจากจุลภาค" สาระของปัญหาดังกล่าวมี ดังนี้

ปัญหาแรก น่าจะอยู่ที่เรื่องโครงสร้างของระบบราชการที่ยังไม่เอื้ออำนวยในการบริหารจัดการระบบดังกล่าว เนื่องจากหน่วยงานที่มีภารกิจเดียวกันยังกระจัดกระจายอยู่หลายกระทรวง ทบวงกรม จึงไม่มีเอกภาพด้านการบริหารอย่างเพียงพอ และแม้แต่ภายในหน่วยงานเดียวกันก็ยังไม่สามารถบูรณาการกันได้อย่างแท้จริง ตัวอย่างเช่น ภายในกรมทรัพยากรน้ำ ในสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค แต่ละส่วนงานก็จะต่างคนต่างทำ ไม่ประสานงานจริงตามหลักการบริหารจัดการเป็นระบบลุ่มน้ำแบบบูรณาการ (Integrated Water Resources Management: IWRM)

ปัญหาที่สอง เป็นเรื่องระเบียบและกฎหมาย ถึงแม้ว่าระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2550 จะกำหนดหน้าที่ขององค์กรลุ่มน้ำระดับต่างๆ ไว้อย่างชัดเจนและมากมาย แต่ระเบียบดังกล่าวก็ไม่สามารถทำให้องค์กรลุ่มน้ำมีอำนาจจัดการในเรื่องต่างๆ ได้อย่างแท้จริง เพราะไม่สามารถไปบังคับให้บุคคลและองค์กรภาคเอกชน ราชการปฏิบัติตามความประสงค์ขององค์กรลุ่มน้ำได้ เนื่องจากไม่มีกฎหมายให้อำนาจไว้

ปัญหาที่สาม เรื่องความอ่อนแอขององค์กรลุ่มน้ำ เนื่องจากรัฐยังละเลยที่จะปฏิบัติตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ในเรื่องแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐอยู่หลายประการ โดยเฉพาะในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รัฐบาลยังไม่จัดสรรงบประมาณแผ่นดินให้กับการดำเนินการสร้างเสริมเข้มแข็งให้แก่องค์กรลุ่มน้ำอย่างเพียงพอ เรื่องนี้เป็นปัญหาเชิงนโยบายสาธารณะที่จะต้องให้เกิดความกระจ่างชัดยิ่งกว่าที่เป็นมา

ปัญหาที่สี่ เรื่องความเข้าใจของประชาชน (คน) ยังสวนทางกันระหว่างความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ กับความพยายามที่จะอนุรักษ์และฟื้นฟู โดยพวกแรกจะอ้างปัญหาปากท้องแล้วตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำมาแปรรูปขายเอาเงิน หรือไม่ก็ขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชไร่เชิงเดี่ยวเพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้น โดยไม่เข้าใจหรือไม่ใส่ใจต่อผลกระทบที่เกิดขึ้นด้านลบต่อระบบนิเวศวิทยาลุ่มน้ำ อีกทั้งยังมีคนจำนวนไม่น้อยที่เข้าใจว่าการขยายพื้นที่เกษตรกรรมเชิงเดี่ยวในการปลูกพืชเศรษฐกิจโตเร็วรวมทั้งทำสวนยางพาราว่าเป็นการสร้างป่าไม้ อันแสดงให้เห็นว่าคนเหล่านี้ไม่ได้เข้าใจระบบนิเวศวิทยาลุ่มน้ำแม้แต่น้อย

ที่ผ่านมาในช่วงก่อน ผลจากการที่ประเทศไทยต้องลงนามในสนธิสัญญาบาวริง (Bowring Treaty) กับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยต้องเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจของทุนนิยมโลก และทำให้ไทยต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบแผนการผลิตครั้งยิ่งใหญ่ จากที่เคยทำการเกษตรกรรม

ผลิตเพื่อพอยูฟอกิน ไปเป็นทำการเกษตรกรรมเพื่อส่งออก จึงมีการพัฒนาเกี่ยวกับระบบน้ำ โดยได้ตั้งกรมคลองขึ้นในปี พ.ศ.2545 เพื่อพัฒนาแหล่งน้ำสำหรับการทำเกษตรกรรม ปัจจุบันกรมคลองคือ กรมชลประทาน ในยุคสมัยนั้นประเทศไทยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญจากชาติตะวันตกโดยเฉพาะประเทศเนเธอร์แลนด์ และประเทศอังกฤษ ให้มาดำรงตำแหน่งเจ้ากรมครอง เพื่อมาดำเนินการตามนโยบายในการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นโครงการชลประทานขนาดใหญ่ โครงการสร้างเขื่อนเพื่อชลประทาน หรือเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า หลังจากเขื่อนภูมิพลเกิดขึ้น ซึ่งในยุคสมัยนั้นถือว่าเป็นเขื่อนที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โครงการสร้างเขื่อนอีกมากมายหลายโครงการก็ทยอยเกิดขึ้นในประเทศไทย การสร้างเขื่อนภูมิพลได้สะท้อนให้เห็นว่าเขื่อนคือเครื่องมือ คือสัญลักษณ์ของการพัฒนาในมุมมองของรัฐ และการพัฒนาดังกล่าวทำให้เขื่อนภูมิพลกลายเป็นเขื่อนที่นำไปสู่ยุคสมัยของการสร้างเขื่อนอย่างแท้จริง (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543)

รูปแบบการจัดการเหมืองฝาย: กรณีการจัดการในเขตพื้นที่ภาคเหนือ

ในงานวิจัยชิ้นนี้ได้หยิบยกประเด็นการจัดการน้ำโดยระบบชุมชนหรือที่เรียกว่า การจัดการที่เริ่มจากจุลภาค นั่นคือ กรณีการจัดการระบบเหมืองฝายของชุมชนในเขตภาคเหนือ เนื่องจากภูมิศาสตร์กายภาพของภาคเหนือ ส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยเทือกเขา มีที่ราบ หรือ แอ่ง ระหว่างเขามีสายน้ำไหลจากภูเขาลงมาหล่อเลี้ยงชีวิตชุมชนตลอดลุ่มน้ำ ที่ราบระหว่างเขามีความอุดมสมบูรณ์เนื่องจากได้รับน้ำฝนตามฤดูกาล และสายน้ำจำนวนมากที่พัดพาเอาปุ๋ยอินทรีย์ตามธรรมชาติของป่าเขาที่สูงโดยรอบ จึงเหมาะสำหรับตั้งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชุมชน และประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรน้ำ ภูมิปัญญาในการใช้จัดการทรัพยากรน้ำตามธรรมชาติที่ไหลผ่านซอกเขาลดหลั่นลงมา จากขุนน้ำบนยอดเขาสูง และระบบการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ หรือระบบชลประทานที่เหมาะสมกับภูมิประเทศ เรียกว่า “ระบบเหมืองฝาย” จึงเกิดขึ้น ระบบเหมืองฝาย คือกระบวนการของชุมชนลุ่มน้ำเดียวกัน ที่จะแสดงออกถึงสามัคคีธรรม การมีส่วนร่วมทุกชั้นตอนของชุมชน เช่นการบำรุง รักษา ซ่อมแซม เหมืองฝาย ที่เป็นสมบัติสาธารณะ มีระบบบริหารจัดการอย่างครบวงจร ทั้งมิติของบุคคล ชุมชน น้ำ การจัดการ และการผลิต เพื่อประโยชน์สูงสุดของชุมชน ตามภูมิปัญญาศาสตร์ และมีการสานต่อสาระสำคัญนี้จนถึงปัจจุบัน (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2546)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) กล่าวว่า ระบบเหมืองฝายของชุมชนภาคเหนือล้านนา เป็นภูมิปัญญาที่มีอัตลักษณ์ กลมกลืนกับระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและชุมชน

มีผลกระทบด้านลบน้อยกว่าระบบชลประทานหลวงแบบใหม่ที่มีผลกระทบสูงมาก ทั้งในมิติสังคม วัฒนธรรม สภาพแวดล้อม เกียรติภูมิ ศักดิ์ศรีและสัมพันธภาพของชุมชน โดยมีการบริหารจัดการ ภายใต้โครงสร้างที่เรียกว่า “องค์เหมืองฝาย” มีผู้รับผิดชอบที่ผ่านการคัดเลือกจากชาวบ้านโดยตรง คือ “แก่เหมือง” จากนั้น แก่เหมืองจะเลือกแก่ฝายอีกทีหนึ่ง ทั้งสองตำแหน่งทำหน้าที่ ควบคุมการ แจกจ่ายทรัพยากรน้ำ บำรุงรักษา ซ่อมแซมตัวฝาย แก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งในกรณีพิพาท เรื่องแย่ง ทรัพยากรน้ำในการผลิตทางการเกษตร และแก้ไขปัญหาอุปสรรคต่างๆ ของชุมชนอันเกิดจากกรณี ของทรัพยากรน้ำ เป็นการจักระเบียบสังคม (Social Order) ในเชิงมิติวัฒนธรรมชีวิตชุมชน

อุไรวรรณ ตันกิมยง (2528) กล่าวว่าระบบเหมืองฝายล้านนาของภาคเหนือ มีการสืบทอด กันมาอย่างยาวนาน จนเป็นประเพณีควบคู่มา กับสังคมล้านนา จนกลายเป็นสถาบันทางสังคม (Social Institution) อย่างหนึ่งของภาคเหนือ แต่กำลังถูกท้าทายจากการพัฒนาระบบเศรษฐกิจแบบ ทุนนิยม ซึ่งทำให้รูปแบบของระบบเหมืองฝายได้รับผลกระทบอย่างหนัก ในบริบทการเปลี่ยนแปลง ทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งระบบเหมืองฝายควรจะมีการฟื้นฟูโดยกลยุทธ์ วิธีการ แบบ พัฒนาโครงสร้างหน้าที่ในแนวทางการน้ำและชลประทานลุ่มน้ำ โดยรวมตัวกันเป็นเครือข่ายลุ่ม น้ำ ทำตัวให้กลมกลืนเข้ากับการบริหารราชการ มีรูปแบบเป็นทางการที่ชัดเจน มีพระราชบัญญัติ รองรับอย่างถูกต้องน่าจะดียิ่งและมาตรฐานที่มั่นคง

โดยสรุปแล้ว การจัดการทรัพยากรน้ำด้วยระบบเหมืองฝาย เป็นภูมิปัญญาอันชาญฉลาด ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำธรรมชาติ เพื่อหล่อเลี้ยงชุมชนเกษตร เป็นการจักระเบียบทาง สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนของภาคเหนือ ซึ่งสอดคล้องกับระบบนิเวศและความสามารถในการปรับตัวที่เป็นการบริหารจัดการ โดยชุมชนเอง เช่น ผู้ดำรงตำแหน่ง แก่ฝาย แก่เหมือง ควบคุม การแจกจ่ายน้ำ ยุติข้อพิพาทแย่งชิงน้ำ และแก้ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ในรูปองค์กรชาวบ้าน เป็นการ จักระเบียบสังคมที่สัมพันธ์กับการจักระเบียบน้ำ ซึ่งถือเป็น โครงสร้างหลักระดับพื้นฐานของสังคม ล้านนา (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2546)

จากแนวคิดเรื่องการจัดการน้ำทั้งการจัดการ โดยทั่วไปที่ได้อ้างแนวคิดจากหลายท่านและ หลายหน่วยงานรวมถึงการจัดการแบบระบบเหมืองฝายของภาคเหนือ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แนวทาง ทั้งหมดสามารถที่จะนำมาประยุกต์สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ได้ โดยผู้วิจัยได้วิเคราะห์และแบ่งการ จัดการเป็น 2 ส่วน คือ

1. การบริหารจัดการน้ำโดยอาศัยระบบชลประทานที่เกิดจากภาครัฐเป็นผู้กำหนด โดยการวางแผนเพื่อหาแนวทางการใช้ประโยชน์จากน้ำ โดยนำเครื่องมือเทคโนโลยีเข้ามาเสริม เพื่อให้สามารถควบคุมน้ำที่จะทำให้ประชาชนส่วนมากได้ใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพและทั่วถึง เช่น การสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำขนาดใหญ่ เป็นต้น

2. การจัดการน้ำโดยอาศัยภูมิปัญญาของถิ่นหรือประชาชนในพื้นที่เป็นหลัก แนวคิดนี้เกิดจากการวิเคราะห์การจัดการระบบเหมืองฝายของชาวล้านนาภาคเหนือ เป็นการบริหรน้ำโดยชุมชนที่เข้าใจคำว่า “น้ำ” ที่เป็นต้นกำเนิดแห่งชีวิต และผู้ใช้น้ำก็เป็นผู้ที่มีจิตวิญญาณในท้องถิ่น ไม่ได้แยกตัวออกจากธรรมชาติ ซึ่งในกรณีดังกล่าว ผู้ใช้น้ำหรือผู้จัดการน้ำ มีลักษณะที่พึ่งพิงระหว่างกันและกัน เป็นการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ดังนั้น รูปแบบการจัดการจึงสะท้อนออกมาในแง่ของการเคารพ ซึ่งลักษณะดังกล่าว คนในชุมชนหรือชาวบ้านเท่านั้นที่เข้าใจส่วนคนนอกชุมชน เช่น หน่วยงานราชการ นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ เป็นเพียงผู้สนับสนุนให้กระบวนการเป็นไปอย่างราบรื่นที่สุด

แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่มีความสนใจในเรื่องวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม ซึ่งพัฒนามาจากแนวคิดของนักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน คือ Julian Stuart และ Leslie White ซึ่งต่างมองวัฒนธรรมว่าเป็นการปรับตัวต่อปัญหาเบื้องต้นเกี่ยวกับการดำรงชีพ (งามพิศ สัตย์สงวน, 2543:66) ซึ่งนิยมพรรณ วรรณศิริ (2540) ยังได้กล่าวเสริมอีกว่า แนวคิดนี้เน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคมที่มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และการเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญคือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างทางสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ อันเป็นเงื่อนไขหลักที่กำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของสังคม วัฒนธรรม

สันติภาพ ศิริวัฒน์ไพบูลย์ (2553) ได้ให้ความหมายและเสนอแนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า คำว่า นิเวศ แปลว่า แหล่งอาศัย ดังนั้น ระบบนิเวศ จึงเป็นเรื่อง ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ในแหล่งอาศัยนั้นๆ ที่ทำหน้าที่ร่วมกัน มีเป้าหมายร่วมกัน เพื่อดำรงไว้ซึ่งความ

สมดุลของระบบ เมื่อเอามาผนวกกับคำว่า วัฒนธรรม ซึ่งเป็นเรื่อง ความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ทัศนคติ กระบวนทัศน์ หรือวิถีคิดของมนุษย์ ที่สะท้อนออกมาในแง่มุมต่างๆ ทั้งแบบแผนการผลิต การใช้ชีวิต การบริโภค การจัดการตนเอง ชุมชน ความงาม ศิลปะ วิถีชีวิต ประเพณี ลักษณะของผู้คน ชนชาติ ตลอดจนระเบียบปฏิบัติ จารีต ครรลองของสังคมนั้นๆ จึงทำให้แนวคิด เรื่องนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมีความลุ่มลึกและถ้าจะให้เข้าใจแนวคิดนี้อย่างชัดเจนจำเป็นจะต้องมองให้เห็นความสัมพันธ์ในเชิงคุณค่าว่ารูปแบบการดำรงอยู่หรือวิถีชีวิตและความเชื่อจะต้องผูกพันอยู่กับท้องถิ่นหรือความเป็นจำเพาะในแต่ละท้องถิ่นๆ

สหทยา วิเศษ และ นิคม บุญเสริม (2547) กล่าวว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นการทำความเข้าใจในเรื่องความรู้ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่เรียนรู้และสั่งสมมาจากบรรพบุรุษ หรือการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่มีฐานคิดสำคัญมาจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ รวมถึงความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติของชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชน ได้ตระหนักถึงความสำคัญและสนใจเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อของท้องถิ่น ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม

Geertz (1968) ศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของแบบแผนการเกษตรในอินโดนีเซีย ได้ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของระบบนิเวศที่มีต่อ โครงสร้างสังคม หัวใจที่สำคัญของแนวคิดนี้ก็คือ การรวมเอาระบบสังคม วัฒนธรรมและสถานะทางชีววิทยาเข้าด้วยกันในการศึกษาการพัฒนาของสังคม ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเน้นว่า ความเชื่อและการปฏิบัติต่างๆตามระบบวัฒนธรรมที่ดูเหมือนไร้สาระ ไม่มีเหตุผล แต่อาจมีผลในด้านการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพก็ได้ โดยคำนึงถึงระดับของเทคโนโลยีที่ใช้เฉพาะสถานที่ด้วย

สันติภาพ สิริวัฒนไพบูลย์ (2553) ได้กล่าวถึง เรื่องความสัมพันธ์ในระบบนิเวศวัฒนธรรม อันเป็นการมองให้เห็นถึงสิ่ง 3 ประการ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน
2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และ
3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ

มนัส สุวรรณ (2532) กล่าวถึง นิเวศวิทยากับการพัฒนาเศรษฐกิจไว้ว่า แนวความคิดเชิงนิเวศวิทยาโดยพื้นฐานทั่วไป สามารถนำไปประยุกต์ได้ในทุกสถานการณ์ซึ่งคาดว่า การพัฒนาเศรษฐกิจจะมีขึ้น ก่อนที่จะมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์การและเทคโนโลยี มนุษย์สมัยก่อนมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในลักษณะของการปรับเปลี่ยนด้วยวิธีการง่าย ๆ จากพฤติกรรมที่ถูกควบคุมโดยธรรมชาติได้พัฒนามาเป็นการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ เมื่อวิทยาการและเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าไปพร้อมกับจำนวนของประชากรที่เพิ่มขึ้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้พัฒนาไปเป็นลักษณะของพฤติกรรมที่พยายามเอาชนะธรรมชาติ มนุษย์ในปัจจุบันกำลังอาศัยประโยชน์ของความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในการพัฒนาเศรษฐกิจพยายามกอบโกยทุกสิ่งทุกอย่างจากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นจากผลของการเพิ่มของประชากรอย่างรวดเร็ว ความพยายามที่จะเอาชนะธรรมชาติดังกล่าวสามารถกระทำได้ในขอบเขตจำกัด ทั้งนี้เพราะธรรมชาติมีขีดจำกัดความสามารถ อยู่เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น เพื่อให้การพัฒนายังคงมีประสิทธิภาพในเชิงการผลิต และธรรมชาติยังคงสภาพที่มั่นคง ความเข้าใจในหลักเชิงนิเวศวิทยาจึงเป็นสิ่งที่ควรให้ความสนใจ

ยุกติ มุกดาวิจิตร (2548) กล่าวว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นแนวคิดที่มีหลักใหญ่ใจความอยู่ที่การเชื่อมั่นและส่งเสริมศักยภาพของชาวบ้านผู้รับผลของการพัฒนา ว่าสามารถที่จะฟื้นฟูดำรงอยู่และพัฒนาตนเองได้ ด้วยพื้นฐานทางความเชื่อ ความสัมพันธ์ในชุมชน และภูมิปัญญา หรือที่รวมเรียกว่า “วัฒนธรรม” ของตนเอง สำหรับการพัฒนาตามแนวคิดด้วยวิธีนี้ชาวบ้านจึงจะสามารถตอบโต้และค้นหาทางเลือกให้กับปัญหาของตนเองได้

ยศ สันตสมบัติ (2540) สรุปความหมายของวัฒนธรรมว่าวัฒนธรรมมีลักษณะพื้นฐานที่สำคัญ 6 ประการด้วยกัน คือ ประการแรก วัฒนธรรมเป็นระบบความคิดและค่านิยมที่สมาชิกมีส่วนร่วมกัน ประการที่สอง วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ ประการที่สาม วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ ประการที่สี่ วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา ประการที่ห้า วัฒนธรรมคือกระบวนการในการกำหนดนิยามความหมายของชีวิตและสิ่งที่อยู่ร่วมด้วยมนุษย์ และ ประการที่หก วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง แต่เปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา

สมหมาย ชินนาค (2547: 151) ได้กล่าวไว้ในหนังสือวาทกรรมอัตลักษณ์ที่กล่าวเชื่อมโยงในเรื่องนิเวศวัฒนธรรมท้องถิ่นกับความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนและชาติพันธุ์ว่า สำหรับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) หมายถึง สิ่งที่ทำให้สมาชิกในกลุ่มชาติพันธุ์นั้นๆ รู้สึกร่วมกันว่าเป็น

พวกเดียวกันและรู้สึกแตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ในแง่นี้การศึกษาการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ จึงหมายถึงการศึกษากระบวนการสร้าง “ความเหมือน” และ “ความต่าง” ดังนั้น กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึง เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่สลับซับซ้อนหลากหลาย ไม่หยุดนิ่ง มาตั้งแต่อดีต โดยสันนิษฐานกันว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียงกัน ช่วงเวลาเดียวกัน มีการติดต่อสัมพันธ์กันทั้งในเชิงค้าขายแลกเปลี่ยนสิ่งของไปจนถึงการรบราฆ่าฟันกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการหยิบยืมและผสมปนเปทางวัฒนธรรมระหว่างกัน ดังนั้น เมื่อกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มต้องการรักษาความเป็นหนึ่งเดียวกัน กระบวนการสร้างอัตลักษณ์เพื่อสร้าง “ความเหมือน” ใน “พวกเรา” และ “ความต่าง” ใน “พวกเขา” จึงเกิดขึ้น ในกระบวนการนี้อาจมีทั้งการสร้างขึ้นมาใหม่อย่างสิ้นเชิง และการหยิบยืมบางส่วนทางวัฒนธรรมของคนอื่นมาทำให้เป็นของเรา

ในงานศึกษาทางมานุษยวิทยาของ ชส สันตสมบัติ (2548) ได้ขยายภาพประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ว่าการเก็บหาอาหารเป็นกิจกรรมที่สำคัญอันดับแรก และเป็นต้นกำเนิดวัฒนธรรมอาหาร ซึ่งต่อมาได้พัฒนามาเป็นระบบเกษตรในรูปแบบต่าง ๆ และการเลี้ยงสัตว์ สังคมเก็บของป่าและล่าสัตว์ เป็นสังคมที่มีขนาดเล็กที่ปรับตัวเข้ากับสภาพธรรมชาติ ผู้คนจะอยู่เป็นกลุ่มและกระจาย กันออกหาอาหาร ไม่มีระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ไม่มีการผลิต ไม่มีการแบ่งแยกชนชั้นทางสังคม อาศัยเรื่องเพศเป็นเกณฑ์แบ่งงานกันทำ สังคมแบบนี้หากมองจากภายนอก จะขัดแย้งกับกรอบคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารและความยากจน เพราะดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่สมบูรณ์ เทคโนโลยีอยู่ในขั้นต่ำ ไม่มีการผลิตที่มีประสิทธิภาพ ไม่สามารถส่งสมมูลค่าส่วนเกินได้ แต่งานศึกษาทางมานุษยวิทยากลับพบว่า ด้วยวัฒนธรรมการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมที่ดี หลายสังคมสามารถทำมาหากินอย่างง่ายดาย และเพียงพอต่อความต้องการ

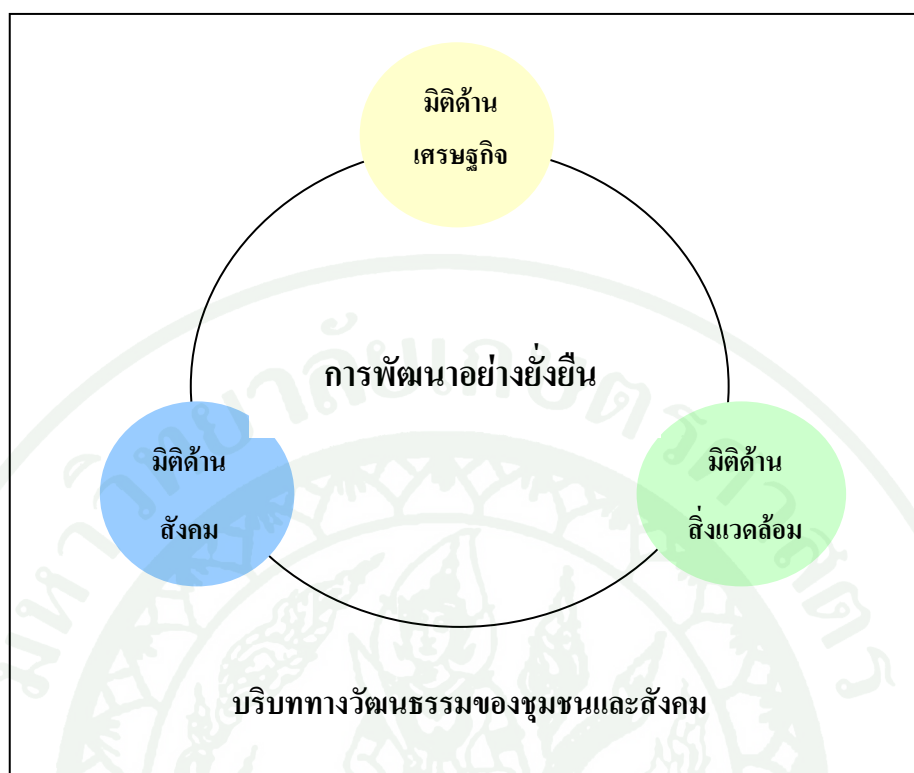
ชนัญ วงษ์วิภาค (2532) สรุปความหมายของ นิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า นิเวศวิทยานี้เน้นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตพืชและสัตว์กับสภาพแวดล้อม ส่วนทางด้านมานุษยวิทยา จะมุ่งเน้นความสำคัญกับมนุษย์เป็นหลัก โดยพยายามค้นคว้าและทำความเข้าใจ ในพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมว่าเป็นอย่างไร พฤติกรรมของมนุษย์ส่วนใหญ่เกิดจากการเรียนรู้คือพฤติกรรมทางวัฒนธรรมและปรากฏการณ์ทางสภาพแวดล้อม มนุษย์อยู่รอดในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ได้เพราะอาศัยวัฒนธรรมเป็นเสมือนอุปกรณ์ในการปรับตัว โดยอาศัยสื่อกลางต่างๆ คือ เทคโนโลยี ภาษา รูปแบบการจัดระเบียบกลุ่มและอุดมการณ์ เรียนรู้สะสมอบรมบ่มนิสัย

หรือสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน โดยใช้วัฒนธรรมดัดแปลงสภาพแวดล้อมเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของคน

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

คณะกรรมการ โลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (2535) ได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ว่าหมายถึง การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของ ปัจจุบันโดยไม่ทำให้ผู้คนในอนาคตเกิดปัญหาในการตอบสนองความต้องการของตนเอง โดยการ พัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องประกอบด้วย 3 ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและด้านสิ่งแวดล้อม เชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน เนื่องจากการพัฒนายั่งยืนเป็นอะไรที่ไกลกว่าเพียงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพราะเป็นการเปลี่ยนโครงสร้างระบบเศรษฐกิจและสังคมเพื่อลดการบริโภคทรัพยากรและ สิ่งแวดล้อมลงไปในระดับที่ยังรักษาความสมดุลที่ดี ทำให้คนอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยไม่ทำลายล้าง อย่างที่ผ่านมา

สอดคล้องกับแนวคิดของ สุริชัย หวันแก้ว (2551) ที่ได้กล่าวถึงแนวคิด เรื่องการพัฒนา อย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ว่าหมายถึง การพัฒนาที่สนองความต้องการของมนุษย์ยุค ปัจจุบัน ภายใต้ทรัพยากรที่มีจำกัด โดยไม่ลดทอนโอกาสชนรุ่นต่อไปที่จะพัฒนาอย่างพอเพียงกับ ความต้องการในอนาคต การพัฒนาอย่างยั่งยืนจะต้องคำนึงถึงมิติด้านเศรษฐกิจ มิติด้านสังคม และ มิติด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันภายใต้บริบททางวัฒนธรรมของชุมชนและ สังคมนั้นๆ โดยสุริชัย ได้เขียนรูปภาพที่แสดงถึงความสัมพันธ์กันของการพัฒนาในทั้ง 3 มิติ ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน
ที่มา: สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์ (2551)

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545) ยังได้ขยายความในมิติการพัฒนาทั้ง 3 ด้าน ที่มีความสอดคล้องกับแนวคิดที่กล่าวไว้ในเบื้องต้นแต่ได้ประยุกต์แนวคิดเพื่อให้เหมาะสมกับสังคมไทย ซึ่งได้จำแนกความหมายตามมิติในด้านต่างๆ ดังนี้

1. มิติการพัฒนาสังคม หมายถึง การพัฒนาคนและสังคมให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุล โดยพัฒนาคนไทยให้มีผลิตภาพสูงขึ้น ปรับตัวรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึกและวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ มีสิทธิและโอกาสที่จะได้รับการจัดสรรทรัพยากรและผลประโยชน์จากการพัฒนา และคุ้มครองอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม พึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคง มีระบบการจัดการทางสังคมที่สร้างการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย รวมทั้งมีการนำทุนทางสังคมที่มีอยู่หลากหลายมาใช้อย่างเหมาะสม เพื่อสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพ มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และมีความสมานฉันท์เอื้ออาทร

2. มิติทางเศรษฐกิจ หมายถึง ระบบเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพอย่างต่อเนื่องในระยะยาว และเป็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมีคุณภาพ การพัฒนาทางเศรษฐกิจจะต้องเป็นไปอย่างสมดุลและเอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความสามารถในการแข่งขัน และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้นจะต้องมาจากกระบวนการผลิตที่ใช้เทคโนโลยี สะอาด ลดปริมาณของเสีย ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและไม่สร้างมลพิษที่จะกลายมาเป็นต้นทุนทางการผลิตระยะ ต่อ ไป รวมทั้งเป็นข้อจำกัดของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืน

3. มิติทางสิ่งแวดล้อม หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในขอบเขตที่คงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ และสามารถพลิกฟื้นให้กลับคืนสู่สภาพใกล้เคียงกับสภาพเดิมให้มากที่สุด เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสและมีปัจจัยในการดำรงชีพ ซึ่งจะต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มุ่งจัดการให้เกิด สมดุลระหว่างการใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูล รวมถึงการชะลอการใช้และการนำเทคโนโลยีสะอาดมาใช้ให้มากที่สุด

นอกจากนี้ สถาบันนวัตกรรมวชิราจันท์ (2549) ยังได้เขียนบทความผ่านเว็บไซต์สุรเจตคอตคอม โดยกล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง “การตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่มีผลกระทบในทางลบต่อความต้องการของคนรุ่นต่อไปในอนาคต” เนื่องจากทุกครั้งที่มีการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน ต้องมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะส่งผลกระทบในทางลบต่ออนาคต ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นแนวคิดในการแก้ปัญหา ดังกล่าวที่ว่ามา โดยการพยายามอนุรักษ์ธรรมชาติไว้ในลักษณะที่เป็นส่วนรวม หรือ มหภาค แต่หากมีความจำเป็นที่จะดำเนินการให้กระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมในทีใดทีหนึ่ง ก็จะต้องเสริมสร้างคุณภาพสิ่งแวดล้อมในที่อื่นๆ เป็นการชดเชยเพื่อให้ในแง่มหภาคของคุณภาพสิ่งแวดล้อมคงอยู่ได้ดังเดิม

ซึ่งในบทความยังได้นำเสนอมุมมอง 4 ประการ ที่เกี่ยวเนื่องกับการผลิตและใช้พลังงานไว้ อย่างน่าสนใจ ดังนี้

1. การพัฒนาพลังงานยั่งยืน ควรอยู่บนพื้นฐานของการใช้เทคโนโลยี และระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด ซึ่งจะทำให้เกิดผลประโยชน์แก่สังคมมากที่สุด

2. การพัฒนาที่ยั่งยืน ควรอยู่บนพื้นฐานของการใช้พลังงานทดแทนจากแหล่งทรัพยากรภายในประเทศ ซึ่งสามารถมั่นใจในแหล่งทรัพยากรและส่งผลให้เกิดการบำรุงรักษาแหล่งทรัพยากรอีกด้วย นอกจากนี้ โดยทั่วไปแล้ว การใช้พลังงานทดแทนทำให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมน้อยกว่า

3. การผลิตและการใช้พลังงาน ซึ่งครอบคลุมถึงเทคโนโลยีและระบบการจัดการ จะต้องไม่ทำลายระบบนิเวศน์ สังคมและวัฒนธรรม

4. ถ้าในอนาคตไม่สามารถหลีกเลี่ยงผลกระทบเหล่านี้ได้ ผู้ที่ก่อมลพิษก็ควรเป็นผู้จ่ายเงิน เนื่องจากตนเองได้รับผลประโยชน์ โดยใช้หลักการผู้ก่อมลพิษต้องเป็นผู้จ่าย

จากการประมวลเอกสารตามที่คุณวิจัยได้ศึกษาในเบื้องต้น สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นจึงเป็นการพัฒนาที่จะไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีผลกระทบด้านลบ ทั้งนี้การพัฒนาจะต้องคำนึงถึงมิติใน 3 ด้าน คือ ด้านสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่ผู้วิจัยจะได้ศึกษาในพื้นที่ถึงแนวทางการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนที่มีผลกระทบมาจากการพัฒนาที่มีผลกระทบต่อมิติด้านต่างๆของชุมชน โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่ที่ผู้วิจัยได้ตั้งสมมุติฐานในเบื้องต้น

ดังนั้น แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญในการที่จะนำข้อมูลจริงในพื้นที่มาเทียบวิเคราะห์กับแนวคิดดังกล่าว เพื่อให้ผู้วิจัยสามารถจำแนกปัญหาได้อย่างชัดเจน เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยและจะเป็นผลดีต่อแนวทางในการนำเสนอข้อมูลถึงรูปแบบการปรับตัวที่เหมาะสมต่อการพัฒนาในพื้นที่เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อกลุ่มประชากรเป้าหมาย อีกทั้งจะเป็นผลดีต่อหน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการที่จะนำข้อมูลไปเชื่อมต่อกับหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โสภณ ดิวตานนท์ (2544) ได้ศึกษา เรื่องการจัดการน้ำเพื่อเกษตรกรรมชุมชนริมฝั่งลำน้ำแม่ฝางตอนกลาง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า วิธีการจัดการน้ำของชุมชนเป็นไปแบบการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก อาศัยการรวมกลุ่มผู้ที่ได้ประโยชน์จากการใช้น้ำ มีการคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้ความเข้าใจเข้ามาบริหาร และสมาชิกผู้ใช้น้ำมีส่วนร่วมในการออกกฎระเบียบรวมถึงบำรุงรักษา ฝาย คู คลอง และอาคารส่งน้ำ โดยอาศัยทุนทรัพย์จากการร้องขอความร่วมมือจากสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำด้วยกันเอง เมื่อเกิดปัญหาจะมีการประสานงานระหว่างหัวหน้าและผู้ช่วยตลอดเวลา

กมล หอมกลิ่น (2551) ได้ทำการศึกษาเรื่องรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ลำโดมใหญ่ ในเขตพื้นที่ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี โดยพบว่าการจัดการน้ำของชุมชนโดยมีองค์ประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อกันและกันอย่างมาก ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการน้ำของชุมชน ทำให้ชุมชนได้แนวทางในการฟื้นฟูลำโดมใหญ่ ซึ่งแนวทางการฟื้นฟูไม่ใช่เฉพาะทำเพียงแค่กลุ่มคนหรือองค์กรหนึ่งองค์กรใด หากแต่เป็นทุกภาคส่วนในตำบลต้องเข้าร่วม โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อเป็นนโยบายร่วมกัน แต่สิ่งที่ทีมวิจัยไม่สามารถตอบโจทย์ได้สมบูรณ์คือแนวทางการทำงานกิจกรรมร่วมกันว่าต้องทำอะไรที่จะเห็นผลชัดเจน เช่น การปล่อยพันธุ์ปลา การปลูกพืชริมตลิ่งเพื่อป้องกันหน้าดินริมน้ำพัง ซึ่งแนวทางเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยระยะเวลาและชุมชนจะต้องทดลองทำเพื่อให้เกิดเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

สุดารัตน์ รอดบุญส่ง (2549) ศึกษาเรื่องการปรับตัวของชุมชนที่มีผลกระทบมาจากการสร้างเขื่อนและเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำพบว่า พัฒนาการระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นั้น จะใช้การเกี่ยวโยงทางภูมิปัญญาหลายๆ ด้าน ดังนี้

1. ระบบการพัฒนาการทางการประกอบอาชีพ ดังเช่นที่มีการแสวงหาคิดค้นเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมงและวิธีการประกอบอาชีพประมงที่ต้องการปรับเปลี่ยนและพัฒนาขึ้นเสมอ นอกจากนั้นยังมีการประกอบอาชีพรองรับต่างๆ เช่น การหาของป่า การนำผลิตผลมาแปรรูป ชาวบ้านมีการเดินร่นเพื่อการอยู่รอดอยู่ตลอดเพื่อปากท้องของคนในครอบครัว

2. ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ทรัพยากรบนพื้นน้ำเป็น “สิทธิของชุมชน” ไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง โดยระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นวิธีการปฏิบัติดั้งเดิมที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งจากสิทธิการใช้ที่ไม่ต้องขึ้นอยู่กับระบบกรรมสิทธิ์แบบรัฐที่มีความลึกลับและกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งและการแย่งชิงต่างๆ ทำให้การใช้ทรัพยากรในการประกอบอาชีพจึงสามารถจัดสรรและแบ่งปันได้พอเพียงกับทุกคนและมีความยั่งยืน

3. ระบบมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งก็คือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติ อย่างเป็นองค์รวมที่ต่างก็พึ่งพาอาศัยกันอยู่ ดังเช่น การเกิดความเชื่อที่ต้องมีการประกอบพิธีกรรม แสดงความเคารพต่อธรรมชาติ ซึ่งอุดมการณ์ทางความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม อุดมการณ์ในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่าหรือแม้แต่ชุมชนจะมีการแปรเปลี่ยนสภาพทางสังคมไป ภูมิปัญญา อุดมการณ์ต่างๆ จะถูกเลือกสรร ปรับใช้อย่างเหมาะสมกับสถานะที่เผชิญอยู่

4. ระบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรอย่างยั่งยืน ถึงแม้ชุมชนจะมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสม่ำเสมอ แต่ชุมชนก็มิได้มีการใช้อย่างไม่รู้คุณค่าหรือขาดการอนุรักษ์แต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามชาวบ้านก็ได้มีการฟื้นฟูและทดแทนทรัพยากร โดยจะเห็นได้ว่า ชาวบ้านมีการปล่อยพันธุ์ปลาเพิ่มเติมเพื่อให้มีทรัพยากรนั้นอยู่ต่อไปเรื่อยๆ

พนา ใจตรง (2552) ได้ทำการศึกษางานวิจัยเรื่องการเคลื่อนไหวต่อรองของชาวบ้านปากมูลเพื่อ เปิด – ปิด ประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล ได้กล่าวในมุมมองทางนิเวศวิทยาวัฒนธรรมพบว่า การดำเนินชีวิตของชาวบ้านปากมูลสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ เพราะว่าความสมบูรณ์ของระบบนิเวศแม่น้ำมูล เป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาวิถีชีวิต ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และชาวบ้านปากมูล เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ซึ่งภายในระบบนิเวศประกอบด้วยทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลผลิตของมนุษย์ และจากผลพวงของนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐที่ให้ความสำคัญต่อเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมและความทันสมัย โดยละเลยวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งการแย่งชิงทรัพยากร ความเหลื่อมล้ำและการเอารัดเอาเปรียบในสังคม และสถานะที่ชุมชนไร้อำนาจในการกำหนดวิถีชีวิตของตน ภายใต้ง่อนไหว

ดังกล่าวนี้ทำให้เกิดการปรากฏตัวของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา

นอกจากนั้น ยังกล่าวต่ออีกว่า จากผลการวิจัยทำให้ผู้วิจัยเข้าใจในบริบททางนิเวศวิทยา วัฒนธรรมของชาวประมงพื้นบ้านปากมูลที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงปรับตัว ตอบโต้ ต่อรองให้ได้สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านปากมูล ทั้งจากมิติภายในของชุมชนตลอดจนเงื่อนไขจากการติดต่อสัมพันธ์กับรัฐและสังคมภายนอก ซึ่งก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ทศนคติ ระบบคุณค่า ตลอดจนความสัมพันธ์ทางสังคม ในรูปแบบต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง จึงได้ข้อสรุปว่า ทางเลือกในการพัฒนา และการฟื้นฟูวิถีชีวิตและชุมชนคือการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีความสมบูรณ์

Unver (2007) ได้ทำการศึกษาพื้นที่เมือง Ankara ประเทศตุรกี เรื่องการพัฒนาพื้นที่แบบบูรณาการเพื่อความยั่งยืนของฐานทรัพยากรน้ำ (Water-base sustainable integrated regional development) ซึ่งเป็นการพูดถึงการบูรณาการในการจัดการน้ำระหว่างรัฐและเอกชนอันประกอบไปด้วยองค์กรต่างๆ เช่น ธนาคารเพื่อการพัฒนา สหประชาชาติ องค์กรพัฒนาเอกชนและชุมชนในพื้นที่ เป็นการเล่าถึงที่มาของการจัดการน้ำที่ผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) ทุกส่วนจะต้องเข้ามา ร่วมกัน โดยเฉพาะประเทศที่กำลังพัฒนาอย่างประเทศตุรกี อีกทั้งในงานวิจัยชิ้นนี้ยังได้เล่าถึงการจัดการในมิติร่วมสมัยเพื่อให้เกิดการจัดการฐานทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน

จากงานวิจัยของ Unver (n.d.) ได้ข้อสรุปว่า ในการจัดการน้ำนั้นเบื้องต้นจะต้องดูผู้มีส่วนได้เสียทุกส่วนก่อนว่าเป็นใครบ้าง แล้วจากนั้นต้องมาดูเรื่องของนโยบายในการบริหารที่ต้องคำนึงถึงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ รวมทั้งต้องดูเรื่องโครงสร้างทางกายภาพของพื้นที่ นั่นคือ ฐานทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ เช่น ดิน ลักษณะการลาดชันของดิน นอกจากนี้ ยังต้องดูเรื่องของลักษณะทางสังคมให้ชัดเจนว่าสามารถจัดการน้ำได้อย่างยั่งยืนในอนาคตหรือไม่ อันได้แก่ ระบบการทำฟาร์ม การใช้พลังงานในพื้นที่ การศึกษาและสุขภาพ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าลักษณะการบริหารและแนวทางดังกล่าวเป็นการพูดถึงแบบองค์รวม ไม่ได้เน้นส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นพิเศษ หากแต่ต้องคำนึงถึงทั้งคน บริบททรัพยากรในพื้นที่ โครงสร้างการบริหารรวมทั้งผู้เข้ามาสนับสนุนทุกฝ่ายเพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบบูรณาการและมีความยั่งยืน

ในส่วนของ Kim and Don (2007) ศึกษาสถานการณ์ความยั่งยืนของทรัพยากรน้ำในประเทศเกาหลีใต้ (Water resources sustainability issues in South Korea) ได้กล่าวถึง สถานการณ์ของความยั่งยืนในประเทศเกาหลีใต้ โดยการกำหนดของรัฐบาลเกาหลีใต้ที่มองถึงวิสัยทัศน์ในการวางแผนการใช้น้ำให้ไกลออกไปถึงปี 2020 (Water Vision 2020) เป็นการมองถึงปัญหาเรื่องน้ำอันเกิดจากสถานการณ์เรื่องน้ำท่วมและความมั่นคงของน้ำในประเทศ ซึ่งเป็นการจัดการระบบน้ำโดยรัฐบาลเกาหลีใต้ ที่ใช้เรื่องของเทคโนโลยีมาใช้นั้นคือ ระบบการจัดการแบบเขื่อน โดยงานวิจัยชิ้นนี้ได้กล่าวทางออกที่เป็นแนวทางว่า การใช้น้ำหรือการมีน้ำใช้อย่างยั่งยืนและมั่นคงนั้นจะต้องทำให้เกิดระบบการควบคุมการระบายน้ำที่ดีและให้มีการใช้น้ำอย่างเกิดประสิทธิภาพสูงสุด เพราะประเทศประสบปัญหาเรื่องน้ำท่วมและการจัดสรรน้ำที่ไม่เป็นระบบ นั่นคือ ช่องว่างที่เกิดขึ้นจากการบริหารน้ำ เพราะในช่วงน้ำหลากก็เกิดน้ำท่วมแต่พอถึงช่วงน้ำลดก็ไม่มีน้ำใช้ที่เพียงพอ ดังนั้น วิธีการเดียวที่จะแก้ปัญหานี้คือ จะต้องมีการพัฒนาเรื่องระบบการขนส่งน้ำที่ดี

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยดังกล่าวเป็นการมองการบริหารน้ำแบบน่านวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้ นั่นคือ การใช้ระบบการจัดการแบบเขื่อน ที่การมองแบบรัฐอาจเป็นการมองในมิติเดียวแต่ถ้าเป็นความต้องการของประชาชนส่วนมากและมีความจำเป็นก็อาจเป็นวิสัยทัศน์ที่ดี แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าเป็นความต้องการของประชาชนในทุกพื้นที่หรือไม่ แต่อย่างไรก็ตามแต่ถือว่าเป็นการมองในเชิงนโยบายที่จะต้องมองอย่างครอบคลุมเพื่อให้การจัดการเป็นไปเพื่อคนส่วนมาก

Lant (2007) ได้ทำการศึกษาที่ Southern Illinois University เรื่องความยั่งยืนของทรัพยากรน้ำในมุมมองทางนิเวศเศรษฐศาสตร์ (Water resources sustainability: An ecological-economics perspective) ได้กล่าวถึงระบบนิเวศเศรษฐศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องความยั่งยืนของทรัพยากรน้ำ เนื่องจากเห็นว่าทรัพยากรน้ำเป็นทรัพยากรที่มีค่าที่จะนำไปสู่กระบวนการการผลิต แต่ทั้งนี้ก็ต้องคำนึงถึงองค์ประกอบอื่นๆที่มีความเกี่ยวข้อง โดยจะมองเรื่องต้นทุนต่างๆเป็นหลัก เช่น ทุนทรัพยากรมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางธรรมชาติ และทุนทางความคิด โดยสิ่งต่างๆเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างสรรค์ทางเศรษฐกิจและความมั่นคงในการผลิตสินค้า แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมองย้อนกลับมาซึ่งผลเสียจากการผลิตที่ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติเมื่อปัจจัยการผลิตต้องพึ่งระบบอุตสาหกรรมมากขึ้นเรื่อยๆ ที่ก่อผลกระทบต่อระบบนิเวศ เช่น น้ำเสีย ซึ่งเป็นปัญหาที่หนักที่สุด

จะเห็นได้ว่างานวิจัยของ Lant ได้พูดถึงเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่เชื่อมโยงบทบาทของรัฐ บทบาทของสถาบันต่างๆ และบทบาททางวัฒนธรรม แนวคิดเรื่องนิเวศเศรษฐศาสตร์จึงเป็นการมอง การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจอย่างรู้คุณค่าของสิ่งเหล่านี้ กล่าวคือ การมองเห็นคุณค่าของความรู้ และปล่อยให้สังคมเป็นผู้คิดในการสร้างประสิทธิภาพด้านต่างๆที่มีความหลากหลายทั้งเรื่องการ ผลิตสินค้า การบริการ การปรับปรุงเทคโนโลยี การสร้างองค์กรทางสังคมที่ดีกว่า ซึ่งมองว่า ระบบ เศรษฐกิจจะเติบโตได้ดีและสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อมองเห็นความสำคัญของกระบวนการทางสังคม ซึ่ง ไม่ได้มองเฉพาะว่า น้ำจัดเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมเพราะเป็น วัตถุดิบในการนำไปสู่การผลิตของจำนวนในตลาดอย่างเดียว หากแต่ยังมองถึงความสำคัญในแง่ที่มี ต่อสุขภาพของคนและยังมองถึงในแง่ความสำคัญที่มีต่อระบบธรรมชาติอย่างอื่น นั่นคือ การ กล่าวถึงน้ำในมหาสมุทร น้ำในแม่น้ำ ทะเลสาบ พื้นที่ชุ่มน้ำ ดินและองค์ประกอบอื่นๆในระบบ นิเวศ

ทั้งนี้ ในงานวิจัยของ Lant ยังได้กล่าวถึงสิทธิมนุษยชนในเรื่องน้ำในการพัฒนาประเทศ เพราะมองว่า ในขณะที่ประเทศที่พัฒนาแล้วมีผลิตภัณฑ์ทางอุตสาหกรรมแต่ในเรื่องทรัพยากร ธรรมชาติกลับถูกทำลาย โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำ ที่ระบบอุตสาหกรรมก่อให้เกิดน้ำเสียและขาด แคลนน้ำดื่ม รัฐจะต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการแก้ไขปัญหาเรื่องนี้ ซึ่งถือเป็นปัญหาที่ต่อ กันไปได้ทุกเรื่อง เช่น มลพิษ สุขภาพ ปัญหาแรงงาน และปัญหาเรื่องเอดส์ เป็นต้น ถือว่าเป็นการ ทำลายสิทธิของบุคคลในทางอ้อม เพราะทุกคนต่างก็ได้รับผลกระทบ

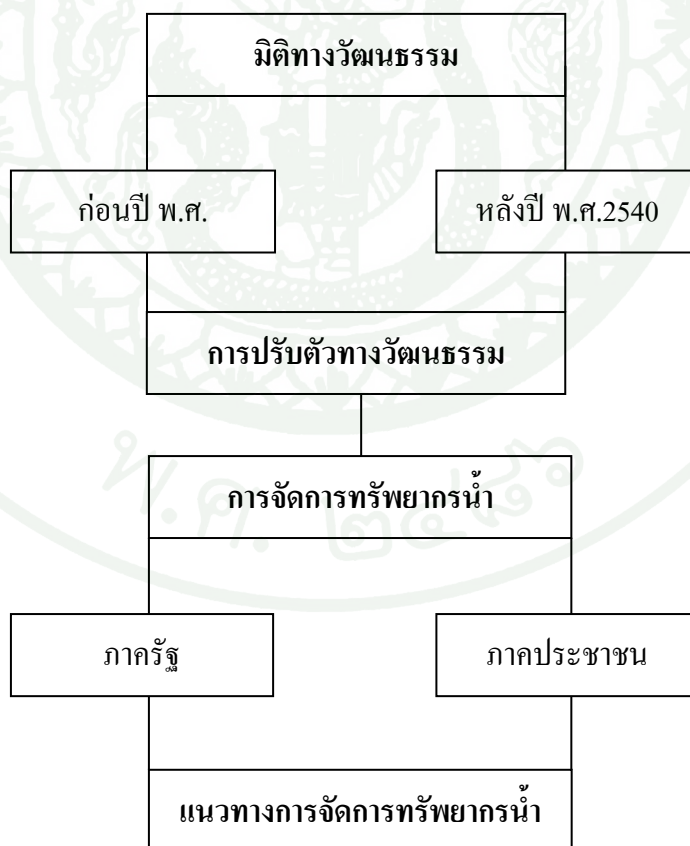
กล่าวโดยสรุป งานวิจัยของ Lant ได้ให้ความสำคัญกับการผลิตทางอุตสาหกรรมที่ไม่ได้ ทอดทิ้งระบบนิเวศ เป็นการให้ความสำคัญและใส่ใจต่อธรรมชาติ อีกทั้งยังมองเห็นความสำคัญของ สังคม ถือว่าเป็นแนวคิดที่มีความก้าวหน้าและน่าจะเป็นตัวอย่างในการพัฒนาประเทศอย่างได้ผล และจะเป็นผลดีต่องานวิจัยที่ผู้วิจัยจะทำการศึกษา เพราะเป็นการวางแนวทางในการบูรณาการ ระหว่างเทคนิคทางวิทยาศาสตร์กับความสำคัญของระบบนิเวศต่างๆ ทั้งนิเวศทางสังคมและนิเวศ ทางธรรมชาติ

จากการประมวล ทั้งงานวิจัยภายในประเทศและงานวิจัยต่างประเทศที่ผู้วิจัยประมวล เอกสารและนำมาอ้างอิงเพื่อเป็นกรอบในงานวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งมีความสำคัญและเป็นประโยชน์ในการที่ ผู้วิจัยจะลงไปเก็บข้อมูลในพื้นที่ที่ทำการวิจัยและจะเป็นผลดีต่อการวิเคราะห์ข้อมูล ในส่วนของ งานวิจัยในประเทศนั้นสามารถให้ประโยชน์ในแง่ของบริบททางสังคมและกายภาพที่คล้ายคลึงกัน

ส่วนงานวิจัยจากต่างประเทศทำให้สามารถมองเห็นภาพที่เป็นสากลและการคิดที่ครอบคลุมทำให้ผู้วิจัยมีวิสัยทัศน์ที่กว้างขึ้น โดยเฉพาะการวิเคราะห์ระดับนโยบายและการมองเห็นโครงสร้างของระบบนิเวศของทรัพยากร รวมถึงแนวทางในกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การปรับตัวทางวัฒนธรรมท้องถิ่นต่อรูปแบบการจัดการน้ำที่มีปัจจัยอื่นๆเป็นองค์ประกอบด้วย เช่น ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน เมื่อประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและสามารถปรับตัวเข้ากับลักษณะกายภาพในพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลง จะนำไปสู่แนวทางใหม่และองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการบูรณาการระหว่างภาครัฐกับประชาชนที่จะนำไปสู่การวางแผนนโยบายการจัดการน้ำในระดับท้องถิ่นเพื่อให้ชุมชนได้ใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

ภาพที่ 2 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมุ่งศึกษารูปแบบการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนในท่ามกลางสภาพการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรน้ำ อันเกิดจากระบบการจัดการน้ำแบบชลประทานของรัฐ โดยผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างคือ ประชนในเขตพื้นที่ตำบลไรใต้ ซึ่งได้รับผลกระทบช่วงหลังจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา โดยกำหนดเครื่องมือ อุปกรณ์และวิธีการที่ใช้ในการวิจัย คือ การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ได้แก่ ราษฎรใน 15 หมู่บ้านของตำบลไรใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 7,886 คน และกลุ่มตัวอย่างคัดเลือกจากประชากรดังกล่าวข้างต้นโดยการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) และการใช้เทคนิคแบบ Snow Ball Technique ดังนี้

1. เลือกหมู่บ้านที่ได้ทำการศึกษา 7 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1,2,3,4,6, 7 และหมู่ที่ 9 โดยทั้ง 7 หมู่บ้านที่คัดเลือกมาเป็นหมู่บ้านที่ติดกับลำโดมใหญ่ และมีประชากรส่วนมากอาศัยการใช้ประโยชน์จากลำโดมใหญ่
2. กำหนดกลุ่มตัวอย่าง จากทั้ง 7 หมู่บ้าน หมู่ละ 5 คน ประกอบด้วย ผู้นำหมู่บ้านทั้งในอดีตและปัจจุบัน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลและราษฎรชาวบ้าน ทำให้ได้กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ จำนวน 35 คน
3. สอบถามผู้นำชุมชนและประชาชนในพื้นที่ถึงบุคคลที่มีคุณสมบัติดังกล่าวในข้อ 2 เพื่อทำการสัมภาษณ์คนแรก และให้คนแรกช่วยระบุคนที่ 2 ระบุคนที่ 3 และต่อๆ ไปจนครบ 35 คน

ตารางที่ 1 จำนวนประชากรตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	จำนวนประชากร			จำนวนครัวเรือน
		ชาย	หญิง	รวม	
1	บ้านแก่งโพธิ์	178	196	374	105
2	บ้านผักห่าใต้	229	246	475	143
3	บ้านผักห่าเหนือ	174	167	341	110
4	บ้านไร่ใต้	301	303	604	199
5	บ้านไร่กลาง	184	184	368	140
6	บ้านไร่เหนือ	422	434	856	252
7	บ้านโนนค้อ	358	355	713	202
8	บ้านโนนสุข	346	323	669	203
9	บ้านไร่โคม	212	224	436	199
10	บ้านแก่งกอก	191	164	355	123
11	บ้านลुक	253	247	500	159
12	บ้านนาคลอง	252	247	499	153
13	บ้านไร่พัฒนา	397	379	776	241
14	บ้านศรีภูดิน	295	317	612	173
15	บ้านโนนสร้างคำ	173	135	308	99
รวม		3,965	3,921	7,886	2,501

ที่มา: ฐานข้อมูลองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ (2554)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่

1. แนวการสัมภาษณ์ ที่ระบุตามเรื่องสำคัญๆตามกรอบแนวคิดในการวิจัย
2. เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพนิ่งและแบบจดบันทึกข้อมูล
3. การสังเกตของผู้วิจัย ทั้งแบบมีส่วนร่วม (participant observation) และแบบไม่มีส่วนร่วม (non - participant observation)

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการรวบรวมข้อมูล โดยแบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน ได้แก่

1. การเก็บรวบรวมจากเอกสาร ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานต่อบลจากองค์การบริหารส่วนตำบลไรใต้ นอกจากนี้ ก็ได้รับความอนุเคราะห์ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับโครงการฟายล่าโดมใหญ่จากสำนักงานชลประทานที่ 7 จังหวัดอุบลราชธานีและโครงการวิจัยรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมล่าโดมใหญ่ อีกทั้ง ยังได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารจากห้องสมุดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สภาวิจัยแห่งชาติและข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ เพื่อประมวลภาพรวมในเรื่องการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่

2. การลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อศึกษาข้อมูลเชิงลึก หลังจากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลที่ได้รับ ความอนุเคราะห์จากหน่วยงานต่างๆแล้ว ต่อมาก็ได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลทั้ง โดยการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Interview or Discussion) ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

2.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) ขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้เข้าไปคลุกคลีกับกลุ่มประชากร ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้เริ่มจากการเข้าไปทำความรู้จักกับผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน หลังจากนั้นก็ได้สร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านภายในชุมชน โดยการเดินตระเวนไปตามหมู่บ้านที่ศึกษา ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านแก่งโพธิ์ หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 บ้านผักหย่า หมู่ที่ 4 บ้านไรใต้ หมู่ที่ 6 บ้านไรเหนือ หมู่ที่ 7 บ้านโนนค้อและหมู่ที่ 9 บ้านไรโดม นอกจากนี้ยังได้นั่งเรือสำรวจตามลำโดมใหญ่ ในบริเวณพื้นที่ศึกษาร่วมกับชาวบ้านบางคนเพื่อศึกษาระบบนิเวศตามลำน้ำและสังเกตดูการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In depth Interview) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายที่ศึกษาโดยใช้แนวคำถามที่วางไว้รวมทั้งการสังเกตการณ์ประกอบด้วย ซึ่งผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลแบบเจาะลึกภายหลังจากที่เกิดความคุ้นเคยและความไว้วางใจจากชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วย ประวัติความเป็นมาของชุมชน วิธีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม วิธีการดำเนินชีวิตที่

เปลี่ยนแปลงไปในช่วงหลังการสร้างฝายในระยะเวลา 15 ปีที่ผ่านมาและประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนในปัจจุบัน เพื่อให้เห็นถึงวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงว่ามีที่มาอย่างไรบ้าง

2.3 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) หลังจากที่ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลทั้งการสังเกตและการสัมภาษณ์เชิงลึกแล้ว ในช่วงท้ายผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) ซึ่งได้จัดขึ้น 2 ครั้ง ครั้งละ 10 คน รวมทั้งสิ้น จำนวน 20 คน โดยเลือกเอาผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้ดีในช่วงที่ได้ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและตรวจสอบข้อมูลให้เกิดความแม่นยำ โดยการตั้งคำถามปลายเปิดให้กลุ่มตัวอย่างได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการระดมสมอง โดยมีคำถาม ดังนี้

2.3.1 สภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในวิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านจนถึง พ.ศ.2540 (ก่อนมีการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่)

2.3.2 สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนหลังจากมีการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่เพื่อการพัฒนาาระบบชลประทาน

2.3.3 สภาพความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศตามลำโดมใหญ่ภายหลังจากการก่อสร้างฝาย นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา

2.3.4 กระบวนการปรับตัวของชุมชนภายหลังจากที่ระบบนิเวศลำโดมใหญ่เปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่

2.3.5 แนวทางความร่วมมือเพื่อให้เกิดการฟื้นฟูลำโดมใหญ่และสภาพวิถีชีวิตของชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล

เนื่องจากการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลที่ได้มาจัดทำเป็นระบบโดยการจำแนกและการหาความสัมพันธ์ของข้อมูลเพื่อแยกแยะองค์ประกอบต่างๆ ให้ง่ายต่อการเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ที่นำไปสู่ความเข้าใจของ

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการศึกษา ภายใต้บริบทของสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นอยู่จริง รวมทั้งอธิบายการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่ศึกษาและวิเคราะห์ซ้ำหลายๆ ครั้งจนกว่าจะได้ข้อมูลที่เข้าใจมากที่สุด เพื่อตอบคำถามหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นจึงนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลออกมาเป็นลักษณะการเขียนเชิงพรรณนาหรือเชิงบรรยาย ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้รูปแบบการอ้างอิงเชิงอุปนัย (Induction) ที่เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา นั่นคือ การตีความเพื่อสร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้ศึกษา โดยได้เปรียบเทียบข้อมูล 2 ช่วง นั่นคือ ช่วงก่อนที่จะมีการสร้างฝายลำโดมใหญ่ (ตั้งแต่การก่อตั้งหมู่บ้าน -พ.ศ.2540) และ ช่วงหลังจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่ (พ.ศ. 2540 -ปัจจุบัน) เพื่อให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในทั้ง 2 ช่วง เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริง (Fact) มากที่สุด อันจะนำไปสู่การเข้าใจปัญหาที่แท้จริงและหาแนวทางการปรับตัวของชุมชนที่เหมาะสม

บทที่ 4

ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์

ผลการวิจัย

ในบทนี้ได้นำเสนอผลการศึกษา ตามวัตถุประสงค์งานวิจัยที่ต้องการค้นหา โดยเนื้อหาในส่วนที่หนึ่งกล่าวถึง มิติทางวัฒนธรรมกับการจัดการทรัพยากรน้ำ ส่วนที่สองกล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงของมิติวัฒนธรรมกับการจัดการทรัพยากรน้ำ ส่วนที่สามกล่าวถึง การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และส่วนที่สี่กล่าวถึง แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่

มิติทางวัฒนธรรมกับการจัดการทรัพยากรน้ำ

1. นิเวศวัฒนธรรมอีสาน

สันติภาพ ศิริวัฒน์ ไพบูลย์ (2553) ได้กล่าวไว้ว่า ชุมชนอีสานและผืนแผ่นดินอีสาน เป็นที่ฝังรกรากของผู้คนมาเก่าแก่เนิ่นนาน เมื่อประมาณ 3,500 ปี ก่อน เกิดอารยธรรมบ้านเชียง ซึ่งผู้คนได้รู้จักผลิตเกลือ ถลุงโลหะ เช่น สำริด รู้จักปลูกข้าว ทำนา ทำปลาแตกกินกันมาตั้งแต่ยุคสมัยนั้น หลังจากกลุ่มคนลาวได้รวบรวมชุมชนใหญ่น้อยสถาปนาอาณาจักรล้านช้าง ตั้งแต่สมัยพระเจ้าฟ้างุ้มเมื่อประมาณ 900 ปีก่อน มีหลวงพระบาง (เมืองเชียงคองเชียงทอง) เป็นเมืองหลวง อาณาจักรล้านช้างได้แผ่ขยายอิทธิพลมาสู่แผ่นดิน 2 ฟากฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่เทือกเขาเพชรบูรณ์ จรดเทือกเขาพนมดงรัก (ดินแดนอีสานทั้งหมด) ไปจนถึงฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ต่อมาเมื่อประมาณ 400 กว่าปีก่อน ล้านช้างจึงได้ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่เวียงจันทน์ ในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช มหาราชของลาว ซึ่งได้สร้างอนุสาวรีย์ต่อแผ่นดินล้านช้างทั้ง 2 ฝั่งโขง ไว้มากมาย ดังปรากฏในแหล่งโบราณสถาน โบราณวัตถุต่างๆ ที่พระองค์ได้สร้างขึ้น เช่น พระธาตุบังพวน ที่ อำเภอบ้านดุง จังหวัดหนองคาย พระธาตุศรีสองรัก ซึ่งสร้างร่วมกับพระมหาจักรพรรดิสมัยอยุธยา ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย รวมถึงพระเจ้าองค์โต พระใส ซึ่งเป็นพระคู่บ้านคูเมืองหนองคาย ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของวัฒนธรรมอีสานที่มีมาอย่างยาวนาน

นอกจากนี้ สมคิด สิงสง (2553) ยังได้กล่าวอีกว่า คนอีสานมีวิถีทางวัฒนธรรมที่กลมกลืนไปกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งคนอีสานจะรู้ว่าฤดูกาลของอีสานเป็นเช่นไร ดังนั้น การทำนาในอดีตจะมีวิธีการอันแยบยล เริ่มจากความหลากหลายของพันธุ์ข้าว เช่นถ้าเป็นพื้นที่ลาดชัน ไม่สามารถขังน้ำได้ก็จะปลูกข้าวไร่ ในต้นฤดูฝนชาวนาจะปลูกข้าวพันธุ์เบา (ข้าวดอ) ตามด้วยข้าวกลาง และข้าวพันธุ์หนักในหน้าน้ำหลาก และเมื่อถึงเวลาหว่านดำข้าวพันธุ์หนัก ก็จะอยู่ในช่วงปลายพรรษา สามารถเก็บเกี่ยวข้าวพันธุ์เบาได้แล้ว นอกจากนี้ จะเห็นว่าวิถีวัฒนธรรมข้าวของอีสานจะสอดคล้องกับประเพณี “ฮีตสิบสองคองสิบสี่” อย่างลงตัว สามารถกินทานได้ตลอดทั้งปีด้วยผลผลิตจากไร่นาที่ค่อยๆ ดำเนินการตลอดฤดูเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว โดยอาศัยแรงงานของตนเองและวัวควายเป็นสำคัญ ส่วนน้ำสำหรับอุปโภคและบริโภค ส่วนหนึ่งจะอาศัยน้ำซับน้ำซึม และน้ำสร้าง (บ่อน้ำตื้น) ซึ่งป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ในยุคสมัยนั้น ได้ดูดซับเอาไว้ในฤดูฝน แล้วค่อยซึมค่อยซับออกมา ชาวบ้านจะพากันไปตักและหามาสะสมไว้ในแอ่งดิน เพื่อดื่มกิน หรือหากชุมชนใดไม่มีน้ำซับ พวกเขาจะพากันสรงนแหล่งน้ำผิวดินที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือที่ก่อสร้างขึ้นมาใหม่ ไม่ให้ผู้คน ัวควายลงไปทำความสกปรก ที่เรียกว่า “หนองน้ำกิน”

ทั้งนี้ สันติภาพ ศิริวัฒน์ไพบุลย์ (2553) ยังได้สรุปลักษณะเฉพาะของชุมชนอีสานว่า ชุมชนอีสานมีลักษณะเอกลักษณ์ที่สำคัญคือ ตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันบนที่สูง (เพื่อป้องกันน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก คนอีสานมักไม่ตั้งบ้านเรือนริมแม่น้ำ หรือลำห้วย) หมู่บ้านอีสานมีที่นาอยู่รอบๆ ชุมชน มีสระน้ำเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้งของชุมชน เช่น ที่กลางบ้าน หรือที่วัด มีป่าเอาไว้ใช้สอย เลี้ยงสัตว์ หากิน หาฟืน มีป่าช้า ป่าดอนปู่ตาสำหรับประกอบพิธีกรรม หรือเป็นที่สิงสถิตของวิญญาณบรรพบุรุษ มีต้นไม้เหลือไว้ให้นาจำนวนมาก เพื่อเอาไว้เป็นร่มเงาในการทำนา และเป็นที่พักร่มของสัตว์เลี้ยง รวมถึงเก็บเอาไว้เป็นไม้ใช้สอย เป็นเชื้อเพลิง และเป็นปุ๋ยให้กับต้นข้าว นอกฤดูทำนาคนอีสานจึงมีเวลามากมายในการผลิตงานศิลปะแขนงต่างๆ ทั้งการทอผ้า จักสาน ทำเครื่องไม้ใช้สอย การร้องรำทำเพลง โดยเฉพาะหมอลำ ที่แสนจะเร้าใจ

2. นิเวศลุ่มน้ำโขงตอนล่าง: มิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสาน

ธันวาคม ใจเที่ยง (2550) กล่าวว่า จากการที่เขาเดินทางสำรวจหมู่บ้านและพิจารณาทั้งจากเอกสารและการสัมภาษณ์ พบว่า ดินแดนอีสานมีความน่าสนใจและมีความหมายบนฐานแห่งความอุดมของชีวภาพ และความเป็นเขตเก่าแก่ของมนุษยชาติ โดยเฉพาะในเรื่องวิถีสังคมวัฒนธรรมและระบบแห่งภูมิปัญญา อันเป็นเรื่องราวชีวิตของผู้คนดั้งเดิม แม้อุณหภูมิจะคร่ำครึในบางสิ่งในสายตา

ของวาทกรรมศิวไลต์ จนกระทั่งเกิดคำว่า “ยังพัฒนา” แต่ว่าบางสิ่งบนวิถีวัฒนธรรมอันเรียบง่ายของที่นี่ ที่ถูกมองด้วยทัศนะและสัมพัทธ์ด้วยสายตาแบบทันสมัยนิยม (civilization , modernization) ว่า “ล้ำหลัง” อาจมีคุณค่าและความหมายในตัว “ภูมิวัฒนธรรม” ที่มีได้ยิ่งหย่อนไปกว่าลัทธิสมัยใหม่

ในด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ดินแดนแถบลุ่มน้ำโขงมีการตั้งถิ่นฐานของประชาชนมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ ดังจะพบจากหลักฐานทางโบราณคดี แห่งการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนในดินแดนแห่งนี้ มีการพบแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ขนาดใหญ่บนหน้าผาริมฝั่งแม่น้ำโขง มีแนวยาวขนานไปกับริมฝั่งแม่น้ำโขง ในบริเวณที่เรียกว่าผาขาม ผาแต้มและผาหมอน เชื่อว่ามีอายุในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ (พละ สุขเวช, 2534: 11) โดยเฉพาะในแถบลุ่มน้ำสงคราม อันเป็นแม่น้ำสาขาหนึ่งของแม่น้ำโขง ที่ไหลลงบรรจบแม่น้ำโขงที่ปากน้ำไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม นอกจากนี้ในตำนานอุรังคธาตุ ยังได้กล่าวถึงการเสด็จมาแถบริมฝั่งแม่น้ำ ชละนทีหรือแม่น้ำโขงของพระพุทธเจ้า และก่อนที่พระองค์จะเสด็จปรินิพพานไม่นานนัก ได้มาโปรดผู้คนและรับบิณฑบาตประชาชนที่อยู่ริมฝั่งโขง บริเวณที่เรียกกันว่า “ศรีโคตรบูร” ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่ดินแดนสองฝั่งโขง เวียงจันทน์ถึงสุวรรณเขต (สทวันเขต) ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และอุรธานีถึงมุกดาหาร ของราชอาณาจักรไทย ปัจจุบัน โดยมีศูนย์กลางในเขตนครพนม - คำม่วน แม้ปัจจุบันในดินแดนดังกล่าวจะอยู่คนละรัฐชาติ แต่วิถีประวัติศาสตร์และนิเวศ ก็หาได้แยกจากกัน ซึ่งอาจเรียกเขตนี้ว่า “นิเวศวัฒนธรรมศรีโคตรบูร” (ธัญญา ใจเที่ยง, 2550)

ศรีศักร วัลลิโภดม (2546: 5) กล่าวถึงวัฒนธรรมในเขตแอ่งสกลนครหรือลุ่มแม่น้ำโขงว่ามีชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์และยุคต้นประวัติศาสตร์ มีการกระจายอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำ ซึ่งมีพื้นฐานของชุมชน คือ การเพาะปลูกข้าว อันเป็นลักษณะการปลูกข้าวที่ร่อนเวลาน้ำท่วมที่นาแล้วค่อยปลูก โดยเฉพาะดินแดนลุ่มแม่น้ำสงคราม ซึ่งถือเป็นแม่น้ำสาขาย่อยของแม่น้ำโขงที่ราบลุ่มสงครามถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำโขงแอ่งสกลนคร-นครพนม จากหลักฐานที่พบ จะมีการกระจายตัว หรือตั้งชุมชนโบราณที่เรียกว่า “อารยธรรมบ้านเชียง” อยู่ในดินแดนอีสานตอนบน ในเขตอุรธานี สกลนครและนครพนม มีเพียงเขตอุรธานีเท่านั้น และบริเวณดังกล่าว ถูกเรียกว่า เป็นชุมชนโคตรบูรโบราณ ในระยะต่อมา

ดังนั้นแล้วจะเห็นได้ว่าดินแดนแถบแม่น้ำโขงตอนล่างหรือบริเวณพื้นที่ภาคอีสานเป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่บนเงื่อนไขที่ส่งให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ อันเกิดจากปัจจัยแวดล้อมที่สำคัญ

โดยเฉพาะอย่างยิ่งปริมาณฝน และแสงแดดที่เหมาะสมต่อการเจริญพันธุ์ และการผลิตมวลชีวภาพ ทั้งหลาย เป็นแหล่งอาหารของบรรดาสัตว์ป่าฝนเมืองร้อน ปัจจัยเหล่านี้เองที่ก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพและเป็นแหล่งดึงดูดให้มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของมนุษย์และตั้งสมทางวัฒนธรรม แม้การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้อาจมีปัจจัยอื่นเกี่ยวข้องแต่อย่างน้อยๆก็มีหลักฐานที่ยืนยันว่าน่าจะมีความหลากหลายของกลุ่มชนมาตั้งแต่อดีต (ธันวาคม ใจเที่ยง, 2550)

จะเห็นได้ว่าการตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากินของชาวอีสานนับแต่อดีตเป็นต้นมานั้น ได้อาศัยความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตที่มีความผูกพันกับลักษณะพื้นที่ และได้ตั้งสมภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพเรื่อยมา อีกทั้งยังมีการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วง จนเกิดเป็นสังคมที่มีภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่หลากหลาย

สามารถสรุปได้ว่า โดยหลักการพื้นฐานแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมคือ การวิเคราะห์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม และวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ซึ่งปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยาไม่เพียงแต่จะมีความสำคัญต่อมนุษย์ในอดีตและปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังคงมีความสำคัญต่อมนุษยชาติในอนาคตอีกด้วยอันเป็นเรื่องของความผูกพันระหว่างคนที่มีความสัมพันธ์กับถิ่นที่อยู่ ทั้งในเรื่องของทรัพยากรทางธรรมชาติ ประเพณี ภาษารวมทั้งเรื่องเศรษฐกิจและการเมือง ที่ชุมชนมีความเกี่ยวข้องในอันที่จะก่อให้เกิดการผลักดันชุมชนให้ไปสู่การพัฒนาและสะท้อนตัวตนในวันข้างหน้า เป็นแนวคิดที่จะทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมโยงกันระหว่างผู้คนด้วยตนเอง และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับวัฒนธรรมท้องถิ่น เมื่อผู้คนในท้องถิ่นเกิดความเข้าใจดังนี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกภูมิใจในความเป็นตัวตนของตนเอง ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้ได้กล่าวถึงผู้คนท้องถิ่นในเขตลุ่มน้ำลำโดมใหญ่ที่มีทั้งเรื่องของประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่จะสามารถมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและกล้าเข้ามาร่วมจัดการในการปกป้องและวางแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่ในเขตพื้นที่ศึกษาให้เป็นลุ่มน้ำที่อยู่คู่กับชุมชน ที่สะท้อนให้เห็นความงดงามของท้องถิ่นและความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างผู้คนกับธรรมชาติ จึงจะเกิดการพัฒนารวมกันที่ให้เกิดการบูรณาการวิทยาการสมัยใหม่และภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่ในชุมชน

3. บริบททั่วไปของพื้นที่ศึกษา

ตำบลไร่ใต้เป็นชุมชนขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ติดถนนลำโดมใหญ่และมีพื้นที่เกษตรกรรม เป็นบริเวณกว้างเหมาะแก่การทำนาและทำไร่ ที่สามารถหล่อเลี้ยงชุมชนเรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถจำแนกบริบทในพื้นที่ออกเป็น 2 ด้าน หลักๆ ได้แก่ บริบทด้านกายภาพและบริบทด้านสังคมวัฒนธรรม

3.1 บริบทด้านกายภาพ

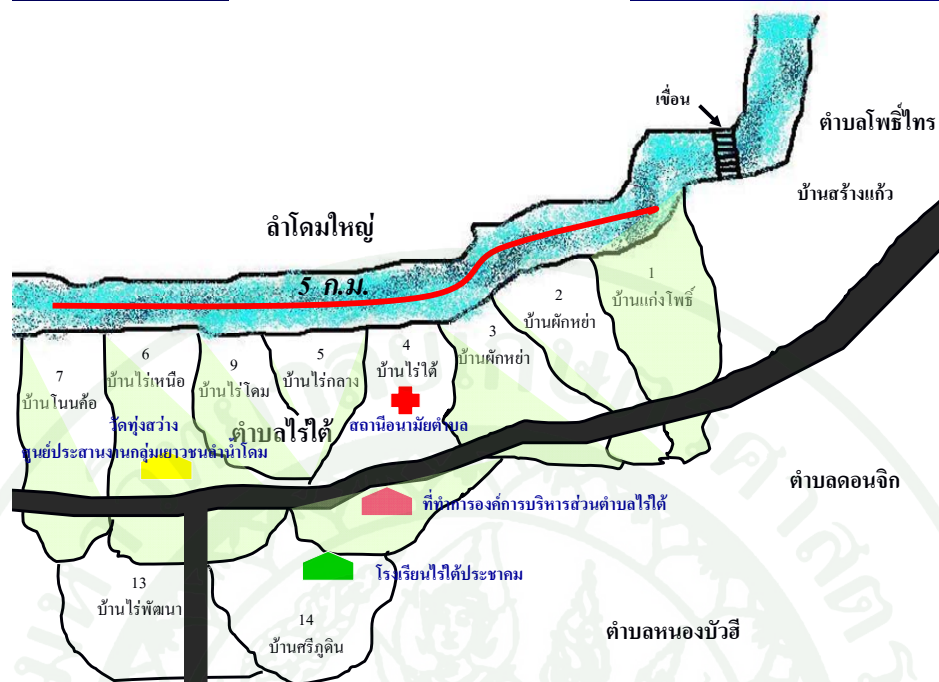
ในพื้นที่ตำบลไร่ใต้มี 11 หมู่บ้านที่ติดกับลำโดมใหญ่ มีทำนน้ำที่ใช้เป็นที่จอดเรือในเขตชุมชนประมาณ 15-20 ท่า ในอดีตพื้นที่ทั้งหมดที่เล่ามาชุมชนได้ใช้ประโยชน์หลักจากลำโดมใหญ่ ผู้คนลำโดมใหญ่สามารถอาศัยการหาอยู่หากินในชุมชนได้อย่างเต็มที่ เช่น การใช้ประโยชน์จากทรายโดยการคัดทรายที่ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อนำมาใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือน การหากุ้ง หอยตามริมตลิ่งฝั่งลำโดมใหญ่ การเก็บผักตามริมฝั่ง นอกจากนี้ยังมีแหล่งท่องเที่ยวอีกหลายแห่งที่ผู้คนสามารถใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ มีทั้งเกาะแก่งและหาด เช่น เกาะบ้านแก่งกอก แก่งลู่ หาดวังเว เป็นต้น (องค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้, 2552)

3.1.1 ที่ตั้ง ตามประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องการกำหนดเขตตำบลในท้องที่ อำเภอพิบูลมังสาหาร กำหนดเขตตำบลไร่ใต้ มีพื้นที่การปกครอง 15 หมู่บ้าน และมีอาณาเขต ดังนี้

ทิศเหนือ	มีแนวเขตจรดตำบลโพธิ์ไทร	อำเภอพิบูลมังสาหาร
ทิศตะวันออก	มีแนวเขตจรดตำบลคอนจิก	อำเภอพิบูลมังสาหาร
ทิศใต้	มีแนวเขตจรดตำบลนาโพธิ์	อำเภอพิบูลมังสาหาร
ทิศตะวันตก	มีแนวเขตติดกับลำโดมใหญ่	อำเภอพิบูลมังสาหาร

ระยะทางจากอำเภอพิบูลมังสาหารถึงองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ประมาณ 16 กิโลเมตร

3.1.2 เนื้อที่ พื้นที่ตำบลไร่ใต้มีเนื้อที่โดยประมาณ 53.04 ตารางกิโลเมตร

ภาพที่ 3 ลักษณะกายภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

ที่มา: โครงการวิจัยรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติลำโดมใหญ่ (2552)

3.1.3 ภูมิประเทศ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบเหมาะสำหรับการเกษตร มีลำน้ำไหลผ่าน 1 สาย คือ ลำโดมใหญ่ ลักษณะของดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายส่วนลักษณะป่าเป็นป่าเบญจพรรณ

3.1.4 ลักษณะอากาศ พื้นที่ตำบลไร่ใต้มีลักษณะอากาศจะแปรปรวนไปตามฤดูกาล ได้แก่

- ฤดูร้อน จะอยู่ในช่วงปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม จะมีอากาศร้อน อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 37 - 40 องศาเซลเซียส และจะร้อนมากในช่วงปลายเดือนเมษายนและต้นเดือนพฤษภาคมของทุกปี แต่ถ้าปีใดมีฝนตกในช่วงเดือนดังกล่าว ความร้อนจะลดลงมาก

- ฤดูฝน จะเริ่มจากปลายเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคมระหว่างช่วงปลายเดือนกันยายนของทุกปี จะมีอุณหภูมิระหว่างประมาณ 28 - 36 องศาเซลเซียสและจะมี

ปริมาณน้ำฝนมาก เป็นเหตุให้ช่วงประมาณปลายเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคมจะมีน้ำท่วมพื้นที่ตำบลไร่ใต้และตำบลใกล้เคียงในเกือบทุกปีที่ผ่านมาในช่วงที่ชาวบ้านทำการเกษตร

- ฤดูหนาว เริ่มประมาณต้นเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งอากาศในฤดูหนาวค่อนข้างจะแปรปรวน ในบางปีอากาศจะหนาวแต่บางปีก็จะไม่หนาว เฉลี่ยอุณหภูมิในช่วงฤดูหนาวประมาณ 15 – 25 องศาเซลเซียส

3.1.5 ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่

- ลำน้ำ 1 สาย
- บึง ห้วย และอื่นๆ 10 แห่ง
- ลำห้วย 25 สาย

3.1.6 แหล่งทรัพยากรที่สร้างขึ้น

- ฝ่ายขนาดเล็กตามลำห้วย 9 แห่ง
- บ่อน้ำตื้น 11 แห่ง
- บ่อโยก 37 แห่ง
- คลองส่งน้ำ 1 แห่ง
- ประปาหมู่บ้าน 10 แห่ง

3.1.7 ระบบนิเวศลำโดมใหญ่ในพื้นที่ตำบลไร่ใต้

ลำโดมใหญ่เป็นลำน้ำสาขาที่สำคัญของแม่น้ำมูล ที่มีต้นน้ำเกิดจากภูโคกใหญ่ในเขต อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ และเขต อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี ใกล้เคียงเขตพรมแดนประเทศไทย ประเทศกัมพูชา ประเทศลาว มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 4,905 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 7 ของพื้นที่ลุ่มน้ำมูลทั้งหมด ซึ่งโดยความหมายของชื่อนั้น คำว่า “โดม” แปลว่า สูง ดังนั้น คำว่า “ลำโดมใหญ่” ก็คือลำน้ำที่กำเนิดบนพื้นที่สูง อีกทั้งลำโดมในแถบลุ่มน้ำนี้จะมี 2 ลำน้ำ

คือ ลำโคมใหญ่ กับ ลำโคมน้อย ซึ่งลำน้ำ 2 สาย นี้จะอยู่คู่กันและมีระบบนิเวศที่มีความคล้ายคลึงกัน

ลำโคมใหญ่เป็นสายน้ำที่มีความสำคัญมากกับชุมชนตำบลไรใต้ ในอดีตชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากลำโคมใหญ่ทั้งเรื่องการเกษตร การประมงน้ำจืด การคมนาคมขนส่ง รวมถึงเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจในยามที่ชุมชนเสร็จจากการทำไร่ทำสวน ทำให้ชุมชนมีการพัฒนาเรื่อยๆจนเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สามารถเชื่อมความเป็นชุมชนเข้าหากัน โดยอาศัยลำโคมใหญ่เป็นศูนย์กลาง เช่น พิธีกรรม ตบประทาย หรือ การเนา พิธีกรรมดังกล่าวเป็นการทำพิธีที่เชื่อมโยงทั้งความเชื่อด้านศาสนาพุทธและผีเข้าด้วยกัน เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านที่ปัจจุบันก็ยังมิให้เห็น เป็นการทำพิธีเพื่อเคารพแม่น้ำโดยชาวบ้านเชื่อว่าในน้ำและในชุมชนมีผีป่าคุ้มครองอยู่เพื่อปกป้องรักษาคนในชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุขและประกอบกิจการงานอาชีพ โดยเฉพาะเรื่องการทำ การเกษตร ซึ่งส่วนมากคนในชุมชนจะประกอบอาชีพทำนา ดังนั้น การทำพิธีจึงเชื่อมโยงเรื่องฝนฟ้าอากาศ ชาวบ้านจะขอพรจากผีป่าผู้ปกป้องรักษาให้ฝนฟ้าตกลงมาอย่างอุดมสมบูรณ์เพื่อให้ชาวบ้านสามารถทำนาและได้ผลผลิตอย่างเต็มที่

ในอดีตลำโคมใหญ่ถือเป็นลำน้ำที่มีระบบธรรมชาติที่สวยงามทั้ง เกาะ แก่ง และหาดต่างๆ ซึ่งชาวบ้านสามารถใช้เป็นสถานที่ในการหาของป่าตามริมน้ำ เช่น การหาผักพื้นบ้าน อีกทั้งยังใช้เป็นทางสำหรับเรือในการเดินทางและการขนส่งสินค้า นอกจากนี้ยังมีระบบนิเวศอื่นๆ เช่น น้ำสร้างจัน (น้ำซับสามารถนำมาดื่มใช้ได้ตลอดปี) หรือภูมิปัญญาของเด็กที่เกี่ยวกับการเล่นน้ำ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับน้ำ เป็นการกล่าวถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่มีความผูกพันกับสายน้ำว่าลำโคมใหญ่กับชุมชนตำบลไรใต้เป็นสิ่งที่อยู่คู่กันมาตลอดถือเป็นสายเลือดของชุมชนในการหล่อเลี้ยงชีวิต

3.1.8 ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับลำโคมใหญ่
ในอดีตระบบนิเวศย่อยของลำโคมใหญ่ประกอบไปด้วย ห้วย ส่อง แก่ง คำ หนอง บึง วัง นอกจากนี้ยังมีน้ำใต้ดินหรือที่ภาษาถิ่นเรียกว่า “น้ำสร้างจัน” เป็นน้ำใต้ดินธรรมชาติที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภค มักพบตามบริเวณตาน้ำริมลำโคมใหญ่ แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีให้เห็นแล้ว เนื่องจากระบบธรรมชาติเดิมเปลี่ยนแปลงไป อาจเป็นเพราะตลิ่งริมลำโคมใหญ่พัง ดังนั้น ตาน้ำที่อยู่บริเวณริมน้ำจึงหายไปด้วย ส่วนระบบนิเวศย่อยอื่นๆก็มีการเปลี่ยนแปลง อย่างเช่น คำหรือน้ำซับบริเวณต้นน้ำของลำห้วยแต่ละสาย ซึ่งปัจจุบันนี้คำบางที่ได้หายไปแล้ว จากเดิมจะเป็นพื้นที่

ต้นน้ำที่มีความชุ่มชื้นตลอดทั้งปี แต่ปัจจุบันน้ำได้แห้งลงกลายเป็นตะกอนดินเข้ามาแทนที่ทำให้
ในลำห้วยลดน้อยลง จะมีก็แค่ช่วงฤดูฝนแต่พอหลังจากนั้นค่าต่างๆเหล่านี้ก็แห้ง สาเหตุเป็นเพราะ
ป่าต้นน้ำถูกทำลายทำให้ระบบนิเวศเดิมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งระบบนิเวศย่อยของลำโดมใหญ่สามารถ
จำแนกได้ ดังนี้

1) ห้วย คือ ทางน้ำไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่ในที่นี้คือลำโดมใหญ่ ในบริเวณรอบ
ลำโดมใหญ่มีห้วยหรือลำห้วยซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของลำโดมใหญ่อยู่หลายลำห้วย ต้นกำเนิดของแต่ละ
ละลำห้วยมักจะพบตามที่ต่างๆ ตามพื้นที่ป่าต้นน้ำ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ค่า” ซึ่งถือเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่
มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งพรรณพืชและสัตว์ ลักษณะของลำห้วยในตำบลไรใต้มักจะไหลมาบรรจบ
กับอีกลำห้วยหนึ่งและสุดท้ายจึงไหลลงไปรวมกันที่ลำน้ำโดม สำหรับห้วยในตำบลไรใต้ จากที่ได้
สำรวจตามหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลไรใต้มีอยู่หลายห้วย ซึ่งทุกลำห้วยก็จะไหลลงมาบรรจบลำโดม
ใหญ่ซึ่งเป็นลำน้ำสายหลักของชุมชน เช่น ห้วยไร่ ห้วยต้อน ห้วยโพธิ์ ห้วยครก ห้วยแม่นันท์ ห้วย
แคน ห้วยลู่ ห้วยไผ่ เป็นต้น โดยในลำห้วยต่างๆเหล่านี้ก็จะมีระบบนิเวศย่อยที่อยู่ในลำห้วย และแต่ละ
ละลำห้วยก็จะมีมีความอุดมสมบูรณ์แตกต่างกัน ซึ่งลักษณะขนาดของลำห้วยจะไม่เท่ากันแล้วแต่ภูมิ
นิเวศของแต่ละที่ โดยชาวบ้านสามารถทำประโยชน์ทั้งด้านการเกษตรและหาอาหารทั้งพืชและสัตว์
ในแต่ละลำห้วยได้

2) ส่อง หรือ สอง คือ ร่องน้ำสายเล็กๆที่มีคูขนานทั้งสองข้างและมีน้ำไหล
มีลักษณะคล้ายห้วยแต่มีขนาดเล็กกว่าลำห้วยอยู่มาก เป็นระบบนิเวศย่อยที่พบบริเวณลุ่มน้ำต่างๆ
มักไหลผ่านที่นาของชาวบ้าน อีกทั้งสองเป็นทางขึ้นของปลาที่มาจากลำห้วยและลำโดมใหญ่ ทำให้
ปลาขึ้นมาบริเวณที่นาของชาวบ้านในแควลุ่มน้ำลำโดมใหญ่ ส่องแต่ละที่จะมีขนาดความยาวไม่เท่ากัน
ซึ่งในพื้นที่ตำบลไรใต้มีสองที่ไหลผ่านบริเวณที่นาของชาวบ้านที่เชื่อมมาจากลำห้วยและลำโดมใหญ่
อยู่หลายสอง เช่น ส่องไผ่ ส่องอิงอบ ส่องแดง ส่องคู ส่องคำไฮ เป็นต้น

3) ค่า หรือบางแห่งเรียกน้ำซับ คือ บริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำที่เป็นต้นกำเนิดของสอง
เป็นพื้นที่ที่มีความชุ่มชื้นตลอดทั้งปีเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อยู่ติดกับป่าต้นน้ำ น้ำซับจากค่าจะไหลลงสู่
สองหรือแหล่งน้ำอื่นๆ เช่น หนอง บึง ทำให้แหล่งน้ำเหล่านั้นไม่แห้ง ในอดีตน้ำซับเป็นแหล่งน้ำทำ
การเกษตรของชาวบ้านในฤดูหลังเก็บเกี่ยว ชาวบ้านมักสร้างบ่อน้ำตามพื้นที่ใกล้ค่าเพื่อเก็บน้ำ หรือที่
ภาษาถิ่นเรียกว่าน้ำสร้าง ซึ่งใช้เป็นทั้งน้ำดื่มและน้ำใช้ ในอดีตชาวบ้านจะอาศัยน้ำบ่อหรือน้ำสร้างไว้
ใช้และดื่มในช่วงหน้าแล้ง แต่เนื่องจากปัจจุบันด้วยระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลง ทั้งปริมาณป่าที่มี

จำนวนน้อยลงและความเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆทำให้น้ำค้ำในเขตพื้นที่ตำบลไรใต้แทบไม่มีให้เห็น จะมีส่วนมากก็ช่วงหน้าฝนซึ่งได้รับน้ำและความชุ่มชื้นจากฝนแต่พอหลังจากฤดูที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวน้ำค้ำเหล่านี้ก็แห้งตาม ซึ่งค้ำในเขตพื้นที่ตำบลไรใต้ มีดังนี้ เช่น ค้ำกระบุง ค้ำฮาง ค้ำเสื่อเกลือค้ำ ไส้ ค้ำ ต่อไก่อ ค้ำกาละพฤกษ์และค้ำคอตฮาง เป็นต้น

4) น้ำสร้างจัน หรือ “น้ำจัน” คือบริเวณที่น้ำไหลซึมออกมาจากดินตลอดทั้งปี ทำให้เกิดเป็นบ่อน้ำขนาดเล็ก ส่วนมากน้ำจันในพื้นที่ตำบลไรใต้จะพบแถบบริเวณรอบๆริมตลิ่งของลำโดมใหญ่ เป็นน้ำสะอาด ปัจจุบันน้ำจันแทบจะไม่มีให้เห็นแล้ว เนื่องจากน้ำท่วมทำให้น้ำไม่สามารถไหลออกมาได้ ถ้าไหลก็ไม่ในอดีตชาวบ้านจะนำกระบอกไม้ไผ่ไปเสียบและรองน้ำจันเพื่อนำมาดื่ม เนื่องจากเป็นน้ำที่สะอาดผ่านการกรองของชั้นดิน โดยชาวบ้านบางคนอาจทำบ่อในพื้นที่ของตนแล้วนำท่อไม้ไผ่มารองเพื่อเก็บน้ำไว้ดื่มเนื่องจากเป็นน้ำธรรมชาติซึ่งไหลตลอดทั้งปี อีกทั้งบางที่ยังพบพันธุ์ปลาบางชนิด เช่น ปลาไหล ปลาช่อน ปลากะติ ปลาหมอ ซึ่งน้ำจันที่พบในอดีตในพื้นที่ตำบลไรใต้และเรียกชื่อตามบริเวณที่พบ มีดังนี้ น้ำสร้างจันบ้านผักหย่า น้ำสร้างจันบ้านลुक น้ำสร้างจันวังเว น้ำสร้างจันแก่งบักมั่ง พบอยู่ที่บริเวณลुक หมู่ที่ 11 น้ำสร้างจันแก่งนกเป่าอยู่ที่บ้านโนนคือ หมู่ที่ 7 น้ำสร้างจันหนองบัวอยู่บริเวณใต้วังใหญ่บ้านโนนสุขหมู่ที่ 7 เป็นต้น

5) วัง คือ บริเวณ โคน้ำที่ไหลวนจนทำให้ตลิ่งถูกกัดเซาะทำให้บริเวณน้ำแห่งนั้นมีควมกว้างและลึก มีความลึกตั้งแต่ 2 – 20 เมตร วังในแถบพื้นที่ตำบลไรใต้จะพบทั้งบริเวณตามลำห้วยและลำโดมใหญ่ ตามวังต่างๆมักจะเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์หูกชุมไปด้วยพันธุ์ปลานานาชนิด ซึ่งชาวบ้านมักจะไปหาปลาบริเวณวังทั้งวังที่มีขนาดเล็กและขนาดใหญ่ วังที่พบตามลำโดมใหญ่มีดังนี้ วังอีกัน วังเมย วังเสียว วังทา วังตาลตั้ง วังขาม วังนอนหมื่น วังบักหว่า วังน้ำย่อย วังแคน วังใหญ่ วังแคนท่าควาย วังกันหวด วังเว วังแก่งน้อย วังปู้ตา วังไอ วังแดง เป็นต้น

ปัจจุบันความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศเหล่านี้ได้สูญหายไปมาก เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ อีกทั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าของชาวบ้านเพื่อใช้ประโยชน์ทางการเกษตรก็มีมากขึ้นเรื่อยๆ รวมไปถึงการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่ ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ลดลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้ง น้ำในลำห้วยมักเหือดแห้ง ทั้งนี้ไม่นับระบบนิเวศอื่นๆ เช่น ค้ำ ฮอง วัง แก่ง ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก หรือบางที่ไม่มีให้เห็นอีกเลย

ภาพที่ 4 ลำโดมใหญ่ในพื้นที่ตำบลไร่ใต้ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุบลราชธานี

3.2 บริบทด้านสังคม

ตำบลไร่ใต้ ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2373 กลุ่มคนกลุ่มแรกที่มาอาศัยอยู่บริเวณตำบลไร่ใต้เป็นกลุ่มแรกนำโดย พ่อเฒ่าอุปัชฌาย์ ซึ่งอพยพมาจากบ้านโก อำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ อพยพมาด้วยกันจำนวน 12 ครอบครัว โดยอาศัยเรือพายมาตามลำน้ำมูล จากนั้นได้แวะเข้าทางลำน้ำโดมใหญ่และเดินทางฝ่าทวนกระแสน้ำขึ้นมาเรื่อยตามลำโดมใหญ่ โดยได้แวะเพื่อสำรวจสถานที่ 2 จุด แต่ยังไม่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐาน จึงเดินทางมาถึงบริเวณเขตน้ำทม (พื้นที่ชุ่มน้ำ) ซึ่งเป็นแอ่งที่ราบลุ่มมีน้ำขังที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ มีดินดีเหมาะต่อการปลูกพืช บริเวณรอบข้างน้ำทมเป็นป่าไร่ติดอยู่ติดริมลำน้ำโดมใหญ่ จึงทำให้ครอบครัวทั้ง 12 ครอบครัวตั้งหลักแหล่ง ณ บริเวณนั้นโดยสถานที่อยู่ที่ท่านอุปัชฌาย์มาอาศัยอยู่เป็นบริเวณแรก คือ หมู่ 4 ในปัจจุบัน ซึ่งตั้งชื่อว่าบ้านไร่ใต้

หลังจากนั้นได้สำรวจพื้นที่บริเวณรอบๆ ลำโดมใหญ่ พบว่าเป็นป่าดงดิบซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชป่านานาชนิดซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำและเต็มไปด้วยป่าไม้ไผ่ไร่ ซึ่งต่อมาได้มีการประกอบอาชีพทำไร่เลื่อนลอย โดยการถางป่าและขุดหลุมเพื่อปลูกข้าว โดยการอาศัยแม่น้ำสายหลักคือลำโดมใหญ่ในการทำมาหากิน เช่น หาปลา จับสัตว์ป่ามาทำเป็นอาหาร ซึ่งการทำอาหารก็อาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมตามวิถีการทางธรรมชาติ เช่น การทำเพิงพักอยู่บนต้นไม้เพื่อชุ่มดู

สัตว์ป่าที่จะมากินน้ำในบริเวณลำห้วยต่างๆ รวมทั้งวิธีการหาปลาที่จะใช้ตาข่าย (มอง) ในการจับปลาเพื่อนำมาทำเป็นอาหารและการเลี้ยงชีพ

ในระยะต่อมาหลังจากมีการจับจองพื้นที่และได้ยึดอาชีพการทำเกษตรเป็นอาชีพหลัก โดยมีอาชีพการหาปลาในลำน้ำเป็นอาชีพเสริม และชุมชนก็มีการพัฒนาเป็นระบบเรื่อยมา และมีการแต่งตั้งผู้นำที่มีระบบโครงสร้างที่ชัดเจน มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการปกครองเพื่อให้ชุมชนมีความสงบเรียบร้อย ซึ่งสามารถจำแนกตามโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมได้ ดังนี้

3.2.1 โครงสร้างด้านการปกครอง

ก. การปกครองในอดีต

ตำบลไร่ได้ในยุคเริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน จะมีผู้นำสูงสุดในตำบล แลคนเดียวที่เรียกว่า “ผู้นำ” หรือเทียบได้กับ “กำนัน” ในยุคปัจจุบัน บทบาทของผู้นำจะมีความสำคัญอย่างมาก และชาวบ้านจะให้ความเคารพสูง เพราะถือว่าเป็นผู้ปกครองที่คอยดูแลทุกข์สุข หรือที่ภาษาอีสานในสมัยนั้นมักเรียกติดปากว่า “นาย” ซึ่งมาจากคำว่า “เจ้านาย” ดังนั้น ใครได้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำ คนนั้นถือว่าได้รับเกียรติสูงสุดและนับเป็นบุคคลที่มีความสามารถ อีกทั้งยังมีอิทธิพลสูงในการปกครองสมาชิกในชุมชน เนื่องจากในยุคนั้น เมื่อเกิดคดีต่างๆ เช่น การปล้นวัว-ควาย หรือคดีอื่นๆ ผู้นำจะต้องรับผิดชอบ ทั้งการไกล่เกลี่ยและกระทำการตามจับผู้ร้าย ก็มักจะเป็นบทบาทของผู้นำ ซึ่งรายนามผู้นำการปกครองในยุคก่อตั้งชุมชนแรกๆ มีดังนี้

- พ่อเต่าอู๋ปี่มชาย
- หลวงสงคราม
- พ่อเต่าตาแสง
- หลวงบรรเทา

ต่อมาการปกครองในชุมชนจึงเปลี่ยนมาเป็นการปกครองโดยมีตำแหน่งที่ใช้ชื่อว่า “กำนัน” เป็นผู้นำในตำบล ซึ่งผู้นำในตำบลจากอดีตจนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

- นายหลวงเดช ปี พ.ศ. 2437 - 2452
- หลวงจันทน์นคร จันทรจิตร ปี พ.ศ. 2452 – 2474
- นายอบ หวังดี ปี พ.ศ. 2474 – 2509
- นายควน จารุแพทย์ ปี พ.ศ. 2509 – 2515
- นายทองสา หวังดี ปี พ.ศ. 2515 – 2537
- นายช่วงชัย พลราษฎร์ ปี พ.ศ. 2537 - 2546
- นายธวัช รสจันทร์ ปี พ.ศ. 2546 – 2552
- นายจำเนียร สาทิสุข ปี พ.ศ. 2552 – ปัจจุบัน

หลังจากนั้นตำบลไร่ได้จึงได้มีสภาตำบล ซึ่งปกครองในระบบสภาตำบลเมื่อปี พ.ศ. 2524 และมีการปกครองเรื่อยมา จนกระทั่งปี พ.ศ. 2540 สภากฎฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ได้จนถึงปัจจุบัน

ข. การปกครองในปัจจุบัน

ปัจจุบันตำบลไร่ได้มีผู้นำทางการปกครองสูงสุดคือกำนันตำบลและมีผู้นำฝ่ายบริหารคือนายกองค้การบริหารส่วนตำบลและผู้นำในหมู่บ้านคือผู้ใหญ่บ้านซึ่งได้รับการเลือกตั้งจากชาวบ้านให้ดำรงตำแหน่งคราวละ 4 ปี ทำหน้าที่ในการดูแลความสงบเรียบร้อยภายในหมู่บ้าน ส่วนการเลือกตั้งสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งเป็นการปกครองส่วนท้องถิ่นก็จะมีเลือกตั้ง 4 ปี เพื่อทำหน้าที่ในด้านการบริหารจัดการหมู่บ้าน ซึ่งมีหมู่บ้านละ 2 คน

ทำเนียบผู้นำฝ่ายปกครอง ได้แก่ กำนันและผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบันมีรายชื่อตามตารางข้างล่าง ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงรายชื่อกำนัน-ผู้ใหญ่บ้าน ตำบลไร่ได้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

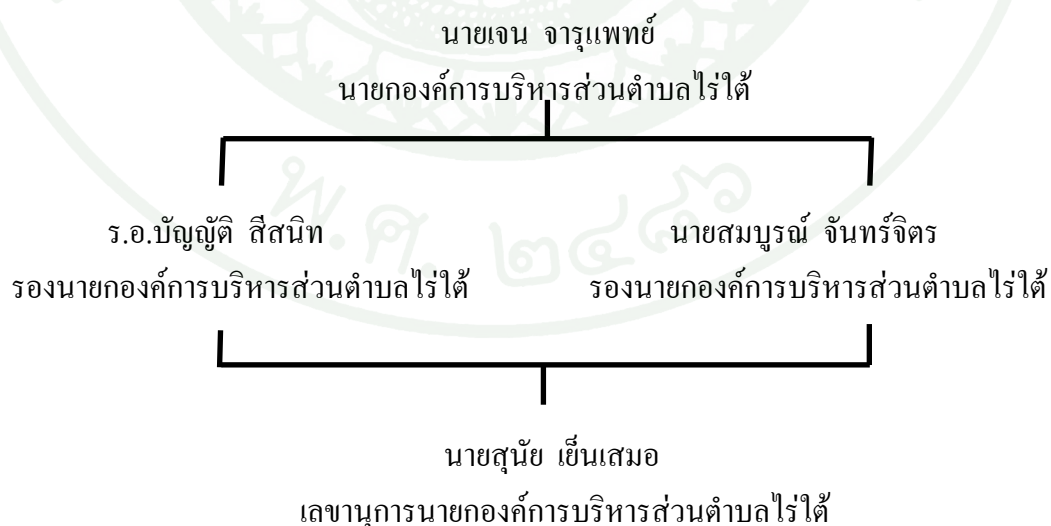
หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	ชื่อ-สกุล	ตำแหน่ง
1	บ้านแก่งโพธิ์	นายเพ็ง ชันคำ	ผู้ใหญ่บ้าน
2	บ้านผักหย่าใต้	นายชินกร ชันคำ	ผู้ใหญ่บ้าน
3	บ้านผักหย่าเหนือ	นายจำเนียร สาทิสุข	กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน
4	บ้านไร่ใต้	นายสันต์ สุดสุข	ผู้ใหญ่บ้าน

ตารางที่ 2 (ต่อ)

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	ชื่อ-สกุล	ตำแหน่ง
5	บ้านไร่กลาง	นายสนิท ทองพิมพ์	ผู้ใหญ่บ้าน
6	บ้านไร่เหนือ	นางวิภาวี สุขแสน	ผู้ใหญ่บ้าน
7	บ้านโนนค้อ	นายคำผล จันทรจิตร	ผู้ใหญ่บ้าน
8	บ้านโนนสุข	นายบุญหลาย วรรณภพ	ผู้ใหญ่บ้าน
9	บ้านไร่โคม	นางวิมล ทองคำ	ผู้ใหญ่บ้าน
10	บ้านแก่งกอก	นายสมบูรณ์ โพธิ์พิมพ์	ผู้ใหญ่บ้าน
11	บ้านลู่	นายบุญโฮม ทองกุล	ผู้ใหญ่บ้าน
12	บ้านนาคลอง	นายกัณหา บัวใหญ่	ผู้ใหญ่บ้าน
13	บ้านไร่พัฒนา	นายประเวช พันธุ์กว้าง	ผู้ใหญ่บ้าน
14	บ้านศรีภูคิน	นายบรรพต เทียนแก้ว	ผู้ใหญ่บ้าน
15	บ้านโนนสร้างคำ	นายชาย ทองคำ	ผู้ใหญ่บ้าน

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ (2553)

ทำเนียบผู้นำฝ่ายบริหารท้องถิ่นหรือนายกององค์การบริหารส่วนตำบล และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล มีรายชื่อตามรูปผังระบบการบริหาร ดังนี้

ภาพที่ 5 แผนผังสายการบริหารท้องถิ่นตำบลไร่ใต้ในปัจจุบัน

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ (2553)

3.2.2 โครงสร้างด้านสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน

ลักษณะสังคมของตำบลไร่ได้ยังคงเป็นสังคมที่มีการเกื้อกูลต่อกัน ให้การช่วยเหลือและมีความสามัคคีซึ่งกันและกัน โดยอาศัยวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน มีความสัมพันธ์เชิงญาติพี่น้อง และมักมีการไปเยี่ยมเยียนในช่วงเทศกาลหรืองานบุญต่างๆ ที่มีในหมู่บ้านเป็นประจำ อีกทั้งมีการลงแขกหรือการร่วมมือร่วมใจกันในการทำงาน เช่น การลงแขกดำนา การเกี่ยวข้าว แต่ปัจจุบันการลงแขกดำนาและเกี่ยวข้าวมิให้เห็นน้อยมาก จะคงเหลือก็แต่บอกกล่าวหรือที่ภาษาถิ่นเรียกว่า “การหา” เช่น การทำบ้านเรือน ที่อยู่อาศัยหรือการทำบุญประเพณีต่างๆ เช่น งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน ซึ่งส่วนมากงานประเพณีในลักษณะนี้จะอาศัยการบอกกล่าวในส่วนของค่าใช้จ่ายต่างๆ จะมีน้อยมาก ส่วนใหญ่จะใช้ในการซื้อวัสดุอุปกรณ์หรือวัสดุที่ไม่สามารถหาได้ในท้องถิ่น โดยโครงสร้างด้านสังคมและวัฒนธรรมสามารถจำแนกเป็น 2 ด้าน ดังนี้

ก. ด้านสังคมพื้นฐาน

1) การศึกษา

- โรงเรียนประถมศึกษา 5 แห่ง
- โรงเรียนมัธยมศึกษา 1 แห่ง
- การศึกษานอกโรงเรียน 1 แห่ง
- ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 4 แห่ง

2) สถาบันและองค์กรทางศาสนา

- วัด/สำนักสงฆ์ 8 แห่ง
- ศาลเจ้า 2 แห่ง
- โบสถ์ 3 แห่ง

3) การรวมกลุ่มของประชาชน

- กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน 3 รุ่น 360 คน
- กลุ่มออมทรัพย์ 1 กลุ่ม 80 คน
- กลุ่ม อสม. 1 รุ่น 120 คน

4) มวลชนจัดตั้ง

- ลูกเสือชาวบ้าน 3 รุ่น 360 คน
- ไทยอาสาป้องกันชาติ 1 รุ่น 120 คน
- หมู่บ้าน อปพร. จำนวน 15 หมู่บ้าน 100 คน
- อาสาสมัครป้องกันและปราบปรามยาเสพติด 375 คน
- ผู้ประสานพลังแผ่นดิน 375 คน

5) หน่วยงานบริการด้านความปลอดภัย

- ป้อมจุดตรวจ 1 แห่ง

6) ด้านสาธารณสุข

- สถานีอนามัยประจำตำบล/หมู่บ้าน 1 แห่ง
- สถานพยาบาลเอกชน 2 แห่ง
- ร้านขายยาแผนปัจจุบัน 2 แห่ง
- อัตราการมีและใช้ส้วมราดน้ำ ร้อยละ 100

7) การคมนาคม (แสดงจำนวนและสภาพทางคมนาคมทางบก)

- ถนนลาดยาง รพช. 1 สาย
- ถนนลาดยางโยธาธิการ 1 สาย
- ถนนคอนกรีตในหมู่บ้าน 14 สาย

8) การโทรคมนาคม

- ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข 1 แห่ง
- สถานีโทรคมนาคม อื่นๆ 1 แห่ง
- โทรศัพท์สาธารณะ 6 แห่ง

9) การไฟฟ้า

จำนวนหมู่บ้านที่ไฟฟ้าเข้าถึงและจำนวนประชากรที่ใช้ไฟฟ้า 15
หมู่บ้าน

ข. ด้านวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ

ชุมชนตำบลไร่ใต้ถือได้ว่าเป็นชุมชนที่ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมเอาไว้ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันรูปแบบการทำกิจกรรมอาจแตกต่างจากอดีตและมีลักษณะประเพณีบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงไป แต่โดยความเชื่อดั้งเดิมที่ยังเชื่อว่าในชุมชนมีสิ่งคุ้มครองที่อยู่เหนือธรรมชาติที่สามารถคลบับกาลให้ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งในแต่ละปีภายในตำบลก็จะมีบุญประเพณีที่ชุมชนร่วมกันจัดขึ้นโดยยึดหลักตามฮีต 12 ตามความเชื่ออีสานดั้งเดิม โดยแบ่งประเพณีฮีต 12 ออกเป็นแต่ละเดือน ถือเป็นประเพณีที่มีขึ้นเพื่อเป็นสถานที่หรือช่วงเวลาในการพบปะกันของคนในชุมชน เป็นการถามไถ่สารทุกข์สุกดิบของคนในชุมชน เดือนละ 1 ครั้ง ตลอด 12 เดือนเป็นประเพณีที่ชาวอีสานปฏิบัติสืบทอดกันมา เพื่อให้คนในชุมชนได้พบปะกัน สนุกสนานรื่นเริงร่วมกันเพื่อแสดงความสามัคคีให้เกิดความรักในชุมชน โดยแบ่งเป็นฮีต 12 เดือน ดังนี้

1) ฮีตเดือนหนึ่ง ทำบุญเข้ากรรม เมื่อถึงเมื่อถึงเดือนอ้ายหรือเดือนเจียง พระสงฆ์องค์เจ้าจะมีการอยู่ปริวาสกรรม เพื่อออกจากอาบัติสังฆาทิเสส ชาวบ้านก็พากันมาทำบุญร่วมกันเพราะพระสงฆ์ท่านปฏิบัติเคร่งครัด ไม่มีเวลาออกบิณฑบาต การมาร่วมกันในเดือนนี้จึงถือว่าเป็นการถามไถ่กันพบปะกันและมารู้จักกับบุคคลที่ไม่ค่อยคุ้นเคยหรือไม่รู้จักกันเป็นการทำให้ได้เห็นโลกกว้างออกไปอีกมากขึ้น

2) ฮีตเดือนสอง ทำบุญคุณลาน เมื่อตักเดือนยี่หรือเดือนสองตอนเก็บเกี่ยวเสร็จชาวบ้านก็จะขนข้าวที่ยังไม่ได้เคาะ (นวด) ออกมาจากฟางเพื่อไปรวมกันไว้ที่ลานเก็บข้าว ด้วยความเชื่อว่า ข้าว คือพืชเลี้ยงชีวิตที่มีเทพรักษา เทพท่านนั้นมีนามว่า “เจ้าแม่โพสพ” และการทำบุญคุณลานนี้ก็จะมีการทำบุญด้วย

3) ฮีตเดือนสาม ทำบุญข้าวจี เมื่อถึงเดือนสามแล้วที่ชาวบ้านขนข้าวขึ้นยุ้งฉางเสร็จ ก็จะนำข้าวเหนียวที่นึ่งเสร็จแล้วมาปั้นเป็นก้อนใหญ่ ใส่น้ำอ้อยเข้าไปข้างใน ทาเกลือ

ข้างนอกนำไปย่างไฟ พอข้าวแข็งตัวก็นำไข่ที่ทุบแล้วมาทาข้าวข้างในอย่างจนสุก แล้วนำไปถวายพระตามวันกำหนดกันทั้งหมู่บ้าน ในบางหมู่บ้านได้นำการเวียนเทียนมาขอเข้ามาในเดือนสามและได้ทำบุญทั้งสามอย่างในวันเดียวกัน คือ บุญข้าวจี บุญคุ้มและมาขอ คือตอนเย็นจะนำทรายและน้ำหอมไปรวมกันและร่วมกันฟังเทศน์ที่ศาลากลางบ้าน และพอตอนกลางคืนก็ไปเวียนเทียนที่วัด พอตอนประมาณตีสามตีสี่ก็ลุกขึ้นจีข้าว ตอนเช้าวันแรมหนึ่งค่ำเดือนสามชาวบ้านก็จะนำข้าวไปถวายพระที่ศาลากลางบ้านและนำเอาหินทรายและน้ำหอมที่ลงน้ำมันต์แล้วไปหว่านไล่เสนียดจัญไรในบริเวณบ้าน แล้วนำน้ำหอมที่พระสวดนั้นไปรดหัวทุกคนในบ้าน

4) ฮีตเดือนสี่ ทำบุญพระเวส คือการฟังเทศน์พระเวสสันดรให้จบในวันหนึ่งวันเดียว บุญเดือนนี้ยิ่งใหญ่เพราะทำพิธีกรรมกันตั้งแต่ในวังหลวงจนถึงระดับชาวบ้าน และทำกันทั่วประเทศจึงเรียกว่า “บุญมหาชาติ”

5) ฮีตเดือนห้า ทำบุญสงกรานต์ หรือ ตรุษสงกรานต์ ถือเป็นเทศกาลที่สำคัญเกี่ยวกับคนไทยเพราะถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ และเป็นการเริ่มต้นชีวิตใหม่ กิจกรรมที่ทำ ก็คือ การสงน้ำพระพุทธรูป พระสงฆ์ คนแก่และญาติผู้ใหญ่รวมทั้งการรดน้ำกันเองและการก่อเจดีย์ทราย แก่นของวันสงกรานต์จะอยู่ที่ การสงน้ำพระสงฆ์และการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่เพื่อรับพรและรับคำสอนจากผู้ใหญ่

6) ฮีตเดือนหก บุญบั้งไฟ เป็นการบูชาเจ้าตามความเชื่อของชาวอีสานว่าเป็นผู้สร้างน้ำฝน เรียกว่า “แถน” หรือผญาแถน เหตุที่มีการทำบุญบั้งไฟ เพราะเชื่อว่าผญาแถนชอบบั้งไฟ ถ้าไม่มีบั้งไฟก็จะไม่ประทานฝนมาให้ กิจกรรมที่ทำก็คือ การแห่บั้งไฟ การแข่งบั้งไฟ และจุดบั้งไฟ นอกจากบุญบั้งไฟแล้วในเดือนหกยังมีบุญวิสาขาคด้วย เป็นการทำบุญตักบาตรในตอนกลางวันและกลางคืนจะมีการเวียนเทียนเพื่อเป็นพุทธบูชา เนื่องจากเป็นวันประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาพานของพระ โคเมสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นข้าครีทราชของศาสนาพุทธ

7) ฮีตเดือนเจ็ด บุญซำชะ คือ การชำระล้างเสนียดจัญไร นิยมทำกันในเดือนเจ็ดของทุกปี ซึ่งในพิธีกรรมมีขั้นตอนดังนี้ พระจะสวดพระพุทธรมนต์ประพรหมใส่ในหินทรายและนำหินทรายไปไล่เสนียดจัญไร อีกทั้งนำน้ำมันต์มารดหัวเด็กๆและสัตว์เลี้ยงทุกตัวเพื่อเป็นสิริมงคล

8) ฮีตเดือนแปด บุญเข้าพรรษา คือการอธิษฐานอยู่จำในที่แห่งเดียว (ในอารามเดียว) เป็นระยะเวลา 3 เดือน ซึ่งก่อนวันเข้าพรรษา 1 วัน คือวันอาสาฬหบูชา ได้แก่วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 กิจกรรมที่ทำในวันนี้คือ มีการแห่เทียน ซึ่งปัจจุบันก็จะยังมีการทำอยู่ ซึ่งทำขึ้นเพื่อถวายเทียนให้แสงสว่างในการทำกิจวัตรเวลากลางคืนเพราะสมัยก่อนไม่มีไฟฟ้า และในเวลาที่มีการเวียนเทียน เหมือนกับวันมาฆะและวันวิสาขบูชานั่นเอง

9) ฮีตเดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เป็นบุญที่ถวายทานแก่พระสงฆ์และยังมีการจัดอาหารไปวางไว้ตามข้างๆ ไร่ ตามริมถนนและผูกไว้ตามกิ่งไม้ เพราะเชื่อว่าญาติที่ล้มหายตายจากไปจะถูกปล่อยออกมาให้อาหารการกินในวันเดือนดับนี้ (นิยมทำกันในตอนเช้ามีดช่วงดีสี)

10) ฮีตเดือนสิบ บุญข้าวสาก (ข้าวสารท) เป็นบุญถวายข้าวสากแก่พระสงฆ์ และยังมีการจัดไว้สำหรับญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วโดยนำเอาอาหารไปเปิดวางไว้ตามทางเข้าวัดและวางไว้ตามโคนต้นไม้ในวัดไม่นิยมวางไว้นอกวัด และนิยมแจกอาหารในตอนเที่ยงเท่านั้น

11) ฮีตเดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา คือการออกจากกรจำกัดเขตสามเดือนในช่วงที่อยู่ในพรรษาและพระที่จำพรรษาสามารถเดินทางออกนอกพื้นที่จำพรรษาได้ (การปวารณาออกพรรษา) กิจกรรมที่ทำในวันขึ้นสิบห้าค่ำเดือนสิบเอ็ดคือการถวายภัตตาหารทั้งเช้าและเพล ในตอนกลางคืนมีการแห่เทียน จุดพลุดะไลไฟและมีการไหลเรือไฟรวมทั้งการแข่งขันแข่งสรวัญญะกันในช่วงพื้นที่

12) ฮีตเดือนสิบสอง บุญกฐิน ประเพณีบุญกฐิน เป็นบุญมหาคุณถือเป็นมหรรมบุญ เป็นการทานที่การทานนั้นมีเวลาจำกัดไว้เพียงหนึ่งเดือน นับจากหนึ่งค่ำเดือนสิบเอ็ดถึงกลางเดือนสิบสองคือจะอยู่ในช่วงท้ายฤดูฝนเท่านั้น

ในส่วนองประเพณีอื่นๆ ซึ่งเป็นประเพณีที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต อย่างเช่น ประเพณีการเนาบปะทาย ซึ่งเป็นประเพณีที่มีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางน้ำ เป็นประเพณีที่ชาวอีสานทำขึ้นเพื่อเป็นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งรักษาแม่น้ำอยู่ โดยในแต่ละปีชาวบ้านก็จะทำอาหารเพื่อนำไปถวายพระซึ่งสถานที่จัดงานก็ใช้บริเวณริมน้ำเป็นที่จัดงานส่วนมากมักจะใช้บริเวณวัดใดวัดหนึ่งที่ตั้งอยู่ติดแม่น้ำในการเป็นสถานที่บูชา โดยมีชาวบ้านทั้งเด็ก คนหนุ่มสาว

และคนแก่ในหมู่บ้านออกมาทำกิจกรรมทำบุญกันที่บริเวณงาน ในอดีตประเพณีนี้มีปฏิบัติกันทุกหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันนี้มีเพียงบางหมู่บ้านที่ยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น หมู่บ้านโนนสุขหมู่ที่ 8 ถึงแม้หมู่บ้านนี้จะไม่ได้อยู่ในเขตพื้นที่ทำการวิจัย แต่ก็ยังเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตตำบลไร่ได้และได้อาศัยลำน้ำลำโดมใหญ่ในการทำพิธีกรรมและอีกหมู่บ้านหนึ่งคือ บ้านไร่ได้ หมู่ที่ 4 ซึ่งเป็นหมู่บ้านในเขตพื้นที่วิจัย ก็ยังคงรักษาประเพณีนี้สืบต่อกันมา แต่อาจจะให้ความสำคัญน้อยกว่าบ้านโนนสุข

นอกจากนี้ในปัจจุบันยังมีประเพณีใหม่ที่ผู้นำชุมชนตำบลไร่ได้ โดยการนำขององค์การบริหารส่วนตำบลไร่ได้เป็นแม่งานในการจัด นั่นคือ ประเพณีแข่งเรือหาปลา ซึ่งเป็นการแข่งเรือที่เป็นลักษณะเฉพาะถิ่น เนื่องจากการแข่งเรือที่เราเห็นทั่วไปเป็นการแข่งเรือยาวมีขนาดหลายฝีพายตามที่แต่ละที่จะกำหนด แต่ในชุมชนตำบลไร่ได้จะใช้เรือหาปลาในการลงแข่งขัน ซึ่งใช้ฝีพายแค่ 5 คน ในการพายเรือ ประเพณีนี้เป็นกิจกรรมใหม่ที่ชุมชนจัดขึ้นมา โดยเริ่มจัดในช่วง 4-5 ปี ที่ผ่านมา และชุมชนก็ให้ความสนใจเป็นอย่างดี โดยจะจัดในช่วงหลังจากฤดูค่านาเสร็จในช่วงน้ำกำลังลด ถือเป็นประเพณีใหม่ที่ได้รับความน่าสนใจจากชุมชน โดยก่อนที่จะมีการแข่งขันชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านของตำบลก็จะช่วยกันในการตกแต่งเรือของตนให้มีความสวยงามและมีความพร้อมในการแข่งขัน ถึงแม้ว่าการแข่งขันเรือหาปลาในตำบลไร่ได้จะเป็นประเพณีเล็กๆ ซึ่งจัดขึ้นเฉพาะในตำบล แต่ก็เป็นการสะท้อนถึงความเป็นท้องถิ่นที่สามารถดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและทำให้ชุมชนเกิดความรักและหวงแหนแม่น้ำและความเป็นท้องถิ่นของตนเองมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 6 ประเพณีบุญบั้งไฟซึ่งจัดขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี

3.2.3 โครงสร้างด้านเศรษฐกิจ

1) สภาพเศรษฐกิจในอดีต ตำบลมีตลาดแห่งแรกอยู่ข้างที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้แต่ปัจจุบันได้ย้ายไปตั้งอยู่ที่ วัดทุ่งสว่าง และร้านค้าร้านแรก คือ ร้านนางบัวเงิน และร้านเจ๊กแมว (คำว่า “เจ๊ก” เป็นคำที่ชาวบ้านเรียกคนที่มีเชื้อสายจีนในสมัยนั้น) ซึ่งสมัยก่อนยังไม่มีโรงสีข้าว คนในชุมชนจะใช้วิธีการตำด้วยครกมือ ครกมอง และครกหมุน ข้าวที่ได้จะมีสีค่อนข้างเหลือง เรียกว่า ข้าวกล้อง ซึ่งในตำบลเริ่มมีโรงสีข้าว เมื่อปี พ.ศ. 2509 โดยมีคนไทยเชื้อสายจีนเป็นคนนำโรงสีเข้ามาในชุมชน ชื่อ เจ๊กเกี้ยว

2) สภาพทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนในปัจจุบัน ตำบลไร่ใต้มีพื้นที่ราบเป็นส่วนใหญ่และมีทรัพยากรน้ำคือลำโดมใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชุมชน ทำให้ชุมชนส่วนมากประกอบอาชีพเพาะปลูกเป็นอาชีพหลักประเภทที่สำคัญและยังมีอาชีพอื่นๆ ประกอบบ้างเล็กน้อย ได้แก่

2.1) การทำนา เป็นอาชีพหลักของชาวบ้านไร่ใต้ ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน มีพื้นที่ทำนามากกว่า 40,000 ไร่ จากพื้นที่ทั้งหมด 60,573 ไร่ บางพื้นที่สามารถทำนาได้ 2 ครั้ง คือ บริเวณหมู่ 12 บ้านนาคลอง ที่มีระบบการชลประทานที่ดีมีการทำนาข้าวเจ้าและข้าวเหนียว

2.2) การทำไร่ป่อ เป็นอาชีพดั้งเดิมจากบรรพบุรุษ ปัจจุบันมีเหลือปลูกน้อยมาก การทำไร่ป่อส่วนมากจะทำในช่วงก่อนการทำนาเล็กน้อยซึ่งจะสามารถนำผลออกสู่ตลาดก่อนการเก็บเกี่ยวข้าว

2.3) การทำไร่มันสำปะหลัง เป็นพืชที่นิยมปลูก เนื่องจากปลูกง่าย ทนต่อความแห้งแล้ง ไม่ต้องดูแลมากและสามารถนำผลผลิตออกสู่ตลาดได้ในช่วงอากาศแล้ง ซึ่งเป็นรายได้เสริมในชุมชน

2.4) การเพาะเห็ดฟาง เป็นรายได้เสริมที่ทำเงินจำนวนมากในพื้นที่ ในแต่ละปีหลังฤดูเก็บเกี่ยวชาวบ้านจะนำฟางข้าวมาทำเห็ดฟางส่งขายในช่วงเดือนตุลาคมถึงมีนาคม

2.5) การค้าขาย มีการจัดระบบสหกรณ์ร้านค้าและร้านค้าทั่วไปในทุกหมู่บ้าน ทำให้มีรายได้หมุนเวียนในชุมชน อีกทั้งมีตลาดเช้าทุกวันทั้งบริเวณวัดทุ่งสว่างและทุกวันอาทิตย์จะมีตลาดนัด ซึ่งชาวบ้านจะนำผัก พืชผลทางการเกษตรและของป่ามาขาย

2.6) การจับสัตว์น้ำ ส่วนใหญ่จะเป็นพวกปลา กุ้งฝอย หอยกาบ ซึ่งจะมีในลำโดมใหญ่ แอ่งน้ำธรรมชาติและที่มีการขุดบ่อเลี้ยงสัตว์น้ำ

2.7) การเลี้ยงสัตว์ จะมีอยู่โดยทั่วไปในที่ดอน ทั้งการเลี้ยงหมู เป็ด ไก่ วัว ควาย ส่วนใหญ่เลี้ยงไว้ใช้งานและเป็นอาหารประจำวัน

2.8) อาชีพอื่นๆ ได้แก่ ตัดเย็บเสื้อผ้า ช่างตัดผม กิจการโรงสีข้าว ช่างเสริมสวย ช่างเชื่อม ช่างซ่อมรถมอเตอร์ไซด์ ช่างซ่อมรถยนต์และอื่นๆ

4. มิติทางวัฒนธรรมกับการจัดการทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่ของชุมชนนับตั้งแต่การตั้งหมู่บ้านจนถึง พ.ศ.2540 (ก่อนการสร้างฝาย)

การจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนตำบลไรใต้ในช่วงก่อนปี พ.ศ.2540 เป็นไปในลักษณะการพึ่งพิงซึ่งกันและกันเหมือนเช่นสังคมในชนบทในยุคก่อน กล่าวคือ การจัดการการใช้ประโยชน์จากน้ำจะเป็นไปโดยธรรมชาติ มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นั่นคือการใช้ประโยชน์ร่วมกันไม่มีการจัดสรรปันส่วนว่าบริเวณพื้นที่น้ำตรงไหนเป็นของใคร หากแต่ชาวบ้านจะรู้กันว่าทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้โดยที่ไม่มีใครความเคารพต่อสายน้ำและการใช้ประโยชน์อย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย ชุมชนจะมีการตรวจสอบโดยธรรมชาติหากว่ามีคนในชุมชนไม่เคารพหรือมีการเอาเปรียบคนอื่น ๆ เช่น การใช้เครื่องมือชนิดรุนแรงในการหาปลา ยกตัวอย่าง การใช้ไฟฟ้าช็อตการเบียดปลา ทำให้สามารถจับปลาได้เป็นจำนวนมาก ถ้ามีเหตุการณ์อย่างนี้ใครที่พบเห็นก็จะแจ้งต่อผู้นำหมู่บ้าน และมีการปรับโทษหรือถ้าหากยอมความกันในระดับชุมชนไม่ได้ก็จะแจ้งทางเจ้าหน้าที่ตำรวจให้มีการดำเนินคดี

ในด้านการใช้ประโยชน์เรื่องการทำเกษตรซึ่งชาวบ้านจะปลูกผักตามตลิ่งริมน้ำในช่วงหลังจากการทำอาชีพหลัก โดยประมาณช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน ชาวบ้านจะปลูกพืชผักตามริมน้ำโดม ซึ่งพืชผักส่วนมากก็เป็นผักพื้นบ้านที่ชาวบ้านทำไว้กินเอง เช่น ผักกาด ยาสูบ

หัวหอม กระเทียม กะหล่ำปลี เป็นต้น ในการทำเกษตรลักษณะนี้ชาวบ้านจะมีการจับจองพื้นที่ตั้งแต่ในช่วงต้นๆ ของการตั้งหมู่บ้าน แต่ที่ดินบริเวณนี้จะไม่มียกยสิทธิ์ทางกฎหมาย เป็นแค่การจับจองใช้พื้นที่ซึ่งชาวบ้านจะรู้ว่าบริเวณใดเป็นของครอบครัวไหน โดยที่ในแต่ละปีชาวบ้านได้ผลผลิตจากการทำสวนบริเวณนี้เป็นอย่างดี ทำให้ชาวบ้านมีผักเพื่อไปแลกเปลี่ยนกับอาหารชนิดอื่นจากชุมชนใกล้เคียง เป็นรูปแบบวิถีชีวิตแห่งการเกื้อกูลที่การอาศัยซึ่งกันและกันและเป็นการจัดสรรผลประโยชน์ของชาวบ้านโดยธรรมชาติอย่างลงตัวบนฐานของการเคารพกติกาในชุมชนซึ่งมีผู้นำชุมชนเป็นผู้ดูแลความเรียบร้อย ซึ่งถ้าจะพูดถึงกลไกการจัดการและความสัมพันธ์ก็สามารถแบ่งรูปแบบการจัดการในเชิงการใช้ประโยชน์ได้ดังนี้

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่ของชุมชนในอดีตก่อนที่จะมีการสร้างฝายจะเป็นลักษณะการใช้ประโยชน์เพื่อการเลี้ยงชีพเพื่อการดำรงชีวิต โดยที่ไม่มีการจัดการอย่างเป็นทางการหรือการจัดการที่มีเทคโนโลยีเหมือนอย่างเช่นในปัจจุบัน ซึ่งการใช้ประโยชน์ของชุมชนก็จะแบ่งเป็น 4 อย่าง คือ การหาปลาในแม่น้ำ การทำเกษตร การใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและการหาของป่าบริเวณริมแม่น้ำ

4.1 การหาปลาในแม่น้ำ

ชุมชนตำบลไร่ใต้ได้อาศัยลำโดมใหญ่ในการหาปลา แต่การหาปลาของชาวบ้านส่วนมากไม่ใช่เป็นการจับปลาเพื่อไปขาย หากแต่เป็นการจับปลาเพื่อนำมารับประทานจะมีบ้างก็บางครอบครัวที่ไม่มีอาชีพหลักคือการทำนา ครอบครัวเหล่านี้ก็จะอาศัยจับปลาเพื่อขายหรือไม่ก็นำไปแลกข้าวกับเพื่อนบ้าน แต่ครอบครัวลักษณะนี้ถือว่ามีน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับประชากรส่วนมากในชุมชน เพราะพื้นที่ตำบลไร่ใต้เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะกับการทำนาและทำสวน ดังนั้นชาวบ้านจึงมีอาชีพทำเกษตรบนพื้นดินมากกว่าที่จะทำการประมงในแม่น้ำ ซึ่งมีความแตกต่างจากชุมชนในแถบลุ่มน้ำอื่นๆ เช่น ชุมชนประมงในบริเวณปากมูล ซึ่งชุมชนเหล่านั้นจะอาศัยแม่น้ำมูลในการทำมาหากินและมีอาชีพจับปลาในแม่น้ำเป็นอาชีพหลัก

หากแต่การหาปลาก็เชื่อว่าจะเป็นเรื่องไม่มีความจำเป็นกับประชาชนตำบลไร่ใต้ เนื่องจากลำโดมใหญ่ถือว่าเป็นแหล่งอาหารชั้นดีของชุมชน ชุมชนได้ประโยชน์ในการจับปลาเพื่อเป็นอาหาร ด้วยเหตุผลที่ว่า การทำนานั้นเป็นไปเพื่อดำรงชีพที่เป็นฐานในการหารายได้ กล่าวคือชาวบ้านจะนำผลผลิตข้าวไปขายหลังฤดูเก็บเกี่ยวเพื่อนำเงินไปใช้ในส่วนอื่นๆ และหลังจากนั้นก็

ลงจับปลาเพื่อนำมาเป็นอาหารหรือบางครอบครัวก็จะหามาไว้เพื่อนำมาทำเป็นปลาตากแห้งรวมทั้งการทำปลาร้าซึ่งเป็นการหมักปลาเอาไว้เป็นอาหารในช่วงฤดูการทำนา ซึ่งลักษณะอย่างนี้เป็นภูมิปัญญาที่หล่อเลี้ยงชุมชนตำบลไร่ได้มาตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน

จากการสำรวจพันธุ์ปลาในลำโดมใหญ่ โดยการสอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนที่เคยลงหาปลาอย่างสม่ำเสมอในอดีต พบว่า พันธุ์ปลาในลำโดมใหญ่มีประมาณ 50 ชนิด เช่น ปลาชะโด ปลาเค็ง ปลาตอง ปลาสะถาง ปลาสร้อย ปลาคุ้ยลาม ปลาทอง ปลานาง ปลาแก้ว ปลาดอกจี่ว ปลาหากกล้วย ปลากระทง ปลาอีแฉ่ ปลาหมอบ ปลาชีว ปลาสลิด เมื่อถึงฤดูน้ำหลากปลาจะขึ้นไปวางไข่ลำน้ำและว่ายเข้าสู่ที่นาชาวบ้าน ลักษณะของปลาเหล่านี้จะอาศัยในน้ำลึกหรือไม่ก็บริเวณโขดหิน อีกทั้งตามต้นไม้ที่เกิดในน้ำรวมถึงบริเวณที่มีแหและ โขดทราย

ก. ไปเหนือหาปลา: วิธีพรานปลาลุ่มน้ำลำโดมใหญ่

วิถีชีวิตของชาวบ้านเมื่อครั้งก่อนที่ฝายลำโดมใหญ่จะถูกสร้างขึ้น ชาวบ้านที่นี่จะออกหาปลาในลำโดมใหญ่ รูปแบบที่ชาวบ้านกระทำกันเป็นประจำคือการ “ไปเหนือ” คำว่า ไปเหนือ เป็นคำที่ชาวบ้านเรียกในการออกไปหาปลา คำว่า “เหนือ” ในที่นี้ คือ เหนือน้ำ ดังนั้น การ “ไปเหนือ” ก็คือ การไปหาปลาในเขตตอนบนของลำน้ำ เนื่องจากในเขตที่ชาวบ้านไปเป็นเขตที่ปลาชุกชุม

โดยการไปแต่ละครั้งชาวบ้านจะเตรียมอุปกรณ์หาปลาให้ครบทุกชนิดไม่ว่าจะเป็น มอง แห เบ็ด นอกนั้นก็จะเป็นเป็นเสบียงอาหาร เนื่องจากการไปแต่ละครั้งต้องนอนค้างคืนที่ละหลายๆวันหรือกระทั่งเป็นสัปดาห์ แต่อาหารที่เตรียมส่วนมากก็จะเป็นข้าวสารและเกลือเพื่อเอาไว้หมักปลาเพื่อทำเป็นปลาร้า นายกอง แก้วสนิท อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6 บ้านไร่เหนือ และเป็นผู้ที่หาปลาตั้งแต่ช่วงก่อนการสร้างฝายและปัจจุบันก็ยังหาปลาอยู่ ได้เล่าให้ฟังว่า

“การไปเหนือหาปลาแต่ละครั้งจะไปเป็นคณะอย่างน้อยก็เรือสองลำ และจะมีการเตรียมเสบียงอาหาร ซึ่งส่วนมากจะเป็นข้าวสาร เนื่องจากกับข้าวก็จะไปหาข้างหน้า เพราะเป็นการออกเรือไปหาปลา ดังนั้น จึงไม่ห่วงเรื่องกับข้าว การกินการนอนก็ไม่มีปัญหา พยายามกลางคืนก็จะอาศัยนอนที่ท่าทรายริมลำโดมใหญ่ คำที่ไหนก็นอนที่นั่น บางครั้งจะมีแม่บ้านไปด้วยเพื่อไปหุงหาอาหารและทำปลาร้า เพราะถ้าไม่ทำปลาร้าตอนที่ได้ปลามาใหม่ๆ ปลา

อาจทำได้ ดังนั้น การไปเหนือจึงเป็นเสมือนการไปทำปลาร้า เพื่อนำมาถักตุ๋นไว้กินในช่วงทำนาและเป็นอาหารให้ชาวบ้านได้กินตลอดทั้งปี ” นายกอง แก้วสนิท (2554: สัมภาษณ์)

วิถีแห่งพรานปลาของชาวบ้านลุ่มน้ำลำโดมใหญ่ตำบลไร่ไต้ นั้น เป็นวิถีแห่งการทำมาหากินบนการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ ที่ไม่มีระบบเทคโนโลยีเข้ามาเกี่ยวข้อง เนื่องจากช่วงก่อนที่จะมีการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่นั้น ปลาในลำน้ำยังคงมีมาก เพียงพอต่อการบริโภคของคนในชุมชน อีกทั้ง อาชีพการจับปลาไม่ใช่อาชีพหลัก แต่เป็นอาชีพเสริมที่สนับสนุนอาชีพหลัก เพราะเป็นอาชีพที่สร้างอาหารให้คนในชุมชนได้มีกินอยู่ตลอดในทุกฤดูกาล

4.2 การใช้ประโยชน์ทางการเกษตร

ในช่วงก่อนที่จะมีการสร้างฝายลำโดมใหญ่ ชุมชนตำบลไร่ไต้ถือว่ามีความสัมพันธ์กับลำน้ำเป็นอย่างมาก เนื่องจากลำโดมใหญ่เป็นลำน้ำใหญ่สายเดียวที่ไหลผ่านหมู่บ้าน หากไม่นับห้วยหนอง คลอง บึง ซึ่งเป็นลำน้ำและแหล่งน้ำสาขาที่แยกย่อยออกไปจากลำโดมใหญ่ ในช่วงอดีตที่ผ่านมา ชุมชนตำบลไร่ไต้ได้อาศัยลำโดมใหญ่ในการทำเกษตร เช่น การทำสวนริมน้ำ การนำสัตว์เลี้ยงลงไปแช่น้ำและอาศัยแหล่งน้ำแห่งนี้ให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ได้ดื่มในช่วงหน้าแล้ง อีกทั้งที่สำคัญคือเป็นแหล่งอาหารของชุมชนซึ่งไม่เฉพาะการหาปลาแต่หากยังรวมถึงเป็นแหล่งในการหาพืชผักริมน้ำ ซึ่งถือได้ว่าชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ในการดำรงชีวิต

ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศริมน้ำนั้นทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์และหล่อเลี้ยงชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งลำโดมใหญ่นอกจากจะเป็นแหล่งหาปลาน้ำจืดแล้ว ชุมชนยังสามารถนำน้ำในลำน้ำมาใช้ในการเกษตร ถึงแม้จะไม่มีระบบชลประทานและการใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรเข้ามาจัดการแต่ชาวบ้านก็สามารถนำน้ำมาใช้โดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิม โดยการทำสวนริมน้ำและทำทำน้ำไว้ตักน้ำมาใช้ อีกทั้งบางที่ก็ใช้ระบบท่อไม้ไผ่เพื่อนำน้ำไหลตามท่อ ซึ่งในอดีตน้ำจะไหลซึมตลอดทั้งปีและชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้ตลอด

ปราจีน โคตะวินนท อาจารย์โรงเรียนบ้านไร่ไต้ที่มีบ้านเกิดอยู่ที่บ้านแก่งโพธิ์ หมู่ที่ 1 ได้กล่าวถึงการทำเกษตรริมน้ำลำโดมใหญ่ในอดีตว่า

“ในอดีตชาวบ้านต่างพากันทำสวน ปลูกผักที่บริเวณริมโดม คนละเล็กละน้อย พอได้อยู่กิน ซึ่งจะปลูกกันช่วงหน้าแล้ง บริเวณที่ชาวบ้านแก่งโพธิ์นิยมปลูกคือ บริเวณท่ากกแดง ท่ากกโพธิ์ โดยพืชผักที่ปลูกกันส่วนใหญ่ คือ ผักชีลาว ชีหอม ถั่ว ผักกาด แดง ยาสูบ นอกจากนี้ยังมีการปลูกปอแขมด้วย (การปลูกปอปะปนกับพืชผักที่ปลูก) เมื่อก่อนชาวบ้านมักปลูกกะหล่ำปลี ผักกาดขาวห่อ มันแกว ถั่ว แดง เนื้อที่ปลูกก็ประมาณ 1 งาน ช่วงเวลาที่ปลูก คือ หน้าหนาว ตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน - มกราคม โดยเฉพาะผักชีมักชอบหน้าหนาว นอกจากนี้ยังปลูกยาสูบและดอกไม้เสริมตามริมโดมด้วย ” ปราจัน โคะตะวินนท์ (2554: สัมภาษณ์)

คำบอกเล่าของอาจารย์ปราจัน โคะตะวินนท์ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของลำโดมใหญ่ เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมาลำโดมใหญ่ยังคงมีระบบนิเวศตามธรรมชาติที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงมากเหมือนเช่นในปัจจุบัน ชุมชนมีการจัดการและเข้าใจการใช้ประโยชน์อย่างพอดี ซึ่งทำให้สามารถใช้ประโยชน์จากลำโดมใหญ่ได้ตลอดทั้งปี และนอกจากชุมชนจะได้ใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภคแล้ว ในเรื่องความสัมพันธ์อื่นๆที่ชุมชนมีต่อลำน้ำลำโดมใหญ่ก็ยังมีอีก เช่น เป็นแหล่งท่องเที่ยวหรือใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำงาน เป็นต้น

4.3 สวนผักริมโดม : มิติการจัดการการเกษตรริมน้ำตามธรรมชาติของชุมชน

สวนผักริมลำโดมใหญ่หรือที่ชาวบ้านเรียกสั้นๆว่า“สวนโดม” เป็นสวนที่ชาวบ้านปลูกตามตลิ่งของลำโดมใหญ่ ซึ่งเป็นระบบเกษตรแบบธรรมชาติที่อาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ ในการปลูกผักริมน้ำโดมนั้น ชาวบ้านจะอาศัยเวลาช่วงฤดูน้ำลด หลังการเก็บเกี่ยวข้าวระหว่างเดือนธันวาคมถึงเดือนพฤษภาคม ชนิดผักที่ปลูกเป็นผักที่บริโภคในครัวเรือน เช่น ผักกาด ถั่ว แดง พริก มักเป็นผักที่มีอายุเก็บเกี่ยวในระยะสั้นประมาณ 3 เดือน ซึ่งอาศัยช่วงเวลาที่ชาวบ้านว่างจากการทำอาชีพหลัก

การจับจองพื้นที่นั้นก็อาศัยกฎอันเป็นผลมาจากการยอมรับสิทธิในการจองของแต่ละที่ เป็นการจับจองอันเกิดจากการแผ้วถาง การปลูกผักริมโดมเป็นการปลูกในพื้นที่ขนาดเล็ก บางทีมีการขอแบ่งพื้นที่กันปลูก ถ้าหากเจ้าของสวนคนใดไม่พร้อมที่จะปลูกในปีนั้นๆ แสดงถึงความมีน้ำใจของชาวบ้านที่อยู่คู่กับชุมชนชนบทที่ไม่มีการแข่งขันหากแต่เป็นการเกื้อกูลกันเพราะทุกคนต่างรู้ว่าทุกคนเป็นญาติพี่น้องที่เดินทางมาจับจองพื้นที่พร้อมๆกัน

คุณแม่คำมะลุน หอมกลิ่น อายุ 67 ปี ประชาชนบ้านหมู่ที่ 6 และผู้ที่เคยทำสวนผัก ริมโคมในช่วงก่อนที่จะมีการก่อสร้างฝายลำโคมใหญ่ ได้เล่าให้ฟังว่า

“ช่วงก่อนที่จะมีการสร้างฝาย การทำมาหากินมีความอุดมสมบูรณ์มากทั้งปู ปลา อยู่ในน้ำ อีกทั้งตามริม โคมจะมีมีผักเยอะ เนื่องจากมีตลิ่งริมน้ำซึ่งเป็นสถานที่ปลูก ชาวบ้านเกือบทุก หลังคาเรือนจะมีสวนริมโคม ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย การทำสวนริม โคมจะเป็นการทำเกษตรแบบพึ่งพิงธรรมชาติ ไม่มีระบบเทคโนโลยีเหมือนอย่างเช่นใน ปัจจุบัน อาศัยภูมิปัญญาในการทำ โดยการทำสวนริมโคมจะทำลักษณะขั้นบันได เพราะ ตลิ่งริมน้ำมีความลาดชัน ดังนั้น ชาวบ้านจึงต้องประยุกต์พื้นที่ให้สามารถปลูกผักได้ แต่ พอหลังจากมีการก่อสร้างฝายลำโคมใหญ่ ตลิ่งที่สวนริมโคมได้พังลงจนไม่สามารถปลูก ผักได้ ชาวบ้านจึงไม่ได้ปลูกผักที่นี้อีกเลย เป็นความน่าเสียดายที่สวนที่นี้หายไป แต่ ชาวบ้านก็ไม่สามารถทำอะไรได้ ” คำมะลุน หอมกลิ่น (2555: สัมภาษณ์)

4.4 การใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว

ด้วยความสวยงามของระบบนิเวศในลำโคมใหญ่ ทำให้ลำโคมใหญ่ไม่เฉพาะได้ใช้ ประโยชน์ทางการเกษตรเท่านั้น หากแต่รวมถึงใช้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ที่ชาวบ้านมักจะอาศัยลำน้ำ แห่งนี้ในการมาพักผ่อนหย่อนใจ ด้วยสภาพของลำน้ำที่ไม่กว้างและลึกมากนัก จึงเหมาะต่อการลง อาบน้ำ อีกทั้งด้วยสภาพของบ้านเรือนที่ตั้งขนานกับลำโคมใหญ่ จึงทำให้ลำน้ำแห่งนี้มีความผูกพัน กับชุมชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้งที่เป็นช่วงน้ำลด เกาะ แก่ง ในบริเวณลำโคมใหญ่ จะสวยงามมาก นอกจากนี้ยังมีหาดที่สวยงามและสะอาดตาเหมาะแก่การใช้เป็นพื้นที่ในการพักผ่อน ในช่วงที่ว่างเว้นจากการประกอบอาชีพของชุมชน

ในเรื่องนี้พ่อสมไทย วงศ์สมบัติ ได้เล่าถึงความผูกพันของคนในชุมชนกับลำโคมใหญ่ โดยเล่าให้ฟังว่า

“ในอดีตชุมชนตำบลไรใต้ไม่มีสนามเด็กเล่น แต่ชุมชนก็อาศัยลำโคมใหญ่เป็นสถานที่ออก กำลังกายและเป็นสนามเด็กเล่นไปในตัว ดังนั้นเด็กในสมัยก่อนจึงนิยมเล่นในน้ำ ตัวอย่าง การละเล่นของเด็กสมัยก่อน คือ การเล่นบักเห่ล่ว (การวิ่งไล่จับกันใต้น้ำ) เป็นการละเล่น ในน้ำ โดยใช้ผู้เล่นตั้งแต่ 2-10 คนขึ้นไป ซึ่งวิธีการเล่นก็คือการวิ่งไล่จับกันแต่จะเป็นการวิ่ง

จับในน้ำซึ่งการเคลื่อนไหวจะช้ากว่าและได้กำลังกว่าเนื่องจากวังในน้ำ นอกจากนี้ยังมีการเล่นใบไม้ โดยการนำใบไม้มาเป่าแข่งกันให้ลอยอยู่บนอากาศว่าใบไม้ของใครจะอยู่ได้นาน อีกทั้งยังมีการเล่นเรือ การว่ายน้ำแข่งกัน การเล่นอิโปง(การใช้ฝ้ายดุงทำเหมือนลูกโป่งเพื่อให้ลอยน้ำได้ไม่จม)ซึ่งนิยมเล่นในเด็กผู้หญิง แต่ปัจจุบันไม่นิยมเล่น เพราะไม่ได้ใส่ฝ้ายดุง การจี่ม้าชนกัน ซึ่งการเล่นแต่ละอย่างก็จะมีกติกาที่แตกต่างกันไป เป็นการออกกำลังกายไปในตัว ทำให้เด็กในสมัยก่อนมีร่างกายแข็งแรงและไม่ไปเที่ยวที่อื่น ไกลบ้าน เนื่องจากลำโคมใหญ่จะอยู่ติดบ้าน ดังนั้น ผู้ปกครองจึงไม่ต้องกังวลว่าลูกๆจะไปเที่ยวที่อื่น ” สมไทย วงศ์สมบัติ (2554: สัมภาษณ์)

4) การใช้ประโยชน์เพื่อเก็บหาของป่า

ความอุดมสมบูรณ์บริเวณรอบๆริมลำน้ำลำโคมใหญ่ในอดีตซึ่งถือว่าเป็นแหล่งอาหารของชุมชน กล่าวคือ ชาวบ้านมักจะเข้าไปเก็บหาของป่าบริเวณริมน้ำ ไม่ว่าจะเป็นผักต่างๆที่เกิดบริเวณริมน้ำ โดยชาวบ้านจะอาศัยการพายเรือเรียบฝั่งแม่น้ำและสังเกตดูว่าบริเวณไหนมีพืชผักอยู่มากก็จะขึ้นฝั่งไปหาของป่า และในบางที่ก็จะมีผักที่ขึ้นอยู่ตามฝั่งริมน้ำที่สามารถนั่งเรือเก็บได้ เช่น สาหร่ายแม่น้ำ ผักหนาม เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีพืชจำพวก เห็ด หน่อไม้ ซึ่งมักเกิดบริเวณริมโคมเนื่องจากเป็นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งพืชที่ชาวบ้านนำมาเป็นยาสมุนไพรที่ขึ้นอยู่บริเวณโดยรอบ เช่น รากงาช้าง ตาไก่ สัตถกวาง เปลือกกระโดน ซึ่งพืชเหล่านี้ก็จะเอามาทำเป็นยาสมุนไพรเพื่อรักษาหลายโรค เช่น โรคเจ็บท้อง บรรเทาอาการไข้ในเบื้องต้น โรคชางในเด็ก โดยที่ชาวบ้านที่เป็นหมอจะรู้ดีว่าพืชชนิดไหนสามารถนำมาทำเป็นยาเพื่อรักษาโรคอะไรได้บ้าง

4.5 กิจกรรมและประเพณีของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับลำโคมใหญ่ (ในอดีต)

ในอดีตชุมชนมีกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์กับสายน้ำที่สะท้อนความเป็นตัวตนของชุมชนผ่านกระบวนการที่มีความสัมพันธ์กับลำโคมใหญ่ เพราะนอกจากลำโคมใหญ่จะเป็นที่พักผ่อนให้ผู้คนได้ลงเล่นน้ำแล้ว ยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมและการทำกิจกรรมบางอย่างให้คนในชุมชนได้มารวมตัวกัน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนพูดคุยหรือการทำงานร่วมกันที่จะส่งผลต่อความสามัคคีของคนในชุมชน

กิจกรรมและประเพณีที่มีความสัมพันธ์กับลำโดมใหญ่ในอดีต ได้แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวโยงกันในเรื่องของการดำเนินชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับลำโดมใหญ่ ซึ่งในที่นี่ได้หยิบขึ้นมาเสนอ 3 กิจกรรมที่สำคัญ ได้แก่ (1) พิธีเนาตบปะทายซึ่งเป็นพิธีกรรมทางศาสนา (2) การทำค้ายมวสังหน้ำโดม ซึ่งเป็นค้ายมวที่เปรียบเสมือนค้ายมวที่ทุกคนในชุมชนเป็นเจ้าของ เนื่องจากไม่ใช่ค้ายมวที่เป็นทางการ หากแต่เป็นเสมือนลานกิจกรรมทางกีฬาที่ให้ลูกหลานทุกคนในชุมชนได้เข้าไปฝึกฝนฝีมือและกิจกรรมที่ (3) คือ ประเพณีไหลเรือไฟ อันเป็นประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งทั้ง 3 กิจกรรมนี้ล้วนแล้วแต่สะท้อนความเป็นเฉพาะของพื้นที่ที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับลำน้ำแห่งนี้

ก. พิธีเนาตบปะทาย (ในอดีต)

นายอ้น เถววัลย์ หรือที่ชาวบ้านเรียกติดปากว่า “พ่อใหญ่อ้น” ปราชญ์ชาวบ้านหมู่ที่ 7 ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับพิธีเนาตบปะทายว่า คำว่า “เนา” ในภาษาอีสานหมายถึง การรวมกันหรือที่เรียกว่า “คุ้มโฮม” เป็นการทำกิจกรรมที่ทุกคนเข้ามาร่วมกันในการทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในชุมชน ส่วนคำว่า “ตบปะทาย” หมายถึง การก่อกองทราย เพื่อปั้นเป็นรูปต่างๆตามที่ต้องการ เพื่อความเป็นสิริมงคลและเป็นสัญลักษณ์ที่ชาวบ้านต้องการสื่อถึงสิ่งนั้นๆ ดังนั้น คำว่า “เนาตบปะทาย” จึงเป็นการทำกิจกรรมร่วมกันของชาวบ้านในการทำกิจกรรมก่อกองทรายร่วมกัน อันเป็นประเพณีศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ

ในอดีตนั้นการทำพิธีเนาตบปะทายมักจะพบเห็นทั่วไปตามหมู่บ้านในเขตตำบลที่มีทำน้ำติดกับลำโดมใหญ่ เป็นกิจกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องศาสนา ที่รวมเอาทั้งความเชื่อเรื่องผี ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผู้ดูแลปกป้องรักษาชุมชน โดยกิจกรรมดังกล่าว ชาวบ้านจะนิยมทำในช่วงเทศกาลสงกรานต์หรือหลังจากนั้นไม่นาน ประมาณเดือนห้าถึงเดือนหกของประเพณีฮีตสิบสองหรือราวๆเดือนเมษายน ถึง พฤษภาคม ของทุกปี โดยการทำกิจกรรมดังกล่าวจะถูกกำหนดโดยผู้นำชุมชนและคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อหาวันเวลาที่เหมาะสม

กิจกรรมจะถูกจัดขึ้นที่บริเวณทำน้ำลำโดมใหญ่ของแต่ละหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นสถานที่ที่มีทำทราย โดยชาวบ้านจะนิมนต์พระมาฉันเพลและทุกคนจะเตรียมอาหารเพื่อมาถวายพระ นอกจากที่จะเตรียมอาหารมาจากบ้านแล้ว ยังมีการลงจับปลาในทำน้ำและบางปีก็มีการหาอาหารจากป่าบริเวณรอบๆมาสมทบ กิจกรรมนี้เป็นเสมือนการสังสรรค์ของชาวบ้านก่อนที่จะเข้าสู่

ฤดูกาลทำนา อีกทั้งยังเป็นการเสี่ยงทายในเรื่องของฝนฟ้า ว่าปีนี้ฝนจะตกดีหรือไม่ โดยการเสี่ยงทาย จะทำขึ้นหลังจากที่พระฉันอาหารเพลเสร็จ ซึ่งจะมีตัวแทนชาวบ้านอาวุโสหนึ่งคน หรือที่ชาวบ้าน เรียกว่า “ชะจ๊า” ที่ทำหน้าที่เสมือนเป็นสื่อกลางระหว่างชาวบ้านกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาหมู่บ้าน อยู่ ซึ่งการดำเนินพิธีกรรมนี้ก็คล้ายๆกับการเข้าทรงที่มักพบเห็นในที่อื่นทั่วไป นอกจากนี้ชาวบ้านก็จะเตรียมบั้งไฟเพื่อมาจุดถวายปู่ตา ซึ่งเชื่อว่าจะทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล เพื่อให้การทำนาอุดมสมบูรณ์

หลังจากที่ดำเนินกิจกรรมเหล่านี้เสร็จเรียบร้อยแล้ว ทุกคนก็จะร่วมกันปั้นดินทราย ให้เป็นรูปต่างๆตามที่ต้องการ เพื่อเป็นการบูชาสิ่งนั้นๆ โดยเฉพาะรูปสัตว์ต่างๆที่ทุกคนให้ความเคารพเพราะเชื่อว่าสัตว์เหล่านี้เป็นผู้ดูแลทั้งผืนป่าและสายน้ำ เช่น รูปจระเข้ เต่า เป็นต้น พอปั้นเสร็จแล้วก็นำ “ตุง” หรือ “ธง” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ยอดตุง” มาปักไว้ที่รูปสัตว์นั้นๆ รวมทั้งการนำ ดอกไม้มาวางถวาย เป็นอันเสร็จพิธีทางศาสนา

“หลังจากนั้น ก็เป็นจุดเด่นของงานคือการที่ชาวบ้านทุกคนจะได้ลงเล่นน้ำร่วมกัน ทั้งคนแก่ เด็กและที่สำคัญหนุ่มสาว จะอาศัยช่วงเวลานี้ในการทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นความสนุกสนานของชาวบ้านที่มีความผูกพันกับสายน้ำ ทุกคนต่างมีความสุขสนุกสนาน ที่ได้อยู่พร้อมหน้าพร้อมตา เป็นกิจกรรมที่ได้ทั้งความเป็นสิริมงคลกับตนเอง และในขณะที่เดียวกันก็ได้ทำกิจกรรมร่วมกันกับสมาชิกในหมู่บ้านคนอื่นๆอย่างทั่วกันอีกด้วย ” อ้น เถาว์ลัย (2555: สัมภาษณ์)

ข. ค่ายมวยสิงห์น้ำโดม: นักต่อสู้คนลุ่มน้ำตำบลไร่ใต้

นายเจน จารุแพทย์ นายกองกำกับการบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ ได้เล่าให้ฟังถึงเรื่องราวของค่ายมวยสิงห์น้ำโดม ซึ่งนายเจนในอดีตก็เป็นหนึ่งในสมาชิกค่ายมวยแห่งนี้ นายเจนเล่าว่า

“ค่ายมวยสิงห์น้ำโดมเป็นค่ายมวยที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 50 ปีกว่าปีที่แล้ว เป็นค่ายมวยที่ไม่ได้ก่อตั้งขึ้นมาอย่างเป็นทางการ แต่เป็นค่ายมวยตามธรรมชาติที่เกิดจากความต้องการที่จะเล่นกีฬามวยของคนหนุ่มในช่วงนั้น โดยผู้ที่ก่อตั้งค่ายมวยนี้คือ นายบัวลา ชันคำ หรือที่ใช้ชื่อนักมวยว่า ลวดน้อย สิงห์น้ำโดม ซึ่งเป็นนักมวยที่ไม่มีครู อาศัยความชอบในกีฬามวย และฝึกฝนในการเรียนรู้และฝึกฝนด้วยตัวเอง และได้ฉายาว่า “สิงห์น้ำโดม” เนื่องจาก

สถานที่ฝึกซ้อมอยู่ติดริมน้ำโดมและได้ใช้ทำน้ำตรงบริเวณ “หาดทรายสูง” ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้าน ผักหญ้าหมู่ที่ 3 ในการวิ่งฝึกซ้อม ” นายเจน จารุแพทย์ (2554: สัมภาษณ์)

ต่อมาค่ายมวยนี้ก็มีสมาชิกคนหนุ่มอื่นๆในเขตตำบลไร้ได้เข้าร่วมฝึกซ้อมจน กลายเป็นกิจกรรมหนึ่งของคนหนุ่มๆในยุคนั้น ซึ่งนายเจน จารุแพทย์หรือที่มีชื่อนักมวยว่า เทอดศักดิ์ สิงห์น้ำโดม ยังได้เล่าต่ออีกว่า

“ค่ายมวยนี้เป็นค่ายมวยที่ไม่มีครูมวย และนักชกทุกคนที่สนใจที่เข้าร่วมค่ายก็ไม่ได้จำกัด สมาชิก ขอให้เป็นคนที่มีรักกีฬามวย สมาชิกนักมวยในช่วงนั้นมีประมาณ 10 กว่าคน พอถึง เวลาซ้อมในช่วงเย็นทุกคนก็จะมารวมตัวกันและวิ่งซ้อมมวยพร้อมกันไปยังบริเวณท่าทราย ริมน้ำลำโดมใหญ่เพื่อวิ่งเอากำลึงขา เพราะการวิ่งขึ้นลงฝ้านั้นทรายจะทำให้ร่างกายคันขา แข็งแรง และในการไปชกมวยแต่ละครั้งก็จะไปเป็นคณะ ส่วนมากจะชกในเขตบริเวณภายใน อำเภอพิบูลมังสาหาร เพราะในสมัยนั้นไม่มีรถเดินทางไปทีไกลๆนอกอำเภอ แต่ได้เดินทางไปชกมวยต่างตำบลก็ถือว่าไกลแล้วในยุคนั้น การไปชกมวยถือว่าเป็นการไปเที่ยวในงาน บุญตามพื้นที่ต่างๆ เพราะการจัดมวยมักจะจัดขึ้นตามงานประเพณีของแต่ละชุมชน เช่น ประเพณีบุญผะเหศ หรือ บุญเดือนสี่ ซึ่งเป็นบุญประจำปีของแต่ละหมู่บ้าน ถ้าชาวบ้านที่ อื่นๆ ได้ยินฉายานักมวยว่า “สิงห์น้ำโดม” ทุกคนก็จะรู้ว่าเป็นนักมวยที่มาจากตำบลไร้ได้ ” นายเจน จารุแพทย์ (2555: สัมภาษณ์)

“ค่ายมวยสิงห์น้ำโดมถือได้ว่าเป็นการสะท้อนตัวตนของคนลุ่มน้ำลำโดมใหญ่ของชาว ตำบลไร้ได้ ที่มีความผูกพันกับสายน้ำแห่งนี้ ที่แสดงให้เห็นว่าผู้คนที่มีความผูกพันอยู่กับ แม่น้ำไม่เฉพาะเรื่องการทำมาหากิน หากแต่รวมถึงประเพณีการเล่นอื่นๆ และการใช้ สถานที่ในการทำกิจกรรมอื่นๆที่รวมทั้งการใช้เป็นสถานที่ฝึกซ้อมกีฬา นับเป็นความ ผูกพันโดยตรงระหว่างผู้คนที่กับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน ” นายเจน จารุแพทย์ (2555: สัมภาษณ์)

จากเรื่องราวที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นเรื่องในอดีตของชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่ม น้ำลำโดมใหญ่ของตำบลไร้ได้ ในช่วงก่อนที่จะมีการสร้างฝายลำโดมใหญ่ แต่หลังจากที่มีการสร้าง ฝายก็ทำให้การทำสวนริมโดมของชาวบ้านหยุดไป เนื่องจากคลังริมโดมพังจนไม่สามารถปลูกผัก ได้อีก แน่นนอนในแง่หนึ่งการสร้างฝายอาจมีผลต่ออย่างยิ่งต่อการพัฒนาด้านการจัดการระบบ

ชลประทานของประเทศ แต่ในอีกมุมหนึ่งของสังคมชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายที่อยู่ละแวกริมฝั่งริมลำโดมใหญ่ กลับไม่ได้ใช้ผลประโยชน์จากการก่อสร้าง ซ้ำยังเป็นการทำลายอยู่ข้าวอู่ปลา เพราะคนในแถบนี้เขาเรียกอาชีพตัวเองว่า “การทำนาในน้ำ” นั่นคืออาชีพประมงน้ำจืดนั่นเอง และอีกอย่างหนึ่งวิธีการปลูกผักกิมแม่น้ำซึ่งเป็นความผูกพันของชุมชนที่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของตนอย่างแท้จริง ก็ได้พังทลายลงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับลำน้ำห่างกันมากขึ้น

ค. ประเพณีไหลเรือไฟ

เมื่อก่อนนั้นการจัดประเพณีไหลเรือไฟ จะถูกจัดอย่างไม่เป็นทางการภายใต้การนำของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน ซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่ชาวบ้านนับถือ ซึ่งการจัดกิจกรรมนี้จะถูกจัดช่วงวันออกพรรษา ชาวบ้านที่นี่มีความเชื่อว่า ในช่วงเดือนห้าหรือเดือนหก (เม.ย. – พ.ค.) จะเป็นช่วงน้ำขึ้นเนื่องจากเป็นช่วงต้นของฤดูฝน ปลาจะว่ายทวนน้ำขึ้นมาวางไข่ ในขณะเดียวกัน “เจ้าพ่อปากโดม” ซึ่งเป็นเจ้าแห่งลำโดมใหญ่ที่อาศัยอยู่บริเวณปากลำโดมใหญ่ก่อนจะไหลลงสู่แม่น้ำมูล ท่านจะลอยน้ำขึ้นมาท่องเที่ยวทางตอนบนของสายน้ำ ดังนั้น พอถึงช่วงน้ำลดก็คือช่วงออกพรรษาที่หมดหน้าฝน ชาวบ้านจึงต้องทำเรือ โดยประดับไฟไหลลงไปส่งท่าน นั่นก็คือ เรือไฟที่ชาวบ้านทำนั่นเอง

เรือไฟของชุมชนตำบลไร่ใต้ในอดีตนั้นก็จะมีความเป็นเฉพาะของที่นี่ตามแบบที่บรรพบุรุษพาทำ นั่นก็คือ จะทำเรือด้วยไม้ไผ่และนำท่อนกล้วยมาวางทับเพื่อให้มีที่เสียบไฟ จากนั้นก็จะอาศัย “จี้ควง” ที่ได้จากแมงควงซึ่งอาศัยอยู่ตามต้นไม้และกิ่งไม้ใหญ่คล้ายกับจี้ใต้ที่ได้จากต้นยางนาของชาวอีสานเพื่อนำมาทำเชื้อเพลิงในการก่อไฟในตอนกลางคืน

“การทำเรือไฟของชุมชนที่นี่เมื่อครั้งอดีตจะเป็นเรือไฟอย่างง่าย ๆ พอปล่อยเรือแล้วก็เหมือนกับการลอยกระทง นั่นคือ ชาวบ้านจะปล่อยให้ไหลลงไปเรื่อยๆ โดยไม่เก็บมาคืนแล้วแต่ว่าเรือไฟจะลอยไปจมหรือไปค้างอยู่ไหน เนื่องจากเรือไฟที่ว่าไม่ได้ทำด้วยอุปกรณ์สังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ใดๆ มีแต่อุปกรณ์ที่ทำจากธรรมชาติทั้งสิ้น การรวมตัวกันทำเรือไฟของชาวบ้านจะเป็นไปตามธรรมชาติที่เกิดจากวัฒนธรรมตั้งแต่ดั้งเดิม ไม่ได้เกิดจากการส่งเสริมของหน่วยงานในท้องถิ่นหรือผู้นำทางการเหมือนเช่นปัจจุบัน ” อ้น เกาว์วัลย์ (2555: สัมภาษณ์)

4.6 โครงการฝายลำโดมใหญ่: จุดเริ่มต้นแห่งความขัดแย้ง

ในช่วงปี พ.ศ. 2530 ก่อนที่จะได้ดำเนินการสร้างฝาย กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ได้ทำการศึกษาเบื้องต้น (Pilot Study) ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำลำโดมใหญ่และแม่น้ำใกล้เคียงสายอื่นๆ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการสูบน้ำจากแม่น้ำโขงมาเสริมในลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำมูล โดยได้ข้อสรุปว่ามีความเป็นไปได้ทางวิศวกรรมและเศรษฐศาสตร์ที่จะพัฒนาการใช้ประโยชน์จากลำน้ำเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ในเชิงชลประทาน จนทำให้ในปี พ.ศ. 2531 กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ได้เสนอโครงการโขง-ชี-มูล เข้าบรรจุในแผนงาน (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน, 2540)

ดังนั้น ฝายลำโดมใหญ่จึงเป็นหนึ่งใน 13 โครงการ ภายใต้โครงการพัฒนาแหล่งน้ำโขงชี มูล และได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างตามแผนงานระหว่างปี พ.ศ. 2537 - 2542 และสามารถกระจายน้ำตามระบบการกระจายในช่วงปี พ.ศ. 2539-2545 ประถม มีพื้นที่รับน้ำ 4,787 ตารางกิโลเมตรระดับท้องน้ำ 106 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ระดับกักเก็บอยู่ที่ 115 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ปริมาณที่กักเก็บ 19.23 ล้านลูกบาศก์เมตร ระยะเก็บน้ำเหนือฝาย 94 กิโลเมตร อาทิ ลำโดมใหญ่ (70 กิโลเมตร) ห้วยข้าวสาร (16 กิโลเมตร) ห้วยตองแวด (8 กิโลเมตร) มีประตูเหล็กยกระดับ ชนิด Radial gate ขนาด 12.0 x 9 เมตร จำนวน 4 บาน คันดินกั้นน้ำสูง x กว้าง x ยาว 0-5 x 3 x 7.2 เมตร ระดับสันคันดิน 116 ม.รทก. พื้นที่ส่งน้ำ 32,711 ไร่ จำนวนเครื่องสูบ 8 เครื่อง เป็นฝายกักเก็บน้ำ ก่อสร้างกั้นลำโดมใหญ่ ตั้งอยู่ที่บ้านสร้างแก้ว ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนตำบลไร่ใต้ ประมาณ 8 กิโลเมตร (ดังแสดงในภาพที่7) การก่อสร้างฝายแห่งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับและกักเก็บน้ำไว้ในลำน้ำลำโดมใหญ่และลำน้ำสาขาสำหรับใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรกรรม และอุปโภค-บริโภคได้ตลอดปี โดยการก่อสร้างฝายประตูเหล็กยกระดับกั้นลำน้ำลำโดมใหญ่พร้อมคันดินกั้นน้ำ ระบบชลประทานและสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า สามารถส่งน้ำให้แก่พื้นที่เพาะปลูกได้ ประมาณ 21,943 ไร่ ในเขตพื้นที่อำเภอสว่างวีระวงศ์ และอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 7 ฝ่ายลำโดมใหญ่

จากการเริ่มดำเนินการก่อสร้างฝายในปี พ.ศ. 2537 จนกระทั่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2540 และเปิดใช้งานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา จนปัจจุบันก็ยังไม่บรรลุวัตถุประสงค์ของการสร้างฝายดังกล่าว ประเด็นนี้ได้กลายเป็นปัญหาที่นำมาสู่ชุมชน เพราะแทนที่ชุมชนจะได้ใช้ประโยชน์จากน้ำมากขึ้น แต่ปรากฏว่าชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากน้ำน้อยลง ความอุดมสมบูรณ์ของสายน้ำที่ในอดีตเคยเป็นที่ทำอยู่หากินและการใช้ประโยชน์ เช่น การทำเกษตรกรรมน้ำโดม การนำสัตว์เลี้ยงลงกินน้ำในช่วงหน้าแล้ง และสิ่งที่สำคัญคือ การหาปลาในแม่น้ำแทบไม่มีในปัจจุบัน จากเดิมที่ผู้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากการทำประมงในแม่น้ำและมีพันธุ์ปลานานาชนิด แต่ปัจจุบันพันธุ์ปลาเหล่านั้นเหลือน้อยลงหรือบางพันธุ์ได้สูญหายไป (โครงการรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลำโดมใหญ่, 2552)

การศึกษาของหน่วยงานพัฒนาเอกชนทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคอีสาน ภายใต้อำนวยการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ปี พ.ศ. 2542 ได้มีทีมงานติดตามการดำเนินโครงการ โขง-ชี-มูล หลังจากที่โครงการได้ดำเนินงานระยะที่ 1 ผ่านไป โดยทำการสำรวจพื้นที่เป้าหมายของโครงการในเรื่องผลกระทบ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในระดับพื้นที่ กระบวนการรับรู้ข้อมูลของชุมชน ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำในระดับท้องถิ่น ซึ่งผลการศึกษาพบว่าปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและเห็นชัดเจนมากที่สุด คือ เกิดการละเมิดสิทธิชุมชนในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการใช้สิทธิในการจัดการด้วยตนเองยังถูกมองข้ามไป (เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2542)

จากลักษณะดังกล่าว การนำมิติทางวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการกำหนดแนวทางการพัฒนาท้องถิ่นยังไม่ถูกนำมาให้ความสำคัญเท่าที่ควร ซึ่งลักษณะของวัฒนธรรมชุมชนต่อการพัฒนาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่สำคัญและมีความจำเป็น เนื่องจากระบบวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นระบบที่มีคุณค่าและชุมชนได้อาศัยระบบนี้ในการดำเนินชีวิตมายาวนาน แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว ถือว่าเป็นการพัฒนาโดยรัฐซึ่งยังขาดการมีส่วนร่วมและการมองเห็นความสำคัญในเชิงมิติวัฒนธรรมท้องถิ่นเท่าที่ควรจะเป็น

5. มิติทางวัฒนธรรมกับการจัดการทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่ช่วงหลัง พ.ศ.2540 (หลังการสร้างฝาย)

หลังจากที่ฝายดำเนินการสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วและผลลัพธ์ที่ออกมาไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ กล่าวคือ ประชาชนไม่ได้ใช้ประโยชน์จากการสร้างฝาย ตรงกันข้ามฝายกลับนำความเปลี่ยนแปลงในแง่ลบมาให้กับชุมชน ด้วยระบบนิเวศที่ไม่เหมือนเดิม จำนวนปลาตกลงอย่างเห็นได้ชัด ปริมาณน้ำเพิ่มขึ้น คลังรับน้ำพังรวมถึงปัญหาขยะที่ทับถมและปัญหาอื่นๆ อีกมากมาย ทำให้ประชาชนตระหนักว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ได้ส่งผลดีกับชุมชน เมื่อผลเป็นดังที่กล่าวมาในข้างต้น จึงทำให้ประชาชนในพื้นที่เกิดความตื่นตัวและตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ทำให้ชาวบ้านบางส่วนพยายามรวมกลุ่มเพื่อทวงถามถึงสิ่งที่สูญเสียไป

ถ้ามองในมิติวัฒนธรรมในการจัดการน้ำหลังจากมีการสร้างฝายแล้ว จะเห็นภาพของชุมชนที่พยายามรวมกลุ่มเพื่อให้เกิดการดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เป็นผลกระทบจากการสร้างฝายถึงปัญหาที่เกิดขึ้น เนื่องจากผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นมีความชัดเจน ดังนั้น เบื้องต้นชาวบ้านจึงมีความจำเป็นที่จะต้องเรียกร้องสิทธิของตนเองในการให้ได้มาซึ่งสิ่งทดแทนเพราะก่อนที่จะมีการสร้างฝายทางเจ้าหน้าที่ได้เข้ามาชี้แจงกับประชาชนในพื้นที่แล้วว่าฝายที่กำลังจะก่อสร้างนั้นจะยังประโยชน์แก่ประชาชนในพื้นที่ทุกคนทั้งกลุ่มผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เหนือฝายและผู้ที่อยู่ใต้ฝาย แต่เมื่อไม่เป็นเช่นนั้นชาวบ้านบางส่วนจึงรวมกลุ่มกัน

กลุ่มแกนนำที่เคลื่อนไหวเพื่อการต่อรองใช้ระบบวัฒนธรรมอันเกิดจากความสัมพันธ์ในชุมชนในการทำงาน เนื่องจากชุมชนตำบลไร่ได้ถึงแม้จะเป็นชุมชนขนาดใหญ่แต่สภาพการตั้งบ้านเรือนจะตั้งติดกัน ดังนั้น จึงเป็นเรื่องง่ายที่คนในชุมชนจะสามารถสื่อสารถึงกันในการปรึกษาหารือเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น การรวมกลุ่มกันจะเป็นลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย ไม่มีการจัดตั้งเพื่อให้เป็น

ขบวนการต่อสู้แต่อย่างใด ซึ่งประเด็นที่เกิดการรวมตัวกันหลักๆก็มี 2 เรื่อง นั่นคือ เรื่องเงินชดเชยค่าเวนคืนที่ดินในบริเวณที่คาดว่าจะเกิดน้ำท่วมและประเด็นเรื่องการหาปลา

5.1 การใช้ระบบวัฒนธรรมในการเคลื่อนไหวเรื่องเงินชดเชยพื้นที่ที่คาดว่าจะท่วม

กลุ่มชาวบ้านที่เคลื่อนไหวเรื่องนี้ส่วนมากจะเป็นกลุ่มที่มีบ้านติดกับลำโดมใหญ่หรือไม่มีที่ดินซึ่งเป็นที่ดินติดกับริมน้ำ ซึ่งก็คือสวนริมลำโดมใหญ่ที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นชาวบ้านกลุ่มนี้จึงได้ใช้ความเป็นวัฒนธรรมของชุมชนในการรวมกลุ่มเพื่อให้เกิดการพูดคุยเจรจากันเองในหมู่ของชาวบ้าน อาศัยความสัมพันธ์ในรูปแบบชุมชนเป็นเครื่องมือในการปรับความคิดความเข้าใจและวิธีการทำงานให้มีความต้องการที่สอดคล้องกัน เพื่อให้ง่ายต่อการเจรจา เหมือนที่นายตำรวจ บุญสอน อายุ 56 ปี ชาวบ้านหมู่ที่ 9 บ้านไรโดมซึ่งได้พยายามเดินเรื่องในการต่อรองเรื่องค่าชดเชยที่ดินในบริเวณที่คาดว่าจะท่วมถึง พ่อตำรวจเล่าให้ฟังว่า

“ได้มีความพยายามในการเดินเรื่องเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยน้ำท่วมตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2534 เป็นต้นมา เนื่องจากก่อนหน้านี้น้ำทางเจ้าหน้าที่ชลประทานได้ออกมาวัดที่ดินตามพื้นที่ริมน้ำของชาวบ้านที่คาดว่าจะท่วมถึง โดยได้เขียนรายชื่อชาวบ้านและวัดจำนวนเนื้อที่ซึ่งจะมีการชดเชยเงินไร่ละ 49,000 บาท ซึ่งครั้งนั้นมีรายชื่อที่ส่งไปจำนวน 57 คน และได้คำนวณเงินค่าชดเชยรวมเป็นเงินทั้งสิ้น 500,622.50 บาท ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนเงินที่ไม่มากเลยเมื่อเทียบกับที่ดินที่ต้องสูญเสียเพราะถูกน้ำท่วม ซึ่งถึงแม้ตนและสมาชิกท่านอื่นในชุมชนจะมีความพยายามในการต่อรองเพื่อให้ได้มาซึ่งค่าชดเชย แต่ก็ยังไม่เป็นผล ซึ่งจากการต่อสู้ตั้งแต่ปี 2534 เป็นต้นมาชาวบ้านกลุ่มนี้ก็ยังไม่ได้รับค่าชดเชย ถึงแม้จะเป็นแค่เงินที่ไม่มาก แต่ก็แสดงถึงความละเอียดของเจ้าหน้าที่ไม่มีความจริงใจต่อชาวบ้านในการแก้ปัญหา ”

ตำรวจ บุญสอน (2555: สัมภาษณ์)

ประเด็นเรื่องการเวนคืนที่ดินเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญในพื้นที่ ซึ่งได้มีการถกเถียงกันมานานพอสมควร เพราะชาวบ้านเสียผลประโยชน์โดยตรงในเรื่องดังกล่าว นั่นก็คือชาวบ้านจะต้องเสียที่ดิน โดยเฉพาะที่ทำสวนริมน้ำ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนที่นี่ ถึงแม้พื้นที่ดังกล่าวจะไม่มีโฉนดหรือเอกสารสิทธิ์ครอบครองอย่างเป็นทางการเพราะเป็นพื้นที่ดั่งริมแม่น้ำที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ครอบครอง แต่ก็เป็นที่มรดกตกทอดจากบรรพบุรุษที่ได้มีการทำกินมาอย่างต่อเนื่อง โดยชาวบ้านได้เสียภาษีดอกหญ้าหรือที่เรียกว่า ภ.บ.ท. 5 (แบบแสดงรายการที่ดินเพื่อ

เสี่ยภาษีบำรุงท้องที่) ซึ่งได้มีการทำประโยชน์มายาวนาน ดังนั้น อย่างน้อยชาวบ้านก็น่าจะได้รับการชดเชยที่มีความเป็นธรรมมากกว่านี้

พื้นที่บ้านแก่งโพธิ์เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่พยายามมีการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองค่าชดเชยเรื่องที่ดิน เนื่องจากบ้านเรือนส่วนมากตั้งอยู่ติดกับลำโดมใหญ่ ซึ่งมีความเสี่ยงอย่างมากต่อการถูกน้ำท่วม เพราะสภาพที่ตั้งเป็นที่ลุ่ม ดังนั้นในช่วงหน้าฝนของแต่ละปีหมู่บ้านนี้มักจะถูกน้ำท่วมในปริมาณที่สูงกว่าหมู่บ้านอื่น จากการลงพื้นที่สำรวจพบว่า มีชาวบ้าน 12 หลังคา ที่พยายามยื่นชื่อเพื่อขอค่าชดเชย เนื่องจากที่ตั้งของบ้านเรือนเหล่านี้อยู่ที่ลุ่มมาก ดังนั้น ชาวบ้านจึงพร้อมที่จะย้ายออกจากที่เดิมเพื่อหาทำเลใหม่ในการสร้างบ้าน เพื่อให้เกิดความมั่นใจและเป็นหลักประกันในการดำรงชีวิต

อาจารย์ปราจีน โคตะวินนธ์ ก็เป็นอีก 1 คนซึ่งเป็นสมาชิกบ้านแก่งโพธิ์ หมู่ที่ 1 และเป็นอีกหนึ่งรายที่ได้รับผลกระทบจากที่ดินที่คาดว่าจะท่วม เนื่องจากมีบ้านติดตลิ่งริมลำโดมใหญ่ จนกระทั่งทุกวันนี้ได้ย้ายออกจากพื้นที่เดิมแต่ก็ยังไม่ได้รับค่าชดเชย เนื่องจากทางเจ้าหน้าที่เรื่องนี้บอกว่าน้ำจะไม่ท่วมถึงบ้าน แต่กระนั้นอาจารย์และครอบครัวก็ไม่แน่ใจกับคำพูดของเจ้าหน้าที่ จึงจำเป็นต้องย้ายบ้านมาอยู่ที่สูงกว่า

จากการสำรวจพบว่า ในจำนวน 12 หลังคาที่ยื่นเรื่องเพื่อขอค่าชดเชยมี 3 หลังคาที่ได้รับทั้งค่าที่ดินและค่าบ้านเรือน นั่นคือ ทั้ง 3 ครอบครัวนี้จะต้องย้ายบ้านเรือนออกจากที่ดินเดิมเพื่อไปสร้างบ้านเรือนในที่สูง โดยเจ้าหน้าที่ได้จ่ายค่าชดเชยตามที่ประเมินความเสียหายว่าเป็นจำนวนเงินเท่าไร นอกนั้นก็ยังมีอีก 8 หลังคา ที่ได้รับค่าชดเชยเฉพาะในส่วนของที่ดินที่เจ้าหน้าที่มาวัดและคาดว่าน้ำจะท่วมถึง ส่วนค่าชดเชยค่าทำบ้านใหม่ยังอยู่ในระหว่างการรอ และมีอีก 1 หลังคาที่ยังไม่ได้รับค่าชดเชยใดๆเลย นั่นคือ ครอบครัวของอาจารย์ปราจีน โคตะวินนธ์ โดยที่เจ้าหน้าที่ให้เหตุผลว่า น้ำจะไม่ท่วมที่ดินบริเวณบ้านได้ เพราะอยู่ในพื้นที่สูงถึงแม้ที่ตั้งบ้านจะอยู่ริมตลิ่งลำโดมใหญ่ก็ตาม

“การจ่ายค่าชดเชยที่ดินทางเจ้าหน้าที่ได้จ่ายในราคาเฉลี่ย ไร่ละ 12,000 บาท แต่ที่ดินของชาวบ้านจริงๆก็ไม่ถึง 1 ไร่ เนื่องจากทางเจ้าหน้าที่ได้วัดเนื้อที่ตามหลักเขตที่น้ำคาดว่าจะท่วมถึง ซึ่งวัดจากระดับน้ำที่ 112 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ดังนั้น ส่วนมากก็จะจ่ายเป็นตารางวาตามแต่ละเนื้อที่ของแต่ละหลังคาเรือน ซึ่งความต้องการเดิมของชาวบ้านนั้น

ต้องการให้เจ้าหน้าที่จ่ายค่าชดเชยทั้งค่าที่ดินและค่าบ้านเรือน เพราะชาวบ้านที่นี้หวั่นวิตกถึงภัยน้ำท่วมถึงแม้จากการวัดระดับน้ำอาจจะท่วมไม่ถึงก็ตาม และชาวบ้านที่เรียกร้องพร้อมที่จะย้ายบ้านเรือนออกจากที่เดิมไปสร้างบ้านในที่แห่งใหม่เพื่อความปลอดภัยในชีวิต แต่จนถึงตอนนี้เป็นเวลากว่า 15 ปี นับตั้งแต่วันที่เรียกร้องปัญหานี้ก็ยังแก้ไม่จบ ” หนูสิน จุลดาชัย (2555: สัมภาษณ์)

ในประเด็นดังกล่าวอาจารย์ปราจีนยังสะท้อนเพิ่มเติมว่า

“รู้สึกเสียใจกับเรื่องที่เกิดขึ้น คนมองว่าไม่มีความเป็นธรรมและการจ่ายเงินของเจ้าหน้าที่ก็ไม่เป็นไปตามกระบวนการขั้นตอนที่โปร่งใส ไม่มีความยุติธรรม ใครที่วิ่งเต้นและมีความรู้ก็มักจะได้เปรียบ ซึ่งคนเคยได้ยินคำพูดจากผู้หลักผู้ใหญ่บางท่านบอกว่า เรื่องนี้มันเป็นเรื่องของ “หลวงคุยกับหลวง” ไม่ใช่เรื่องของ “ราษฎร” คนยังรู้สึกน้อยใจ ถึงแม้จะเป็นครูก็ไม่สามารถทำอะไรได้ เพราะสู้ในฐานะที่เป็นชาวบ้าน ” ปราจีน โคตะวินนท์ (2555: สัมภาษณ์)

ในคำพูดที่อาจารย์ปราจีนเล่าให้ฟังกับคำว่า “หลวงคุยกับหลวง” นั่นก็คือ ต้องเป็นการคุยกันในวงในของเจ้าหน้าที่หรือข้าราชการที่เกี่ยวข้องเท่านั้น ครั้นจะให้ชาวบ้านเดินเรื่องเองคงเป็นไปได้ยากที่จะสามารถแก้ปัญหาได้ ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าเจ้าหน้าที่หรือผู้หลักผู้ใหญ่หรือที่เรียกโดยรวมว่า “รัฐ” ไม่มีความเชื่อมั่นในกระบวนการและความสำคัญหรือความสามารถของชาวบ้าน เป็นการมองข้ามชุมชนที่เป็นเจ้าของพื้นที่อย่างแท้จริง ซึ่งแสดงว่ารัฐไม่มีความเชื่อมั่นในกระบวนการของชุมชนและมองว่าการแก้ปัญหาจะต้องมีรัฐเป็นตัวแทนหรือนายหน้าเท่านั้น

จากข้อมูลที่กล่าวมาในเบื้องต้น จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านได้พยายามเคลื่อนไหวโดยใช้กระบวนการทางวัฒนธรรมของชุมชนในการสื่อสารและการทำงาน ทั้งการพูดคุยในแบบที่เป็นธรรมชาติ การประหุมอย่างเป็นทางการและการยื่นข้อเสนอต่อหน่วยงานปกครองท้องถิ่น แต่กระบวนการในรูปแบบนี้รัฐกลับมองข้ามความสำคัญ ทั้งๆที่เป็นกระบวนการที่ชาวบ้านพยายามพึ่งตัวเองเพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาโดยตัวชาวบ้านเอง

5.2 การใช้ระบบวัฒนธรรมในการรวมกลุ่มของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการหาปลา

ดังที่กล่าวไว้ในเบื้องต้นว่าชุมชนตำบลไร่ใต้ไม่ได้มีอาชีพหาปลาเป็นหลัก หากแต่เป็นอาชีพเสริมที่มีความสำคัญ อย่างไรก็ตามก็ยังมีชาวบ้านบางกลุ่มที่อดีตเคยหาปลาเป็นประจำ และมีความคุ้นเคยต่อระบบนิเวศของลำโดมใหญ่อย่างลึกซึ้ง รวมทั้งมีบางครอบครัวที่ยึดอาชีพหาปลาเป็นอาชีพหลัก ดังนั้นชาวบ้านกลุ่มนี้จึงได้พยายามรวมกลุ่มกันเพื่อต่อสู้เรื่องการหาปลาในแม่น้ำ

การใช้ระบบสายสัมพันธ์ในชุมชนถือเป็นเครื่องมือหลักในกระบวนการทำงาน เพื่อให้แต่ละคนให้เข้ามาทำงานร่วมกัน ซึ่งประเด็นที่ต่อรองก็คือ เรื่องการเปิด – ปิด ประตูฝายซึ่งส่งผลกระทบต่อ การหาปลาของชาวบ้านเป็นอย่างมาก เนื่องจากชาวบ้านจะลงน้ำหาปลาเป็นประจำแทบทุกวัน โดยเฉพาะช่วงประมาณต้นเดือนพฤษภาคมของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงที่ปลากำลังจะขึ้นมาวางไข่ เพราะเป็นช่วงต้นฤดูฝน แต่ในทุกๆปีก็มักเกิดกรณีที่ชาวบ้านอ้างว่าเจ้าหน้าที่ฝายไม่ยอมเปิดบานประตูเพื่อให้ปลาขึ้นมาหรือไม่ก็เปิดอย่างไม่เป็นระบบ ซึ่งบางครั้งชาวบ้านก็กล่าวหาต่อเจ้าหน้าที่ฝายว่าเป็นกลุ่มผู้คัดเอาปลาบริเวณหน้าประตูฝายในช่วงที่ปลากำลังวางไข่ตามธรรมชาติเพื่อขึ้นไปวางไข่

ประเด็นนี้ได้นำมาซึ่งข้อถกเถียงของชาวบ้านทุกปี เมื่อถึงฤดูที่ปลากำลังมาวางไข่แต่บานประตูฝายยังไม่เปิดชาวบ้านจึงต้องรวมกลุ่มและเหมารด โดยการออกเงินค่าโดยสารคนละเล็กคนละน้อยเพื่อเดินทางไปยื่นข้อเสนอต่อเจ้าหน้าที่บริเวณที่ทำการการฝายลำโดมใหญ่ หรือในบางปีก็ไปที่ว่าการอำเภอพิบูลมังสาหารหรือไม่ก็องค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์ไทร ซึ่งเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ดูแลพื้นที่ฝายลำโดมใหญ่ เพื่อยื่นข้อเสนอให้เจ้าหน้าที่ที่ดูแลฝายเปิดบานประตูให้ปลาสามารถว่ายทวนกระแสน้ำในช่วงต้นฤดูฝนจากแม่น้ำมูลเข้าสู่ลำโดมใหญ่ อันเป็นช่วงที่ปลาจะสามารถขึ้นมาวางไข่ตามระบบธรรมชาติของแม่น้ำเพื่อให้ชาวบ้านสามารถจับปลาหลังฤดูวางไข่ได้

วิธีการสื่อสารเพื่อให้เกิดความเข้าใจทั่วถึงกัน ชาวบ้านจะใช้ความเป็นธรรมชาติ โดยอาศัยการบอกต่อกันไป เช่น เวลาลงเรือหาปลาพอพายเรือไปเจอกันอยู่กลางลำน้ำก็มักจะมีเสียงบ่นจากเพื่อนๆร่วมอาชีพว่าหาปลาไม่ค่อยได้ ดังนั้น จึงคิดหาแนวทางที่จะแก้ไข ซึ่งแนวทางที่จะเป็นไปได้มากที่สุดที่ชาวบ้านจะกระทำได้อย่างเร่งด่วน นั่นก็คือ การเข้าไปถามเจ้าหน้าที่ที่ดูแลฝาย เพราะเป็นหน่วยงานที่อยู่ใกล้ชาวบ้านที่น่าจะพอพูดคุยเจรจากันได้ นายกอง แก้วสนิท ผู้ที่หาปลาอย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เล่าให้ฟังว่า

“เวลาลงเรือหาปลา พอพายเรือไปเจอเพื่อนๆ ที่มาหาด้วยกัน ก็จะตะโกนถามกันว่า ได้ปลาไหม คนตอบก็มักจะบ่นให้ฟังถึงเรื่องการจับปลาไม่ค่อยได้ ดังนั้น จึงมีการหยุดเรือพูดคุยกันเพื่อหาทางออก เป็นการปรึกษาหารือง่ายๆ ไม่ต้องมีพิธีต้องอะไรมากมายเพราะปัญหาเป็นเรื่องของเรา เมื่อพูดคุยกันก็ได้แนวคิดที่ว่าหลังจากหาปลาเสร็จวันนี้ก็จะขึ้นบกไปบอกคนอื่นๆ ให้เตรียมตัวเพื่อไปถามเจ้าหน้าที่ดู ” กอง แก้วสนิท (2555: สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ชาวบ้านยังสื่อสารกันด้วยวิธีเดินทางทางไปมาหาสู่กันตามบ้านเรือนต่างๆ หรือไม่ก็นั่งพูดคุยตามประสาชาวบ้าน เนื่องจากเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุด ส่วนรูปแบบที่เป็นทางการ เช่น การประชุมหารืออย่างเป็นทางการยังไม่เกิดขึ้น ซึ่งในการประสานงานกันในหมู่บ้านนี้บางครั้งก็อาศัยแกนนำทางธรรมชาติผู้มีใจอาสาและมีความคล่องตัวในการเดินเรื่อง ทั้งการระดมค่าโดยสารการนัดหมายวันเวลาและรวมถึงการเป็นตัวแทนเจรจาเมื่อไปถึงเจ้าหน้าที่ตามหน่วยงานต่างๆ

นายอุดม แทนทอง ชาวบ้านหมู่ที่ 6 บ้านไร่เหนือซึ่งเป็นหนึ่งในสมาชิกชุมชนที่ลงน้ำหาปลาอยู่เป็นประจำตั้งแต่อดีตก่อนที่จะมีการสร้างฝายและแม้กระทั่งปัจจุบันนี้ก็ยังคงหาปลาอยู่อย่างต่อเนื่อง พ่ออุดมเล่าให้ฟังว่า

“ตลอดทุกปีที่ผ่านมาประสบปัญหาเกี่ยวกับการหาปลาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะช่วงฤดูที่ปลาจะลอยทวนน้ำจากแม่น้ำมูลเข้าสู่ลำโขงใหญ่ บางปีชาวบ้านที่จับปลาไม่ได้เพราะประตูฝายไม่เปิด ดังนั้น วิธีการที่พวกเราทำได้คือต้องไปถามกับทางเจ้าหน้าที่ที่ดูแลฝายว่าเกิดอะไรขึ้น ความจริงเป็นอย่างไร ต้องไปคุยกันให้รู้เรื่อง เพราะมีเขาเล่าให้ฟังว่า เจ้าหน้าที่ฝายมักจะเป็นผู้ดักปลาอยู่บริเวณหน้าประตูฝายเพื่อเอาปลาเอง ฉะนั้นต้องมีการพูดคุยกันเพื่อความเป็นธรรม ” นายอุดม แทนทอง (2554: สัมภาษณ์)

คำบอกเล่าของพ่ออุดมสะท้อนให้เห็นความรู้สึกของผู้ที่หาปลา เนื่องจากช่วงเวลาที่บ้านน่าจะจับปลาได้แต่ก็ไม่สามารถกระทำได้ ด้วยเหตุที่ไม่รู้ว่าช่วงเวลาไหนที่ทางเจ้าหน้าที่ฝายจะเปิดบานประตูเพื่อให้ปลาขึ้นมาและชาวบ้านจะได้จับปลา อีกด้านหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นว่าแนวทางที่จะจัดการร่วมกันในเรื่องระบบการบริหารจัดการฝายยังไม่เกิดหรือถ้ามีแล้วก็ไม่มีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าเจ้าหน้าที่ฝายหรือกระทั่งผู้นำชุมชนไม่มีการทำงานร่วมกันถึงแม้ว่าด้วยระบบการบริหารจัดการของระบบชลประทานจะมีการวางแผนและเจ้าหน้าที่ฝายอาจจะส่งหนังสือเวียนมาให้ผู้นำแต่ละชุมชนประกาศว่าประตูฝายจะเปิด – ปิด ช่วงไหนแต่การ

บริหารจัดการที่ยังขาดซึ่งประสิทธิภาพทั้งนี้อาจจะเกิดจากการละเลยของบางหน่วยงานที่ไม่อาจจะระบุได้ว่าเป็นหน่วยงานไหนหรืออาจจะเกิดจากตัวบุคคลนั้นก็คือเจ้าหน้าที่ที่ดูแลที่ไม่มีความจริงใจและเอาใจใส่ต่อประชาชนในพื้นที่ก็อาจเป็นไปได้ นอกจากนี้พ่ออุ้มยังได้เล่าถึงกระบวนการสื่อสารกันในชุมชนอีกว่า

“การสื่อสารของชาวบ้านจะเป็นไปในรูปแบบธรรมชาติ อาศัยความถนัดของบุคคล ใครถนัดทำอะไรก็ทำแต่ก็จะมีการไปมาหาสู่เพื่อพูดคุยกันตลอดเวลาจากบ้านนั้นไปบ้านนี้ เหมือนเป็นการพูดคุยปรับทุกข์เพื่อเป็นการหาทางออกร่วมกัน ถ้าจะให้ในรูปแบบที่เป็นทางการนั้นยังไม่มี ” อุ้ม แทนทอง (2555: สัมภาษณ์)

คำบอกเล่าของนายอุ้ม สะท้อนให้เห็นว่า ในชุมชนตำบลไร่ได้ยังไม่มีรูปแบบการทำงานที่เป็นทางการและไม่ได้มีการหนุนเสริมจากหน่วยงานอื่นๆนอกชุมชน ดังนั้น จึงมีแกนนำชาวบ้านที่มีทักษะในการสื่อสารหรือเคยเป็นอดีตผู้นำเก่าของชุมชนที่เคยทำงานเชื่อมประสานกับหน่วยงานรัฐและเข้าใจระบบการทำงานของราชการจึงฝ่ายที่ทำหน้าที่นี้แทน

ภาพที่ 8 ลักษณะเรือหาปลาของชาวบ้านในตำบลไร่ได้

การเปลี่ยนแปลงของวิถีวัฒนธรรมกับการจัดการทรัพยากรน้ำ หลัง พ.ศ.2540

ในช่วงก่อนมีการสร้างฝายความสัมพันระหว่างผู้คนชาวตำบลไร่ใต้กับสายน้ำลำโดมใหญ่ นั้นถือว่ามีความผูกพันลึกซึ้ง เพราะถ้ามองในแง่ประวัติศาสตร์นั้นจะเห็นได้ว่า การอพยพผู้คนเพื่อก่อตั้งชุมชนนั้นเป็นการเคลื่อนย้ายที่มากับลำน้ำและตั้งบ้านเรือนอยู่ติดริมน้ำ ดังนั้นวิถีชีวิตย่อมผูกพันอยู่กับสายน้ำ ไม่เฉพาะการใช้ประโยชน์ทางด้านการประมงหรือการทำเกษตรเท่านั้น หากแต่ความสัมพันธ์ของผู้คนที่นี้กับลำน้ำนั้นถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์หลายมิติ กล่าวคือ เป็นความผูกพันที่ผูกเอาเรื่องราวของวิถีวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อรวมอยู่ในนั้นด้วย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อที่ผ่านมา เช่น กิจกรรมการเล่นในน้ำของเด็กๆ การซุ่มก๊ิพามวยของนักมวยค่ายสิงห์น้ำโดม รวมถึงพิธีกรรมต่างๆ เช่น การเนาตบปะทายก็ล้วนแต่มีความผูกพันกับสายน้ำถือได้ว่าลำโดมใหญ่เป็นบ่อเกิดแห่งวิถีวัฒนธรรมของผู้คนในแถบชุมชนลุ่มน้ำลำโดมใหญ่ที่อาจไม่ใช่เฉพาะชุมชนในตำบลไร่ใต้หากแต่รวมถึงชุมชนอื่นๆ ใกล้เคียง

ความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นบ่อเกิดแห่งวิถีวัฒนธรรมของผู้คนที่นี่ที่ทำให้เกิดเป็นชุมชน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ชุมชนตำบลไร่ใต้อาจจะไม่ได้มีอาชีพหลักในการหาปลาในแม่น้ำเพื่อการดำรงชีวิต เนื่องจากมีสภาพที่ไร่นาที่มีความอุดมสมบูรณ์ แต่ลำโดมใหญ่ก็คือสายเลือดของชาวตำบลไร่ใต้ ดังที่นายคำสอน สุจิน ปราชญ์ชาวบ้านหมู่ที่ 6 บ้านไร่เหนือกล่าวไว้ว่า

“ลำโดมใหญ่คือสายเลือดที่หล่อเลี้ยงชาวตำบลไร่ใต้ ให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน เปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของชาวบ้านที่นี่ เป็นจุดศูนย์รวมของชาวบ้านในยามที่ทุกคนเสร็จจากหน้าที่การงาน เพราะเวลาตอนเย็นหลังจากที่นักเรียนเลิกเรียน ผู้ใหญ่เสร็จจากการทำงานในหมู่บ้าน ทุกคนก็จะอาศัยลำโดมใหญ่ในการเป็นที่ออกกำลังกาย เพราะลำน้ำใสสะอาด น้ำไม่ลึกและที่สำคัญมีเกาะ แก่ง หินและหาดที่สวยงามให้นั่งลงไปเล่นน้ำ ” คำสอน สุจิน (2554: สัมภาษณ์)

คำพูดของนายคำสอน สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันของผู้คนชาวตำบลไร่ใต้ซึ่งถือเป็นจุดศูนย์รวมของผู้คนในการหาที่พักผ่อนหย่อนใจตามธรรมชาติที่ทุกคนเป็นเจ้าของ อย่างไรก็ตาม หลังจากที่มีการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่แล้วเสร็จในปี 2540 ความผูกพันระหว่างสายน้ำกับผู้คนที่นี่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากน้ำในลำน้ำมีปริมาณที่เพิ่มมากขึ้น ระบบการไหลเวียนของน้ำไม่เหมือนเดิม กล่าวคือ การขึ้นลงของน้ำไม่เป็นไปตามธรรมชาติเพราะระบบการเปิด-ปิด ของประตู

ฝาย และที่สำคัญตลิ่งตามริมน้ำเริ่มพังเซาะกินพื้นที่รอบข้างทำให้ลำน้ำกว้างออกเรื่อยๆ เกาะ เก่ง หาดทรายที่มีอยู่เดิมก็เริ่มหายไป ช่วงหลังจากการสร้างฝายเสร็จแรกๆยังมีเกาะกลางแม่น้ำเล็กๆ ให้พอเห็นอยู่บ้างแต่หลังจากนั้นประมาณ 2-3 ปี ลักษณะทางกายภาพของลำน้ำใหญ่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน ดังที่ นายรอง พวงเพชร ประชาชนชาวบ้านหมู่ที่ 1 บ้านแก่งโพธิ์ เล่าให้ฟังว่า

“ในอดีตลำน้ำโดมเคยอุดมสมบูรณ์ แต่ปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปมากเพราะมีสภาวะต่างๆ เข้ามาแทรกโดยเฉพาะการเปิด-ปิดประตูฝาย เมื่อก่อนมีระบบธรรมชาติที่สวยงามทั้งเกาะ เก่ง หาดต่างๆ แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว นอกจากนั้นการเกษตรริมโดมทุกวันนี้ก็หายไปหมด การหาปลาปลาที่มากมารวมถึงประเพณีที่เกี่ยวกับลำน้ำใหญ่ เช่น การตบประทาย การเนา ก็เริ่มห่างหายไปจากชุมชนแล้ว ” รอง พวงเพชร (2555: สัมภาษณ์)

จากการสอบถาม นายสำรอง บุญสอน อดีตสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล หมู่ที่ 9 บ้านไร่โดม เล่าให้ฟังว่า

“ช่วงก่อนที่จะดำเนินการก่อสร้างฝาย ยังขาดกระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชน เนื่องจากไม่ได้มีการทำประชาพิจารณ์อย่างเป็นทางการ อีกทั้งการแจ้งข้อมูลให้ชุมชนทราบ ยังมีความไม่ชัดเจน จะมีก็เพียงเจ้าหน้าที่บางคนที่ได้มาประชุมร่วมกับชาวบ้านในบางหมู่บ้านและแจ้งกับชาวบ้านว่าจะมีการก่อสร้างฝาย โดยเจ้าหน้าที่ได้บอกว่าการมีฝายจะทำให้ชาวบ้านมีน้ำใช้ตลอดปีและทำนาได้ 2 ครั้ง ส่วนผลกระทบที่จะเกิดขึ้นทางเจ้าหน้าที่ไม่ได้ชี้แจงอย่างละเอียด ” สำรอง บุญสอน (2555: สัมภาษณ์)

จากคำบอกเล่าของนายสำรองถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่ทางเจ้าหน้าที่ที่จะดำเนินการก่อสร้างฝายไม่ได้มีการทำประชาพิจารณ์อย่างเป็นทางการ ซึ่งข้อมูลนี้มีความสอดคล้องกับข้อมูลของเครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคอีสานที่ได้สำรวจไว้เมื่อปี 2544 โดยสามารถแยกข้อมูลเป็นหัวข้อต่างๆ ได้ดังนี้

1. กระบวนการก่อสร้างฝาย ในช่วงก่อนการก่อสร้างฝาย (ปี 2537) ทางโครงการได้มีการประชุมชาวบ้านในบางหมู่บ้าน โดยได้มีการชี้แจงว่าจะมีการสร้างฝายยางและสร้างประโยชน์แก่ชาวบ้านในการนำมาใช้ในการเกษตร บริเวณที่สร้างโครงการฝายก็เป็นพื้นที่นา ที่สวน ของชาวบ้านบ้านสร้างแก้ว และได้รับค่าชดเชยไร่ละ 35,000 บาท ก่อนที่จะสร้างได้มีการบอกกับชาวบ้าน

ว่าจะมีผลกระทบในเรื่องน้ำท่วม แต่ก็จำเป็นที่จะต้องสร้างและให้เหตุผลว่าจะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ต่อมาเมื่อปี 2543 ได้มีการทดลองกักน้ำ ปรากฏว่าน้ำท่วมหมู่บ้านบ้านแก่งโพธิ์ ตำบลไรใต้ อำเภอ พิบูลมังสาหาร โดยตอนนั้นได้มีการจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านแก่งโพธิ์ แต่ยังไม่ครบเหลือ 2 ครอบครัว

2. การรับรู้ของชาวบ้าน เกี่ยวกับการรับรู้ของขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เนื่องจากไม่ได้มีการทำประชาพิจารณ์ในช่วงนั้น (ปี 2537) ชาวบ้านเข้าใจว่าฝายลำโดมเป็นเพียง ฝายที่กักน้ำสำรองไว้ให้เขื่อนปากมูลเท่านั้น เพราะเมื่อถึงฤดูแล้งทางฝายลำโดมจะปล่อยน้ำให้กับ เขื่อนปากมูลเป็นระยะ ๆ

3. ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน ชาวบ้านไม่ทราบชัดเจนถึงผลประโยชน์จากโครงการ ฝาย ถึงแม้บางแห่งจะมีการทำนาปรัง แต่ก็เป็นที่สูบน้ำด้วยพลังไฟฟ้าของกรมชลประทาน ซึ่ง สร้างมาตั้งแต่ปี 2521 ที่ให้เกษตรกรที่มีที่นาและสวนคิดริมน้ำสามารถสูบน้ำจากลำโดมใหญ่มาใช้ โดยการจ่ายค่าไฟฟ้าคิดเป็นชั่วโมง แต่กับโครงการก่อสร้างฝายที่กำลังจะเกิดขึ้น ทางเจ้าหน้าที่ไม่ได้ มีการชี้แจงและทำข้อตกลงที่ชัดเจนกับชาวบ้านว่าชาวบ้านจะได้ประโยชน์โดยตรงอะไรบ้าง

4. การมีส่วนร่วมของประชาชน ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆของโครงการ ก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่ จะมีก็เพียงการรับรู้ข้อมูลเท่าที่ทางฝายได้มาชี้แจงเท่านั้น เพราะสาเหตุ หลักคือการไม่ได้มีการทำประชาพิจารณ์และสำรวจข้อมูลความคิดเห็นของชุมชนอย่างจริงจัง

จะเห็นได้ว่าในกระบวนการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่นั้นชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการ ก่อสร้างแต่อย่างใด ทั้งเรื่องการวางแผนเพื่อให้วิเคราะห์ถึงผลดีและผลเสียหรือความรู้ความเข้าใจ ในเรื่องเทคนิคและโครงสร้างการทำงานของฝาย มีหน้าซ้ำในช่วงที่มีการก่อสร้างชาวบ้านเข้าใจว่า ฝายที่จะเกิดขึ้นนั้นเป็นฝายยางซึ่งถ้าไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ดีก็สามารถเอาฝายออกโดยการ ปล่อยลมเพื่อไม่ให้มีฝายกั้นขวางทางน้ำ นี่คือการเข้าใจของชาวบ้านในช่วงนั้น แต่พอหลังจาก ก่อสร้างเสร็จปรากฏว่าเป็นฝายที่ไม่สามารถยุบได้ ดังนั้น จึงไม่สามารถที่จะยกเลิกและฝายก็จะคง อยู่ต่อไป

ที่สำคัญกว่านั้น แม้จะมีการแจ้งถึงผลดีก่อนการสร้างฝายจะแล้วเสร็จว่า ประชาชนที่อยู่ เหนือฝายจะมีน้ำใช้เพื่อการทำนาปรังในช่วงหน้าแล้ง แต่หลังจากการสร้างฝายเสร็จประชาชนกลับ

ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากการก่อสร้างฝายดังกล่าวเลย มีแต่สร้างผลกระทบเสียหายต่อระบบลำน้ำซึ่งนับวันยังมีมากขึ้นเรื่อยๆ นายทองไทย มีดก อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ 13 บ้านไร่พัฒนา ซึ่งปัจจุบันก็ยังเป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชนในกิจกรรมต่างๆ กล่าวว่า

“สภาพการเปลี่ยนแปลงจากอดีตถึงปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปมากจนทำให้วิถีชีวิตระหว่างลำน้ำกับผู้คนแยกห่างจากกันโดยสิ้นเชิง ผลที่เป็นปัญหาต่อชุมชนมากที่สุด คือ ตลิ่งริมลำโดมใหญ่ทรุดลงจากการเปิด – ปิด ฝาย จนทำให้ดินไม้และกอไผ่ที่อยู่ตามริมฝั่งลำโดมใหญ่ทรุดลง และปัญหาหนักที่ตามมาคือปัญหาขยะในชุมชนที่มีผลต่อสภาพการเปลี่ยนแปลงของลำน้ำ เพราะจากการสำรวจข้อมูลพบว่าในชุมชนไม่มีวิธีการกำจัดขยะที่เป็นรูปธรรมและไม่มีเตาเผาขยะในแต่ละหมู่บ้าน ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องนำขยะไปทิ้งตามเขตพื้นที่ที่ติดลำน้ำ เช่น ห้วย อ่อง หรือตามท่าต่างๆริมลำโดมใหญ่ ทำให้ช่วงที่น้ำมาน้ำจะพัดเอาขยะลงสู่ลำน้ำจนทำให้แม่น้ำเสียไม่สามารถลงเล่นได้ ” ทองไทย มีดก (2555: สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ ยังพบว่า ปัญหาที่ตามมาคือเรื่องของพันธุ์ปลาที่ลดลงมากจนแทบไม่มีอันเนื่องจากการปิดฝายทำให้น้ำลึกและระบบธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป ปลาไม่สามารถปรับตัวได้ทันและไม่สามารถขึ้นมาวางไข่ได้

นายสมไทย วงศ์สมบัติ ซึ่งเป็นปราชญ์ชาวบ้านที่เคยสัมผัสธรรมชาติของลำโดมใหญ่ในอดีตได้เล่าถึงวิถีชีวิตการหาปลาในอดีตว่า

“คนแก่แถวหมู่บ้านได้เล่าให้ฟังถึงความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์ปลามีเยอะหาที่ไหนก็ได้ แต่ปัจจุบันไม่มีให้เห็นแบบนั้น ซึ่งสาเหตุอาจมาจากฝายลำโดมใหญ่ที่บ้านสร้างแล้วนอกจากจะทำให้ปลาไม่มีแล้วยังทำให้ระบบลำห้วยเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือลำห้วยตื้นเขินเพราะมีตะกอนในบางที่อีกทั้งบางแห่งที่เคยมีตอไม้โผล่ให้ปลาได้อยู่อาศัยตามลำห้วยแต่ทุกวันนี้ก็ไม่มี อีกทั้งระบบของลำโดมใหญ่ก็จะเปลี่ยนทิศทางไปเรื่อยๆ ดินจะทับถมไปตามที่ต่างๆและปลาไม่สามารถปรับตัวทัน ปลาที่เคยกินดินก็ไม่สามารถกินได้ เพราะดินเปลี่ยนที่ไปเรื่อยไม่เหมือนดินตามธรรมชาติที่เคยมีในอดีต ” นายสมไทย วงศ์สมบัติ (2555: สัมภาษณ์)

ผลกระทบที่ตามมาอีกอย่างหนึ่งคือคุณภาพน้ำ ปัจจุบันสภาพน้ำมีสีเขียวเข้ม บางแห่งสภาพน้ำมีสีขุ่นมากและได้ท้องน้ำมีตะกอนโคลน ทำให้เวลาลงน้ำเกิดการระคายเคืองตามผิวหนัง สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากปริมาณขยะที่ปล่อยลงน้ำมีมากขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับการปิดทางไหลของน้ำ เพราะแทนที่น้ำจะได้ไหลถ่ายเวียนตามธรรมชาติ แต่เมื่อมีการปิดปากน้ำเอาไว้จึงทำให้ระบบการไหลเวียนของน้ำไม่สะดวก ขยะที่ถูกทิ้งลงเกิดการเน่าเปื่อยขังในน้ำ ทำให้น้ำเสื่อมสภาพอย่างรวดเร็ว ซึ่งเรื่องนี้ นางพาดิ คำเสนาะ ชาวบ้านหมู่ที่ 7 บ้านโนนคือ เล่าให้ฟังว่า

“ปัจจุบันขยะในหมู่บ้านเพิ่มขึ้นมาก การทิ้งขยะจะไม่ทิ้งเป็นที่ เป็นทางบริเวณที่ชาวบ้านมักนำขยะไปทิ้งคือช่อง (ร่อง) อีงอบ หรือ บริเวณริมโคม การทิ้งขยะจะไม่ได้ทิ้งลงตามริมโคม โดยตรงแต่จะทิ้งตามริมฝั่งโคมหรือบริเวณที่เป็นโสก (ลักษณะคล้ายลำห้วย) ที่หน้าดินพัง พอช่วงฝนตกน้ำก็จะชะล้างเอาขยะเหล่านั้นลงสู่ลำโคม ทำให้ขยะลอยอยู่ตามลำน้ำโคม ทุกวันนี้ไม่ใสเหมือนก่อน ซึ่งไม่สามารถลงอาบได้ ” นางพาดิ คำเสนาะ (2254: สัมภาษณ์)

คำพูดของนางพาดิ สอดคล้องกับงานวิจัยของโครงการรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลำโคมใหญ่ ซึ่งได้ศึกษาผลกระทบและหาแนวทางในการฟื้นฟูลำโคมใหญ่ในพื้นที่ตำบลไร่ใต้ โดยระบุว่า ลำโคมใหญ่ในเขตตำบลไร่ใต้มีปัญหาในเรื่องของน้ำเสียอันเนื่องมาจากการเทขยะของชุมชนในบางจุดตามทำน้ำต่างๆ ที่มีในชุมชน โดยเฉพาะในช่วงน้ำหลากน้ำจะท่วมสูงมาก มักมีขยะลอยมาตามกระแสน้ำและพอลงช่วงน้ำลดขยะก็ยังมีให้เห็นมากเนื่องจากน้ำไม่ถูกถ่ายเท รวมถึงการผูกฟุ้งของโคลนริมโคมทำให้ดินไม้ตามตลิ่งพังลงและเกิดการเน่าเหม็นอันเนื่องมาจากการไม่ถ่ายเทของน้ำ ขยะที่กองอยู่ริมฝั่งลำน้ำโคมส่วนมากจะเป็นถุงพลาสติกที่ใช้แล้ว หรือที่ได้จากการนำไปจ่ายตลาด เศษอาหาร เศษพืชผักต่างๆ เสื้อผ้าที่ไม่ใช้แล้ว ขยะเหล่านี้เป็นขยะที่ไม่สามารถจะย่อยสลายได้ เมื่อนำไปทิ้งริมฝั่งน้ำพอช่วงน้ำขึ้นก็จะมาพัดเอาเศษขยะเหล่านี้ลงในน้ำ เมื่อขยะอยู่ในน้ำนานๆ จึงทำให้น้ำเน่าเสียไม่สามารถใช้ในการเกษตรได้ เวลาลงในน้ำก็จะรู้สึกว่ามีน้ำเหนียวเหม็น ทำให้คันตามเนื้อตามตัว (โครงการรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลำโคมใหญ่ ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี, 2552)

วิถีชีวิตของผู้คนชาวตำบลไร่ใต้นั้นผูกพันกับสายน้ำลำโคมใหญ่ เนื่องจากลำโคมใหญ่เป็นลำน้ำสายเดียวที่ไหลผ่านหมู่บ้าน เพราะนอกจากลำโคมใหญ่แล้วก็มีแต่ลำห้วยต่างๆ ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของลำโคมใหญ่ ซึ่งพอลำโคมใหญ่เกิดความเปลี่ยนแปลงก็พลอยทำให้ลำห้วยต่างๆเกิดการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ทุกวันนี้แทบเรียกได้ว่าผู้คนที่นี่เริ่มห่างจากลำโคมใหญ่

มากขึ้นเรื่อยๆ จะมีสัมพันธภาพอยู่บ้างก็คือกลุ่มชาวบ้านที่ยังคงหาปลา แต่ชาวบ้านกลุ่มนี้ก็ต้องปรับตัวโดยการดัดแปลงเครื่องมือหาปลาและวิธีการต่างๆ ซึ่งต่างจากอดีตที่การหาปลาไม่ใช่เรื่องยาก แม้แต่เด็ก ๆ หรือคนที่ไม่ชำนาญมากก็สามารถหาได้

คลองส่งน้ำ: ความหวังที่ต้องรออีกต่อไป

ช่วงที่การก่อสร้างฝายดำเนินการเสร็จสิ้นแรกๆ ชาวบ้านต่างมีความหวังว่าจะสามารถทำการเกษตรด้วยระบบชลประทานอันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ โดยเฉพาะเมื่อชาวบ้านเห็นการสร้างระบบคลองชลประทานตามลำห้วยต่างๆ เช่น บริเวณลำห้วยลู่ซึ่งอยู่ทางด้านทิศใต้ของตำบล พื้นที่บริเวณนี้ได้มีการดำเนินการก่อสร้างคลองชลประทานเพื่อการผันน้ำมาใช้ทางการเกษตรในช่วงเวลาพร้อมๆ กับการก่อสร้างฝายลำโคมใหญ่ โดยได้มีการเวนคืนที่ดินให้กับเจ้าของที่ดินที่มามีที่ดินติดกับบริเวณการก่อสร้างซึ่งต้องสูญเสียประมาณในการดำเนินงานเป็นจำนวนมาก

โดยในช่วงที่มีการก่อสร้างพื้นที่ในบริเวณนี้ได้มีการทำการเวนคืนที่ดินกว่า 50 ไร่ ในราคาไร่ละ 30,000 บาท มีครอบครัวที่ต้องถูกเวนคืนประมาณ 7 ครอบครัว นายวงศ์ กลายแก้ว ซึ่งเป็นหนึ่งในเกษตรกรชาวบ้านที่มีที่นาอยู่บริเวณพื้นที่ดังกล่าวและที่นาถูกเวนคืนเป็นจำนวน 14 ไร่ จากที่นาทั้งหมด 28 ไร่ และเป็นผู้ที่ถูกเวนคืนมากที่สุดในบรรดาผู้ที่ถูกเวนคืนด้วยกัน ซึ่งถ้าคิดเป็นสัดส่วนก็คือที่นาของนายวงศ์ถูกเวนคืนจำนวน 50 เปอร์เซ็นต์ ของที่นาทั้งหมด

นายวงศ์ กลายแก้ว เล่าให้ฟังถึงสิ่งที่ตัวเองและครอบครัวหวังไว้ในช่วงที่ที่ดินจะต้องถูกเวนคืน โดยเล่าให้ฟังว่า

“ตอนที่เขาจะมาสร้างคลองชลประทานก็หวังไว้ลึกๆ ว่าจะได้ทำนาปีละ 2 ครั้ง และนอกจากนี้อาจจะสามารถทำเกษตรอย่างอื่นในช่วงหน้าแล้งได้อีก ถึงแม้จะถูกเวนคืนที่ดินในเนื้อที่ที่มากพอสมควรแต่ก็ได้รับค่าชดเชยและคิดว่าอนาคตคงจะสามารถทำเกษตรหล่อเลี้ยงครอบครัวได้อย่างอุดมสมบูรณ์ แต่พอระยะเวลาผ่านไปจนกระทั่งถึงตอนนี้เป็นเวลากว่า 10 ปี แล้วก็ยังไม่สามารถใช้ประโยชน์จากการสร้างคลองชลประทานที่วางนี้ได้เลย ดังนั้น ตนจึงคิดว่าระบบที่สร้างนี้มีแต่ล้มเหลวและเป็นการโกหกชาวบ้านให้มีความหวังเฉยๆ ” วงศ์ กลายแก้ว (2555: สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ การก่อสร้างคลองดังกล่าวเริ่มมีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 โดยเดิมที่พื้นที่แห่งนี้เป็นเขตที่ชาวบ้านทำนาและในช่วงหลังฤดูการเก็บเกี่ยวมักจะเพาะเห็ดฟางโดยอาศัยน้ำจากห้วยลู่ ซึ่งเป็นลำห้วยสาขาของลำโดมใหญ่และถือว่าเป็นลำห้วยขนาดใหญ่ในบรรดาลำห้วยสาขาของลำโดมใหญ่ ดังนั้นจึงเหมาะต่อการทำระบบชลประทาน โดยการขุดลอกคลองให้มีความกว้างมากขึ้น เพื่อให้พื้นที่ได้จากการกักเก็บจากฝายลำโดมใหญ่สามารถไหลเข้ามาพื้นที่ทางการเกษตรของชาวบ้านในบริเวณนี้ได้ ดังแสดงในภาพที่ 9

ภาพที่ 9 คลองส่งน้ำที่ยังสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์และยังไม่ได้ใช้งาน

ดังนั้น นับตั้งแต่ช่วงที่เริ่มทำการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่เป็นต้นมา ก็ได้มีการขุดลอกลำห้วยเพื่อขยายให้มีความกว้างมากยิ่งขึ้นเพื่อให้สามารถรองรับน้ำที่ไหลมาจากลำโดมใหญ่ ซึ่งการก่อสร้างได้มีการเวนคืนที่ดินของชาวบ้านบริเวณนั้นอย่างทีกล่าวมาแล้ว เนื่องจากจะต้องมีการขยายลำห้วยให้มีความกว้าง นอกจากนี้ในบางจุดยังมีการเทคอนกรีตเพื่อเสริมหน้าดินในบริเวณลำคลองและใช้ก้อนหินขนาดใหญ่อัดบริเวณริมตลิ่งของ 2 ฝั่งคลอง นอกจากนี้ยังทำบานประตูระบายน้ำเข้าที่นาชาวบ้านเป็นระยะๆ เพื่อให้สามารถระบายน้ำได้อย่างเป็นระบบ โดยการก่อสร้างในช่วงนั้นได้สร้างความตื่นตัวให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก เนื่องจากชาวบ้านคิดว่าจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบการทำเกษตรในพื้นที่ในทางที่ดีเกิดขึ้นอย่างแน่นอน นั่นก็คือ การมีน้ำใช้จากลำโดมใหญ่ตลอดทั้งปี

ภาพที่ 10 การสนทนากลุ่มย่อยครั้งที่ 1

แต่หลังจากที่การดำเนินการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่เสร็จสิ้น แทนที่ชาวบ้านจะได้ใช้ประโยชน์จากน้ำที่มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น เพราะน้ำในลำโดมใหญ่จะไหลเข้าสู่ลำห้วยที่ได้มีการขุดลอกและจัดระบบต่างๆ เพื่อรองรับน้ำและชาวบ้านจะได้ใช้ประโยชน์จากน้ำอย่างเต็มที่ ถึงแม้ระบบนิเวศตามธรรมชาติจะสูญเสียไปบ้างในบางส่วนแต่ก็ถือว่าได้ระบบชลประทานในการจัดการน้ำเพื่อใช้ประโยชน์เข้ามาแทนที่ แต่กระทั่งปัจจุบันเป็นเวลากว่า 10 ปี ชาวบ้านที่นี้ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์จากระบบคลองชลประทานที่เกิดขึ้นเลย จึงเท่ากับว่าการดำเนินการขุดลอกลำห้วยและการก่อสร้างต่างๆ ถือว่าเป็นการสูญเสียงบประมาณโดยเปล่าประโยชน์

จะเห็นได้ว่าปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นนั้น ยังเป็นการตอกย้ำและแยกความสัมพันธ์ระหว่างสายน้ำกับผู้คนที่นี่ให้เพิ่มมากขึ้น ทั้งๆที่พวกเขาไม่อยากจะห่างเลย ถึงแม้ปัจจุบันจะมีเทคโนโลยีหรือสิ่งอำนวยความสะดวกมากยิ่งขึ้นหรือกระทั่งมีแหล่งอุตสาหกรรมที่สามารถรองรับแรงงานที่อาจจะเดินทางไปจากชุมชนแห่งนี้เพื่อสร้างรายได้และเป็นการทดแทนสิ่งที่สูญเสียไป แต่ถึงอย่างไรก็ไม่อาจเทียบได้กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในชุมชน ซึ่งในเรื่องดังกล่าวชาวบ้านเท่านั้นที่จะเป็นผู้ตอบคำถามได้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสายน้ำที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ ยังพบว่า หลังจากมีการสร้างฝายลำโดมใหญ่ รูปแบบของประเพณีและกิจกรรมที่พบมีความเปลี่ยนแปลงต่างจากในอดีต ซึ่งกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์กับลำโดมใหญ่ได้ถูกจัดให้มีขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัย เช่น ประเพณีการแข่งขันเรือหางปลา นับเป็นกิจกรรมที่เพิ่งเกิดใหม่เมื่อไม่หลายปีมานี้ โดยการจัดขององค์การบริหารส่วนตำบลที่มีนโยบายส่งเสริมด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีประเพณีไหลเรือไฟซึ่งมีความแตกต่างจากเมื่อก่อน เพราะปัจจุบันรูปแบบได้เปลี่ยนไป โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นเจ้าภาพในการจัดกิจกรรมนี้อย่างเป็นทางการ ในส่วนของการลอยกระทงในลำโดมใหญ่ เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านบางคนที่มีบ้านติดลำน้ำมักจะไปลอยในช่วงวันลอยกระทง แต่ไม่ใช่กิจกรรมซึ่งเป็นที่นิยมและไม่ใช้กิจกรรมอย่างเป็นทางการเหมือนที่อื่นๆ

รูปแบบของประเพณีและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงหลังการสร้างฝายที่พบ มีดังนี้

1. ประเพณีแข่งเรือหางปลาลำโดมใหญ่

ประเพณีแข่งเรือหางปลาเป็นประเพณีที่เพิ่งเกิดใหม่หลังจากช่วงที่มีการสร้างฝายลำโดมใหญ่แล้ว ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ได้ริเริ่มให้มีกิจกรรมนี้ อันเกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของชาวตำบลไร่ได้ทุกคน เนื่องจากชุมชนตำบลไร่ได้เป็นชุมชนที่ติดกับลำโดมใหญ่ประกอบกับประเพณีแข่งเรือเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นในหลายๆที่ ดังนั้น ชุมชนตำบลไร่ได้จึงได้เริ่มกิจกรรมนี้ด้วยหวังว่าจะเป็นการสืบทอดประเพณีแข่งเรือให้อยู่กับสายน้ำ

หากแต่การแข่งขันเรือในลำโดมใหญ่ตำบลไร่ได้ เป็นการแข่งเรือหางปลา ซึ่งมีความเป็นเฉพาะถิ่น ไม่ใช่เรือพายหางยาวที่มีฝีพายมากกว่า 50 คน แต่มีฝีพายแค่ 5 คน โดยการแข่งขันก็จะเป็นการแข่งขันกันภายในตำบล ใช้เรือหางปลาของชาวบ้านมาแข่งขัน โดยที่ทุกคนในหมู่บ้านมีส่วนร่วม ทั้งการลงขันกันเพื่อเป็นค่าอาหาร เครื่องดื่มในการแข่งขันและการฝึกซ้อม หรือในบางปีก็มีการประกวดการตกแต่งเรือหางปลา เพื่อเป็นการอนุรักษ์รูปแบบของเรือหางปลาในลำโดมใหญ่ให้คงรูปแบบเดิม

ประเพณีนี้จะจัดในช่วงออกพรรษาหรือประมาณเดือนกันยายน ถึง พฤศจิกายน โดยในปีแรกๆที่มีการจัดจะใช้ทำนบบริเวณสถานีอนามัยประจำตำบลในการแข่งขัน แต่ช่วงหลังได้ใช้ทำนบวัดแก้วสว่าง บ้านโนนคือ หมู่ที่ 7 เป็นสถานที่จัดกิจกรรม เนื่องจากเป็นทำนบที่มีความกว้างและ

ช่วงน้ำไม่คดโค้งเป็นทางตรง เหมาะแก่การแข่งขันที่ไม่มีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้เปรียบเสียเปรียบ การแข่งขันนั้นก็ไม่มีพิธีรีตองมากมาย หรืออย่างมากก็มีผู้นำและนักการเมืองในท้องถิ่นมาเป็นพิธีเปิด กองเชียร์และคนพากย์ก็ใช้คนในชุมชน

การแข่งขันเรือหาปลา นับเป็นกิจกรรมที่สนุกสนาน ทำให้ชุมชนได้เข้ามาใช้ประโยชน์ในแง่ของการนันทนาการที่อาศัยลำโดมใหญ่เป็นศูนย์กลางร่วมผู้คนในตำบล หลังจากที่ชุมชนห่างจากลำโดมใหญ่ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสายน้ำแห่งนี้ นับเป็นความสัมพันธ์ของชุมชนกับลำโดมใหญ่ที่แตกต่างไปจากเดิม จากเมื่อก่อนที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในแง่ของการจับปลา การเกษตร การเก็บของป่าริมน้ำและการใช้น้ำคั้นน้ำใช้ แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนมาเป็นการใช้ประโยชน์เพื่อการแข่งเรือหาปลา (องค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้, 2555)

2. พิธีไหลเรือไฟ

กิจกรรมไหลเรือไฟเพิ่งได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นทางการเมื่อไม่หลายปีก่อน โดยรูปแบบการจัดกิจกรรมก็ไม่ได้ต่างจากเมื่อก่อนมาก แต่จะมีความต่างตรงที่เรือไฟที่ทำมีขนาดใหญ่ขึ้นและมีการลงทุน โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ เพื่อให้ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันทำเรือไฟในช่วงก่อนออกพรรษา โดยได้รับงบประมาณ 8,000 บาท ซึ่งในตำบลมีงบประมาณทำเรือไฟอยู่ 2 ตำบล โดยงบที่ได้ชาวบ้านจะนำไปซื้อไม้ไผ่ ตะเกียงและน้ำมันก๊าด เป็นต้น

ปัจจุบันกิจกรรมนี้ถูกจัดขึ้นมาอย่างเป็นทางการ ตามยุคสมัยและความนิยมที่เกิดขึ้น โดยจัดขึ้นในวันออกพรรษาและถือเป็นวาระขององค์การบริหารส่วนตำบลที่ได้ส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมขึ้นทุกปีและมักจะจัดกิจกรรมรวมกันต่อเนื่องยาว 2-3 วัน ผนวกกับงานแข่งเรือหาปลา เพื่อให้งานมีความคึกครื้น นับเป็นช่วงเวลาเดียวที่ชาวบ้านจะได้ใกล้ชิดกับลำโดมใหญ่มากที่สุด โดยการไหลเรือไฟจะมีขึ้นในตอนกลางคืนของวันออกพรรษา ซึ่งเรือจะถูกปล่อยมาจากทำนบน้ำบ้านลู่คู ไหลเรือมาจนถึงสะพานข้ามลำโดมใหญ่บริเวณหมู่ที่ 3 บ้านผักหย่า เพื่อให้ชาวบ้านได้ชื่นชมความงดงาม (องค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้, 2555)

ภาพที่ 11 การทำเรือไฟของชาวบ้านที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล

3. ประเพณีลอยกระทง

ประเพณีลอยกระทง นับเป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ เพราะเดิมที่นั่นตำบลไรใต้ ไม่ได้มีกิจกรรมลอยกระทง อาจจะเป็นด้วยความเป็นวัฒนธรรมอีสานที่ไม่ได้เน้นประเพณีนี้ตั้งแต่เดิม ไม่เหมือนในแถบภาคกลางและภาคเหนือ แต่ปัจจุบันเนื่องด้วยประเพณีลอยกระทงเป็นที่นิยมกันทั่วประเทศ ดังนั้น ในช่วงวันลอยกระทงจึงมักจะพบเห็นชาวบ้านบางกลุ่มใช้ลำโพงใหญ่ในการเป็นสถานที่ลอยกระทง โดยเฉพาะกลุ่มวัยรุ่นหนุ่มสาว ถึงแม้กิจกรรมนี้้องค์การบริหารส่วนตำบลไรใต้จะไม่ได้มีงบประมาณสนับสนุนและจัดกิจกรรมขึ้นอย่างเป็นทางการ แต่ก็นับว่าเป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่เพิ่งเกิดขึ้นมาไม่นานที่ได้อาศัยลำโพงใหญ่ในการทำกิจกรรม

การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

เมื่อพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายลำโพงใหญ่จนทำให้ระบบนิเวศเกิดความเปลี่ยนแปลง ชาวบ้านบางส่วนสูญเสียที่ดินทางการเกษตรบริเวณริมน้ำและการหาปลาของชาวบ้าน ก็มีจำนวนลดลงอย่างเห็นได้ชัด อีกทั้งการหาของป่าและพืชผักตามริมน้ำก็แทบจะไม่มีให้เห็น ทั้งนี้ ยังไม่รวมถึงเรื่องของวิถีวัฒนธรรมระหว่างผู้คนกับสายน้ำที่ดูเหมือนจะแยกห่างกันอย่างมาก

ชาวบ้านที่นี้จึงมีความจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่ทั้งนี้การปรับตัวดังกล่าวก็เชื่อว่ายอมพ่ายแพ้กับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ชาวบ้านยังคงมีวิถีคิดเพื่อการต่อสู้เพียงแต่ต้องมียุทธวิธีและเพื่อหากระบวนการต่อสู้ที่หลากหลาย อย่างที่ได้กล่าวไว้ว่า ชาวตำบลไร่ใต้ไม่ได้มีอาชีพหาปลาในแม่น้ำเป็นอาชีพหลัก เนื่องจากมีพื้นที่นาที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น ชาวบ้านที่นี้จึงมีอาชีพการงานเป็นอาชีพหลักและก็ยังมีการทำไร่ต่างๆ เป็นอาชีพเสริม เช่น การปลูกปอ การทำสวนมะม่วงหิมพานต์ การทำสวนผัก การทำเห็ดฟางในนา นอกจากนี้ ยังมีพืชเศรษฐกิจที่เพิ่งเข้ามาใหม่นั้นก็คือ การทำสวนยางพาราและมันสำปะหลัง

อย่างไรก็ดี วิถีชีวิตที่เกี่ยวเนื่องกับลำโดมใหญ่ก็ยังคงมีความสำคัญอยู่มาก เนื่องจากลำโดมใหญ่เป็นสายน้ำหลักของชุมชนที่เสมือนเป็นสายเลือดหล่อเลี้ยงชุมชนที่รวมเอามิติทางวัฒนธรรมของผู้คนที่นี้รวมอยู่ด้วย ไม่ว่าจะเป็นประเพณีการเล่นต่างๆหรือกระทั่งประเพณีเกี่ยวกับความเชื่อด้านศาสนา เช่น การทำพิธีกรรมเนาบประทาย เป็นต้น แต่จากความสูญเสียในเรื่องต่างๆ ดังกล่าว ได้นำมาซึ่งรูปแบบแห่งการปรับตัวของชุมชนที่กระทำไปพร้อมๆกับการตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งเป็นการหาแนวทางในการฟื้นฟูและอนุรักษ์สายน้ำแห่งนี้ไปในตัว หรืออีกรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้น นั่นก็คือการปรับตัวเพื่อได้กลับต่อปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นการปรับตัวที่ไม่ได้หยุดความคิดในเรื่องการหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหา หากแต่มีการพูดคุยในเรื่องปัญหาในหมู่ของชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง

จากการลงพื้นที่ศึกษาทำให้พบว่า รูปแบบในการปรับตัวของชาวตำบลไร่ใต้ต่อการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติลำโดมใหญ่มีอยู่ 3 รูปแบบ ได้แก่ (1) การปรับตัวต่อรูปแบบการหาปลาในลำโดมใหญ่ (2) การปรับตัวต่อรูปแบบการทำเกษตรริมน้ำและ (3) การปรับตัวต่อรูปแบบทำอาชีพเสริม

1. การปรับตัวต่อรูปแบบการหาปลาในลำโดมใหญ่

ในช่วงก่อนที่จะมีการสร้างฝายนั้น ปลาในลำโดมใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก เช่นเดียวกับสายน้ำที่อื่นๆ เนื่องจากระบบนิเวศมีความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นการหาปลาในแม่น้ำจึงไม่มีความยุ่งยาก ทั้งเรื่องเครื่องมือในการหาปลาและเทคนิคองค์ความรู้ โดยอาศัยองค์ความรู้ที่ได้ถ่ายทอดมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษประกอบกับวิวัฒนาการการประยุกต์และเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิธีการหาโดยอาจมีการดัดแปลงเครื่องมือหาปลาบ้างเล็กน้อยตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง

แต่พอหลังจากมีการสร้างฝาย จำนวนปลาในลำน้ำได้ลดปริมาณลงอย่างมากทำให้ชาวบ้านต้องมีการประยุกต์เครื่องมือหาปลาให้มีความสอดคล้องกับระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ น้ำในลำน้ำมีความลึกขึ้นเนื่องจากการปิดประตูฝาย ความกว้างของลำน้ำก็ขยายออกเนื่องจากตลิ่งริมน้ำพัง และยังมีปัญหาอื่นๆอีกมากมายที่ชาวบ้านจะใช้เครื่องมือหาปลาและใช้วิธีการหาแบบเดิมไม่ได้ จำเป็นจะต้องมีการประยุกต์เครื่องมือให้เหมาะสมต่อระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลง

นายกอง แก้วสนิท ชาวบ้านหมู่ที่ 6 บ้านไร่เหนือ ซึ่งเป็นผู้ที่หาปลาในลำน้ำโดมเกือบทุกวัน ได้เล่าให้ฟังถึงวิธีการหาปลาและการใช้เครื่องมือที่เปลี่ยนแปลงไป พ่อกองกล่าวว่า

“การหาปลาทุกวันนี้มีความยากขึ้น ไม่เหมือนในอดีตที่ปลาชุกชุม สามารถใช้อุปกรณ์จับปลาชนิดไหนก็พอจะได้กิน แต่ทุกวันนี้ต้องมีการประยุกต์เครื่องมือหาปลาให้มีความเหมาะสมกับพื้นที่ แต่ถึงจะมีการประยุกต์เครื่องมือหาปลาให้ดีแค่ไหน ก็ยังถือว่าได้ปลาน้อยมากเมื่อเทียบกับเมื่อก่อน ทุกวันนี้หาปลาพอได้กินไม่ได้มีขายเหมือนแต่ก่อน ” (กอง แก้วสนิท (2555: สัมภาษณ์)

จากการลงสำรวจในพื้นที่ทำให้ได้ค้นพบรูปแบบการประยุกต์เครื่องมือหาปลาตามรูปแบบความถนัดของแต่ละคน โดยค้นพบว่า วิธีการดัดแปลงเครื่องมือหาปลานั้นมีอยู่หลายรูปแบบตามแต่ใครจะถนัด ซึ่งปัจจุบันนี้เครื่องมือหาปลาที่ชาวบ้านใช้นั้นมีอยู่หลายชนิด ที่ต่างจากเมื่อก่อน เพราะอุปกรณ์หาปลาหลายๆ จะมีอยู่ไม่มาก เช่น แหและมอญ เป็นต้น ปัจจุบันผู้ที่หาปลาได้ประยุกต์เครื่องมือให้มีความพอดีตามขนาดและความถนัดของแต่ละคน เช่น สะอั้ง เบ็ดราว มองตาถี้ และเพิ่มความลึก การใช้เรือคูน (การใช้ตาข่ายโดยการใส่เรือในการผลัดตาข่ายตามลำน้ำ) การมุดเพื่อยิงปลาโดยใช้กำซอกซิเงินเพื่อช่วยหายใจในลำน้ำ

- มอญ เป็นเครื่องมือหาปลาที่มีลักษณะเป็นตาข่ายดักปลาตามลำน้ำและตามห้วยหนอง คลอง บึง ต่างๆ ในอดีตชาวบ้านนิยมใช้อย่างมาก เนื่องจากเป็นอุปกรณ์ที่สะดวกต่อการใช้และสามารถจับปลาได้ง่าย การเรียกชื่อมอญชาวบ้านจะเรียกเป็น “ตอน” โดยมอญแต่ละตอนจะมีขนาดใหญ่-น้อยต่างกัน ซึ่งมีขนาดความถี่ของของตาข่ายตั้งแต่ 0.5 – 5 เซนติเมตร มีความยาวประมาณ 180 เซนติเมตรและมีความลึกขึ้นอยู่กับขนาดของมอญ อีกทั้งแล้วแต่ใครจะถนัดเลือกใช้มอญที่มีความถี่มากน้อยขนาดไหนก็ขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่ที่จับปลา ต้นทุนในการซื้ออุปกรณ์มอญ 1

ตอน จะมีราคาอยู่ที่ประมาณ 200 – 1,000 บาท ขึ้นอยู่กับขนาดของมอง โดยมองตาดีจะมีราคาสูง เนื่องจากต้องใช้เส้นเอ็นในการถักมากกว่าตาห่าง มองแต่ละตอนมีระยะเวลาในการทำงานประมาณ 1-2 ปี ปลาที่จับได้จากการใช้มอง อาทิ ปลานู๋ ปลาอีโฑ ปลาสร้อย ปลาตะเพียน ปลา ปลากด ปลา หลาดและปลาแขยง เป็นต้น

ในช่วงก่อนที่จะมีการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่ ชาวบ้านในแถบนี้จะนิยมใช้มองในการจับปลาเป็นอย่างมาก โดยชาวบ้านจะใช้เรือเป็นพาหนะในการใช้มองซึ่งรูปแบบของการใช้ก็มี 2 รูปแบบ คือ การยั้งมอง หรือการกางมองกันแม่น้ำและผูกมองไว้อยู่กับที่ไม่ให้มองเคลื่อนไปไหน จากนั้นก็ใช้ไม้ไผ่ที่มีขนาดความยาวประมาณ 3- 5 เมตร โดยใช้เหล็กกลมๆ 2- 3 ชั้น คล้องใส่ไม้ไผ่ เพื่อให้มีเสียงดังกระทบกัน แล้วนำมากระทุ้งในน้ำให้ปลาดกใจเพื่อที่ปลาจะได้ออกจากที่และลอยน้ำเข้ามาติดมอง อีกรูปแบบหนึ่งที่นิยมกันมากคือการไหลมอง โดยการกางมองกันลำน้ำเช่นกัน แต่จะปล่อยให้มองไหลเคลื่อนตามลำน้ำจากเหนือน้ำไหลลงมาตามสายน้ำที่ไหลลงสู่ล่างและชาวบ้านก็จะใช้ไม้ไผ่ยาวคล้องเหล็กกระทุ้งน้ำให้ปลาดกใจเหมือนกัน ซึ่งทั้ง 2 รูปแบบ เป็นวิธีการหาปลาอย่างง่าย ๆ ที่ทำมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ

แต่พอช่วงหลังจากมีการก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่ระบบนิเวศลำโดมใหญ่เปลี่ยนไป กล่าวคือ ระดับน้ำในลำน้ำมีความสูงขึ้น ระบบการไหลเวียนของน้ำไม่เหมือนเดิม ซึ่งเป็นผลมาจากการเปิด – ปิด ประตูระบายน้ำ ทำให้ปลาเกิดการเคลื่อนย้ายที่อยู่และที่สำคัญปริมาณปลาที่มีในลำน้ำลดลง ซึ่งเป็นผลมาจากการปิดประตูฝายที่ทำให้ปลาไม่สามารถลอยอพยพมาจากแม่น้ำมูลได้อย่างคล่องตัว ดังนั้น การจับปลาจึงมีความยากมากขึ้น เป็นผลให้จำนวนผู้ที่จับปลาลดปริมาณลงอย่างเห็นได้ชัด

“เดิมทีการจับปลาด้วยการใช้มองเป็นเครื่องมือเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยยาก ไม่ต้องใช้เทคนิคและความชำนาญมากก็สามารถจับปลาได้แล้ว แต่ในกรณีที่ปริมาณน้ำมีมากขึ้นประกอปกกับจำนวนปลาที่น้อยลงจึงทำให้ต้องมีการปรับรูปแบบวิธีการใช้มองในการจับปลา นั่นคือชาวบ้านจะใช้มองที่มีความลึกมากขึ้น แต่ยังคงไว้ซึ่งขนาดความยาว สาเหตุที่เพิ่มความลึกก็เนื่องมาจากปริมาณน้ำที่ลึกขึ้น ดังนั้น ผู้ที่หาปลาจึงต้องเพิ่มขนาดมองที่มีความลึก ซึ่งอาจมีราคาแพงขึ้นหรือไม่ก็เพิ่มความลึกของมองด้วยการถักเพิ่มเองแล้วแต่ใครจะถนัด นอกจากนี้เส้นเอ็นที่นำมาทำตาข่ายมองจะต้องมีขนาดเล็กที่จะไม่ทำให้ปลา มองเห็นได้ง่าย ซึ่งต่างจากอดีตที่อาจจะใช้เชือกป่านที่ชาวบ้านทำเองโดยอาจจะทำจากคั้นปอหรือวัสดุอื่นๆ ที่หาได้เอง

แต่ปัจจุบันนี้จะต้องอาศัยเชือกเอ็นที่ซื้อจากร้านค้าอย่างเดียว ซึ่งราคาก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ จึงจะสามารถจับปลาได้ ซึ่งการจับปลาก็ใช้ว่าจะได้เยอะเพียงแต่พอได้ทำอาหารกินนิดหน่อย ไม่ได้มีจำนวนมากจนนำไปขายได้เหมือนเมื่อก่อน ” กอง แก้วสนิท (2555: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 12 เครื่องมือหาปลาที่เรียกว่า “มอง” หรือชื่อภาษาไทยคือ ตาข่ายดักปลา

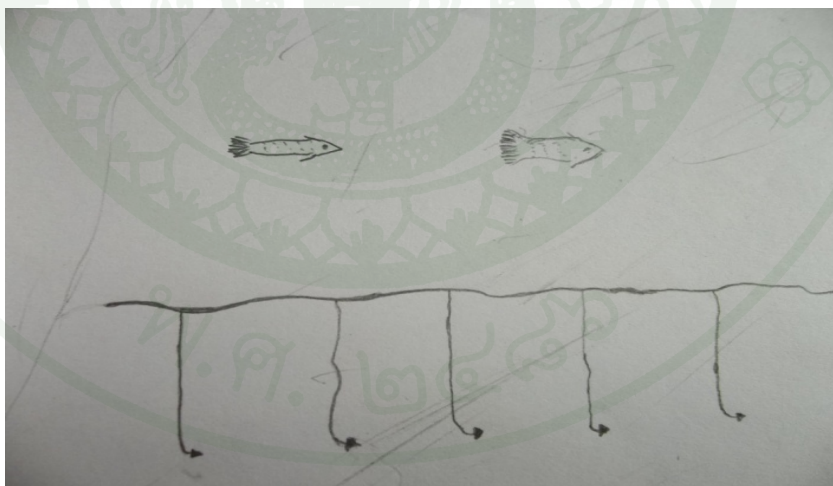
- เบ็ดเบ็ดเผือก เป็นเบ็ดที่ผูกติดกับเชือกซึ่งมีความยาวประมาณ 1 เมตร ระยะห่างของช่วงเบ็ดห่างกันประมาณ 1 เมตร ด้ายที่นำมาทำเบ็ดราวมีความยาวประมาณ 120 – 200 เมตร การใส่เบ็ดชนิดนี้นิยมใส่กันในเขตน้ลึก โดยอาจจะใช้เหยื่อ เช่น แมงแมลี (ตัวหนอนแมลงที่พบตามกิ่งไม้) หอย ปูขนาดเล็กและไส้เดือน เป็นต้น ซึ่งชนิดปลาที่ได้ตามลำโคมใหญ่ เช่น ปลากรด ปลาชวย ปลาปิ้ง ปลาหลด ปลาอิโท เป็นต้น

เมื่อก่อนอุปกรณ์หาปลาชนิดนี้ยังไม่เป็นที่นิยมในลำโคมใหญ่ ซึ่งในพื้นที่อื่นๆ เช่น บริเวณแม่น้ำมูล อาจพบเห็นชาวบ้านใช้อุปกรณ์นี้ในการจับปลา เนื่องจากเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่และน้ำมีความลึกเหมาะแก่การใช้เครื่องมือชนิดนี้ ซึ่งต่างจากบริเวณลำโคมใหญ่ที่ขนาดของลำน้ำไม่กว้างและไม่ลึกมากนักและสามารถใช้อุปกรณ์ชนิดอื่นในการจับปลาซึ่งอาจจะดีกว่าเบ็ดชนิดนี้ก็ได้ แต่ปัจจุบันด้วยสภาพน้ำที่มีความกว้างและลึกมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านที่นี่ต้องปรับตัวและนำเครื่องมือชนิดดังกล่าว (ดังที่แสดงในภาพที่ 13) มาปรับใช้ในลำโคมใหญ่มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะต้องมีการศึกษา

วิธีการใช้ทั้งวัสดุอุปกรณ์ในการทำเบ็ด ช่วงเวลาในการลงหาปลารวมทั้งเหยื่อในการนำมาล่อปลา
ตัวใหญ่ เป็นต้น

“ในอดีตนั้นการหาปลาในลำโคมใหญ่ไม่ค่อยมีเบ็ดรามา เนื่องจากชาวบ้านที่นี้นิยมการ
ใส่มอง ซึ่งชาวบ้านที่นี้จะถนัดมากกว่า แต่ปัจจุบันมีการทำเบ็ดราวใช้มากยิ่งขึ้น ซึ่งเบ็ดราว
ที่เหมาะสมกับลำโคมใหญ่ก็ต้องระบุนขนาดของเบ็ดให้พอดี โดยอาจใช้เบ็ดเบอร์ 12, 15, 16
และเบอร์ 20 และที่สำคัญปลายตะขอของเบ็ดจะต้องมีความแหลมเพื่อให้ปลาเกาะง่าย
เพราะไม่เช่นนั้นอาจจะไม่ได้ปลามากิน เพราะปลาในลำโคมใหญ่เชื่อว่าจะมีมาก ซึ่ง
ชาวบ้านจะต้องเรียนรู้พฤติกรรมของปลาอยู่ตลอดเวลา ” นายอุดม แทนทอง (2555:
สัมภาษณ์)

ปัจจุบันผู้ที่หาปลาด้วยการใช้เบ็ดราวก็เป็นเพียงชาวบ้านกลุ่มเล็กๆ ประมาณไม่เกิน 20
คน เพราะแต่ละคนต่างก็มีอุปกรณ์ที่ตัวเองถนัดหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับความสามารถทั้งเทคนิควิธีการใน
การประยุกต์เครื่องมือหาปลาที่รวมถึงเงินทุนในการซื้ออุปกรณ์และการประดิษฐ์เพื่อให้เครื่องมือ
เหมาะกับตัวเองในการลงจับปลา

ภาพที่ 13 รูปวาดจำลองเบ็ดเชือก หรือมีชื่อภาษาไทย คือ เบ็ดเชือก

- สะดุ้ง เป็นอุปกรณ์หาปลาชนิดใหม่ที่เพิ่งนำเข้ามาใช้ในหมู่บ้านช่วงหลังจากที่ลำโคม
ใหญ่มีความเปลี่ยนแปลงทางนิเวศ กล่าวคือ นำเข้ามาช่วงหลังจากที่มีการสร้างฝาย เป็นการปรับตัว
ของชาวบ้านที่เห็นได้อย่างชัดเจน สะดุ้ง เป็นอุปกรณ์ดักปลาขนาดใหญ่ที่ทำจากตาข่ายเย็บติดกับไม้

ทำมุมเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง 6-8 สอก เพื่อทำเป็นขอบสะดุ้งและมีไม้ทำเป็น โครงผูกติดทั้งสี่มุม นอกจากนี้ยังมีไม้อีก 2 ตัว ไขว้กันเพื่อโยงเป็นคันจับมีความยาวประมาณ 2 เมตร เครื่องมือชนิดนี้ มักจะติดตั้งบริเวณทำน้ำ โดยมักจะทำดักปลาบริเวณน้ำนิ่งในช่วงหลังฤดูฝน ปลาที่ได้มักจะเป็น ปลาขนาดเล็ก เช่น ปลาแก้ว ซึ่งจะสอดคล้องกับชาวบ้านบริเวณปากมูลที่นิยมทำเครื่องมือหาปลา ชนิดนี้ แต่ชาวบ้านที่นั่นจะเรียกว่า ยกยอปลาแก้ว

ชาวบ้านที่นำสะดุ้งเข้ามาใช้ในชุมชนจะต้องศึกษาหาความรู้ถึงวิธีการทำ จะต้องรู้จัก ประยุกต์วัสดุที่มีในท้องถิ่นเข้ามาใช้เพื่อให้ต้นทุนการผลิตน้อยที่สุด อีกทั้งจะต้องศึกษาวิธีการใช้ ประโยชน์และช่วงเวลาของการจับปลาด้วย โดยการทำสะดุ้งแต่ละหลังจะมีราคาเฉลี่ยอยู่ที่ 2,000 บาท ซึ่งในจำนวนนี้ประกอบไปด้วย ค่าตาข่ายประมาณ 1,000 บาท นอกจากนี้ก็ยังมี ค่าไม้ไผ่ ค่าเหล็กเส้น ค่าสายไฟ ค่าหลอดไฟ รวมอีกประมาณ 1,000 บาท ดังที่แสดงในภาพที่ 14

สะดุ้งแต่ละหลังจะมีอายุการใช้งานแค่ 1 ปี ดังนั้น ชาวบ้านจะต้องทำสะดุ้งใหม่ทุกปี ดังนั้น ชาวบ้านจะต้องลงทุนอย่างน้อยปีละ 2,000 บาท เพื่อให้ได้สะดุ้ง 1 หลัง ในการจับปลา แต่ก็ ใ้เชื่อว่าสะดุ้งจะสามารถจับปลาได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากการจับปลาด้วยเครื่องมือชนิดนี้จะต้องมีช่วง เวลาที่แน่นอน นั่นคือ ช่วงหลังฤดูฝนหรือที่เรียกว่าช่วงปลายฝนต้นหนาว เพราะเป็นช่วงที่น้ำนิ่ง ระยะเวลาในการจับประมาณ 6 เดือน ในการดักปลาชาวบ้านจะผูกสะดุ้งติดไว้กับทำน้ำ และหย่อน ตาข่ายลงไปใต้น้ำ ซึ่งการดักปลาจะทำในช่วงกลางคืนที่มีแสงไฟสลัวให้แมลงมาตอมแสงไฟและ ตกลงบริเวณที่มีสะดุ้งเพื่อเป็นเหยื่อล่อให้ปลามากินแมลง ซึ่งใน 1 คืน ชาวบ้านจะมาดักปลาตอน ประมาณ 6 ทุ่ม และ ตี 1 ของทุกวัน และ โดยเฉลี่ยแล้วชาวบ้านที่ทำสะดุ้งจะได้ปลาแก้วประมาณ วันละ 2-3 กิโลกรัม เพื่อนำไปขายในตลาดภายในชุมชนในราคาเฉลี่ยกิโลกรัมละ 50 บาท

ปัจจุบันในเขตตำบลไร่ใต้มีผู้ที่ทำสะดุ้งไม่เกิน 2-3 ราย สาเหตุที่มีผู้ทำน้อยเนื่องจากว่า เป็นอุปกรณ์การหาปลาที่ต้องลงทุน อีกทั้งผู้ที่ทำจะต้องหมั่น ในการดูแลรักษาอุปกรณ์และต้องขยัน ในการลงน้ำเพื่อดักปลาขึ้นมา ซึ่งชาวบ้านส่วนมากคิดว่าเป็นขั้นตอนที่ยุ่งยาก ที่สำคัญสะดุ้งเป็น อุปกรณ์ชนิดใหม่ที่เพิ่งนำเข้ามาในชุมชน ดังนั้น คนที่หาปลาด้วยเครื่องมือชนิดนี้จะต้องศึกษาหา ความรู้เพิ่มเติม ถึงแม้จะเป็นอุปกรณ์ที่ไม่ได้ยากและมีเทคนิคในการหาปลาไม่ยากนักแต่ชาวบ้าน ส่วนมากก็คิดว่าถ้าหากชาวบ้านทำหลายๆหลังคา ก็อาจจะไม่ได้ปลา เพราะแม้กระทั่งมีผู้ทำน้อยราย ขนาดนี้ยังไม่ค่อยได้ปลา ซึ่งอาจจะเป็นการลงทุนที่สูญเปล่า

นายกันหา กุลพรม อายุ 51 ปี ชาวบ้านหมู่ที่ 4 ซึ่งเป็นหนึ่งในชาวบ้านที่ทำสะดุ้งและถือได้ว่าเป็นผู้ที่ทำอย่างจริงจังกล่าวว่า

“สาเหตุที่ได้ทำสะดุ้งก็เนื่องจากในช่วงก่อนที่จะมีการสร้างฝายตนได้มีอาชีพหาปลาตลอดเริ่มมาตั้งแต่เด็กที่ได้ทำกับพ่อ ซึ่งก่อนหน้านี้การทำสะดุ้งจะไม่มี จะมีก็แค่มองกับแหที่นิยมทำกันทั่วไป ทุกวันนี้จะต้องมีการทำอุปกรณ์ประยุกต์ โดยเฉพาะอุปกรณ์ในการช้อนปลา อย่างเช่น การทำสะดุ้งนี้ก็ถือว่าเป็นอุปกรณ์ในการช้อนปลาซึ่งจะต้องมีการประยุกต์และปรับวิธีการหาปลาไปเรื่อยๆเพื่อให้อยู่รอดได้ ” กันหา กุลพรม (2555: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 14 เครื่องมือหาปลาที่เรียกว่า สะดุ้ง หรือชื่อภาษาไทยคือ ยกยอปลา

- ดุน เป็นอุปกรณ์ชนิดใหม่ที่เกิดจากการประยุกต์ โดยการใช้ดาบขลุ่ยติดกับเหล็กที่ไขว้กันอยู่ 2 ตัว จากนั้นก็นำติดที่หัวเรือเพื่อผลักดุนไปข้างหน้า ซึ่งดุนในความหมายที่เรียกนั้น แปลว่า การดัน หรือ ผลัก ไปข้างหน้า ดังนั้น วิธีการหาปลาโดยการใช้ดุนจึงหมายถึง การหาปลาโดยการผลักดาบขลุ่ยไปข้างหน้า แต่ที่ชาวบ้านนำมาประยุกต์ใช้นี้เป็นดาบขลุ่ยขนาดใหญ่ที่ติดตั้งกับหัวเรือ ซึ่งเรือที่ใช้ก็ไม่ใช่เรือเล็กหาปลาตามลำโคมใหญ่ทั่วไป หากแต่เป็นเรือที่เพิ่มขนาดขึ้นมาอีกนิดหน่อยที่จะสามารถรองรับน้ำหนักของอุปกรณ์ที่เรียกว่าดุน ที่มีทั้งเหล็ก ดาบขลุ่ย มอเตอร์ติดท้ายเรือ ดังที่แสดงในภาพที่ 15

การทำคุณจะต้องอาศัยเทคนิคความชำนาญในด้านการช่าง ดังนั้น ใครที่จะใช้อุปกรณ์ชนิดนี้จะต้องมีทักษะด้านนี้พอสมควรในการที่จะประยุกต์ใช้อุปกรณ์ต่างให้เป็น โดยเฉพาะการตัดเหล็ก การเชื่อมเหล็ก เป็นต้น ซึ่งอุปกรณ์และงบประมาณที่นำมาทำเครื่องมือชนิดนี้ ประกอบไปด้วย ค่าเช่าราคาประมาณ 300 บาท เหล็กราคาประมาณ 500 บาท เหล็กแล้วราคาในการทำคุณ จะอยู่ประมาณ 800 บาท ซึ่งราคานี้ยังไม่นับรวมเครื่องมือที่ติดท้ายเรือ

“ในการหาปลาด้วยเครื่องมือชนิดนี้ก็ใช้ว่าชาวบ้านจะสามารถหาได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากการใช้คุณเป็นการช้อนตักปลา ซึ่งต้องอาศัยปลาที่ลอยอยู่ตามผิวน้ำเท่านั้น เพราะถ้าไม่ทำแบบนี้หรือไม่จับปลาตามผิวน้ำที่อาจจะวางตาข่ายลงลึกกว่านี้อาจทำให้ตาข่ายเกาะติดกิ่งไม้หรือวัตถุอื่นๆ ในลำน้ำได้ ดังนั้น ช่วงเวลาในการจับปลาจึงอยู่ในช่วงระหว่างเดือนพฤศจิกายน ถึง ธันวาคม ของทุกปี เหล็กแล้วชาวบ้านได้หาปลาด้วยวิธีการนี้แค่ 2 เดือนต่อปี ” เจน จารุแพทย์ (2555: สัมภาษณ์)

ช่วงเวลาที่เหมาะสมที่สุดในการลงจับปลาโดยใช้คุณในแต่ละวันอยู่ในระหว่าง 18.00 – 22.00 น. การใช้คุณหรือช้อนคุณจะต้องวิ่งเรือตามทางน้ำไหล นั่นคือ ก่อนที่จะได้ช้อนปลาจะต้องวิ่งเรือไปทางเหนือน้ำและหลังจากนั้นก็วิ่งเรือโดยใช้คุณที่มีตาข่ายช้อนปลามาตามทางน้ำไหลลงมาเรื่อยๆ โดยใช้ระยะทางวิ่งในน้ำประมาณ 4 กิโลเมตร ซึ่งในแต่ละวันก็จะสามารถทำแบบนี้ได้แค่วันละ 1 ครั้ง เพราะถ้ามากกว่านี้อาจสิ้นเปลืองต้นทุนและอาจไม่คุ้มกับปลาที่ได้มา

ในหนึ่งสัปดาห์ชาวบ้านที่นี้จะใช้คุณประมาณ 3-5 วัน และในแต่ละวันจะสามารถจับปลาได้วันละ 10-15 กิโลกรัม ซึ่งถือว่าได้ปริมาณที่มากพอสมควรแต่จะต้องลงทุนที่มากตามไปด้วย โดยเฉพาะค่าน้ำมันในแต่ละครั้งซึ่งตกอยู่ที่ประมาณ 200 บาท ต่อ ครั้ง ที่สำคัญการหาปลาด้วยวิธีการนี้มีชาวบ้านน้อยรายมากที่ทำ เพราะด้วยเงื่อนไขด้านเทคนิคการประยุกต์ใช้อุปกรณ์และต้นทุนทั้งในระหว่างการผลิตอุปกรณ์และในระหว่างการหาปลาที่ต้องใช้ทุน ดังนั้น ชาวบ้านจึงไม่แน่ใจว่าจะคุ้มค่างับสิ่งที่ลงทุนหรือเปล่า

“ปัจจุบันในชุมชนตำบลไร่ไต้หวันจะมีชาวบ้านที่หาปลาด้วยเครื่องมือชนิดนี้ไม่เกิน 3 ราย ซึ่งหนึ่งในนั้นมีนายเจน จารุแพทย์ ที่อดีตเคยเปิดอู่ซ่อมรถมอเตอร์ไซด์และเป็นช่างตัดเหล็ก ที่มีเครื่องมือครบพร้อมในการทำ โดยนายเจน เล่าให้ฟังถึงประสบการณ์ในการประยุกต์ใช้เครื่องมือชนิดนี้ว่า “การทำอุปกรณ์แบบนี้จะต้องอาศัยเทคนิคและการเรียนรู้ ซึ่ง

จะต้องคิดวิเคราะห์ว่าจะนำอุปกรณ์แบบไหนมาดัดแปลงใส่กับอะไร ซึ่งก่อนจะทำได้แบบนี้ก็ต้องอาศัยความรู้เก่าของเราเป็นพื้นฐานและที่สำคัญต้องรู้จักสังเกตอุปกรณ์หรือวิธีการหาปลาจากพื้นที่อื่นเพื่อมาปรับใช้กับพื้นที่ตัวเอง เพราะทุกวันนี้ถ้าไม่ทำแบบนี้ก็ไม่ได้ เนื่องจากปลามีน้อย ดังนั้น เราจะต้องรู้จักประยุกต์ความรู้ที่เรามีในการหาปลา ”

เจน จารุแพทย์ (2555: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 15 การใช้คนในการหาปลาของชาวบ้านหรือมีชื่อภาษาไทยคือ ตาข่ายติดเรือ

- การมุดปลาโดยใช้ก้าชอกซิเจน การมุดน้ำ หรือ การดำน้ำในภาษากลาง คือการที่ชาวประมงแม่น้ำดำน้ำลงไปใต้ท้องน้ำเพื่อส่องดูปลา จากนั้นจึงใช้ปืนหน้าไม้ยิง เมื่อก่อนการจับปลาในลำโดมใหญ่อาจจะมีการมุดน้ำแต่ก็เป็นลักษณะการจับโดยธรรมชาติ นั่นคือ ไม่ได้มีเครื่องมือที่ทันสมัยหรือเครื่องช่วยหายใจเหมือนอย่างเช่นทุกวันนี้ การใช้ชอกซิเจนช่วยหายใจในการมุดจับปลา นับเป็นวิธีการรูปแบบในการประยุกต์ใช้เครื่องมือหาปลา เป็นแนวทางการปรับตัวของคนจับปลาที่จะให้ได้มาซึ่งปลาในลำน้ำ

โดยผู้ที่สามารถนำเครื่องมือนี้เข้ามาใช้ได้นั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีความพร้อมอยู่ไม่น้อย นั่นก็คือเรื่องของเครื่องมือ โดยเฉพาะถึงก้าชอกซิเจนที่จะนำมาใช้ในการลงจับปลาแต่ละครั้ง อีกทั้งจะต้องมีเรือขนาดเล็กเพื่อเป็นพาหนะวางถัง ที่ประกอบไปด้วยมอเตอร์ 1 ตัว ในการนำมาปั่นลม ดังนั้น การประยุกต์เครื่องมือนี้ก็เหมือนกับเครื่องมือชนิดอื่นๆที่กล่าวมาแล้ว นั่นคือ ผู้ที่มีศักยภาพที่

จะทำได้จะต้องมีทักษะพื้นฐานชำนาญฝีมือด้านช่างอยู่บ้าง ทั้งช่างไฟฟ้า ช่างเหล็กหรือช่างเครื่องชนิดต่างๆ

สำหรับต้นทุนการผลิตอุปกรณ์ชนิดนี้ ซึ่งจะประกอบไปด้วย ราคาถังปิ้งก๊าซประมาณ 3,000-5,000 บาท ซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่สำคัญและจำเป็นกับวิธีการนี้ นอกนั้นก็จะมี เรือเล็กบรรทุกถังก๊าซ ซึ่งราคาไม่แน่นอนเนื่องจากอาจจะประยุกต์ได้โดยการนำวัสดุอื่นๆมาทดแทน เช่น ถังเหล็กที่ไม่ใช่แล้วนำมาตัดเพื่อตัดแปลงเป็นรูปทรงที่จะสามารถลอยน้ำและบรรทุกถังก๊าซได้ นอกจากนี้ก็ยังมี อุปกรณ์ชนิดอื่นๆ เช่น หน้ากากดำน้ำ ท่อหายใจประมาณ 1,000 บาท ปืนหน้าไม้ประมาณ 1,000 บาท ดังนั้น โดยเฉลี่ยแล้วผู้ที่จะสามารถจับปลาได้ด้วยวิธีการนี้จะต้องลงทุนอย่างน้อย 7,000 บาท ขึ้นไป ซึ่งยังไม่รวมถึงต้นทุนเวลาลงจับปลา ซึ่งจะประกอบไปด้วยค่าน้ำมันและค่าไฟเพื่อปิ้งก๊าซ ออกซิเจนเพิ่มอีก นั่นคือ จะต้องใช้น้ำมันเบนซินประมาณ 3 ลิตร ต่อการใช้งานของปิ้งออกซิเจน 8 ชั่วโมง ดังที่แสดงในภาพที่ 16

“ในการลงจับปลาแต่ละครั้ง จะต้องมีสมาชิกที่ไปด้วยกันอย่างน้อย 3 คน ซึ่งแต่ละคนก็มีหน้าที่ที่แตกต่างกันไป โดยหน้าที่หลักก็จะแบ่งออกเป็น 3 ฝ่าย ได้แก่ คนคุมเรือ คนมุดยิงปลาและคนคุมเรือ การมุดยิงปลาก็เหมือนกับวิธีการหาปลาอย่างอื่นทั่วไปที่ชาวประมงจะไม่สามารถหาปลาได้ตลอดทั้งปี ชาวบ้านจะใช้วิธีการนี้ได้เฉพาะช่วงที่ไม่หนาวอุณหภูมิต่ำในน้ำอุ่นพอเหมาะซึ่งอยู่ระหว่างช่วงเดือน เมษายน ถึง เดือนมิถุนายน ของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงที่น้ำใส โดยอาศัยช่วงเวลากลางคืนที่น้ำนิ่งและต้องดำลงไปใต้น้ำที่ความลึกประมาณ 2-5 เมตร เพื่อยิงปลาโดยใช้ปืนหน้าไม้เป็นอุปกรณ์และมีอุปกรณ์ส่องไฟในน้ำเพื่อดูปลา ซึ่งชนิดปลาที่ได้ เช่น ปลาอีเก้ง ปลาแก้งและปลากด เป็นต้น ในการไปแต่ละครั้งจะได้ปลาเฉลี่ยโดยประมาณ 4-5 กิโลกรัม ซึ่งก็ถือว่าเป็นปริมาณที่ไม่มาก เมื่อเทียบกับจำนวนคนที่ไป แต่ชาวบ้านที่ทำก็ถือว่าไม่ใช่อาชีพหลัก เป็นเพียงอาชีพเสริมที่นำมาทำอาหารในครัวเรือน โดยปลาที่ได้ก็จะแบ่งเฉลี่ยในสัดส่วนที่เท่ากัน ” สังกะเสน วงศ์สมบัติ (2555: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 16 ถังแก๊สที่ชาวบ้านใช้หาปลา

ภาพที่ 17 หน้ากากดำน้ำยิงปลาที่ชาวบ้านใช้หาปลา

นอกจากการประยุกต์อุปกรณ์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้แล้ว ก็ยังมีการปรับรูปแบบการใช้เครื่องมือชนิดอื่นๆอีกหลายชนิด เช่น เบ็ดชนิด เบ็ดคัน ฉมวกและตุ้มปลาชนิดต่างๆ ซึ่งอุปกรณ์เหล่านี้เป็นอุปกรณ์ที่มีอยู่แล้วไม่ได้ประยุกต์ขึ้นมาใหม่ แต่จะมีข้อแตกต่างคือ เดิมทีอุปกรณ์เหล่านี้ค่อย

นิยมนำมาหาปลาในลำโคมใหญ่ ซึ่งส่วนมากจะถูกนำไปใช้ตาม ห้วย หนอง คลอง บึงและตามที่นาของชาวบ้าน แต่พอมีการสร้างฝายลำโคมใหญ่อุปกรณ์หาปลาแบบเดิมไม่สามารถใช้ได้ จึงได้มีการนำเครื่องมือเหล่านี้เข้ามาใช้ ซึ่งการใช้อุปกรณ์เหล่านี้ก็ขึ้นอยู่กับความถนัดของแต่ละคน ที่รวมถึงจังหวะและโอกาส ซึ่งอาจจะไม่ใช่อุปกรณ์ที่สามารถจับปลาได้จำนวนมาก แต่ก็แสดงถึงการปรับตัวและการหารูปแบบในการดำรงชีวิตของชุมชนในการที่จะเอาตัวรอดในท่ามกลางสภาวะการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรในชุมชนที่เกิดขึ้น

2. การปรับตัวต่อรูปแบบการทำเกษตรกรรมน้ำ

การทำเกษตรกรรมน้ำนับเป็นรูปแบบการทำเกษตรที่สำคัญสำหรับผู้ที่อาศัยอยู่ตามริมแม่น้ำสายต่างๆ ซึ่งวิถีชีวิตของผู้คนริมน้ำลำโคมใหญ่ก็เช่นเดียวกันกับพื้นที่อื่นๆ ที่อาศัยน้ำจากลำน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการหล่อเลี้ยงเหมือนที่ได้อธิบายมาแล้วในหัวข้ออื่นๆ แต่อย่างที่ได้นำเสนอไปแล้วว่าด้วยระบบของลำโคมใหญ่ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศน์ เกิดการเคลื่อนย้ายของตลิ่งทำให้ตลิ่งพังจนชาวบ้านไม่สามารถทำเกษตรกรรมน้ำได้อีกแล้ว จะเหลือก็เพียงน้อยนิดที่ยังพอให้เห็นอยู่บ้าง

ชาวบ้านที่เคยมีที่ดินริมน้ำหลายคนได้เลิกการทำเกษตรบริเวณนี้ไปหมดแล้ว จะเหลือก็เพียงไม่กี่รายที่ยังคงดำเนินการต่อ แต่ก็ได้ปรับรูปแบบการทำ กล่าวคือ ได้ขยับพื้นที่ในการปลูกพืชผักขึ้น ไปให้อยู่ห่างริมน้ำมากขึ้นและได้ใช้เครื่องสูบน้ำหรือเครื่องมือการทำเกษตรอื่นๆ เข้ามาช่วย จะไม่ได้เป็นไปตามระบบธรรมชาติเหมือนเดิมอีกแล้ว เนื่องจากพื้นที่เดิมที่เป็นตลิ่งถูกน้ำกัดเซาะจนทำให้ตลิ่งพัง

รูปแบบการปรับตัวของชาวบ้านต่อการทำเกษตรกรรมน้ำในปัจจุบันได้แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ การปลูกพืชสวน และการปลูกต้นไม้ยืนต้น ซึ่งการใช้พื้นที่ทั้ง 2 รูปแบบ จะมีลักษณะที่ต่างกัน และเป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อเทียบปริมาณการใช้พื้นที่ริมน้ำในอดีตกับปัจจุบันนั้นมีความต่างกันมาก เนื่องจากเมื่อก่อนพื้นที่ริมน้ำจะมีลักษณะลาดเอียง จึงมีพื้นที่เหมาะต่อการทำเกษตรขั้นบันไดขนาดเล็กเพื่อปลูกพืชผักต่างๆ ในช่วงน้ำลด แต่ปัจจุบันลักษณะของพื้นที่เปลี่ยนไป นั่นคือ ตลิ่งริมน้ำถูกกัดเซาะจึงทำให้ริมตลิ่งลาดชันเป็นหน้าผาซึ่งไม่สามารถจะทำเกษตรในรูปแบบเดิมได้อีกแล้ว ดังนั้นสัดส่วนการทำเกษตรกรรมน้ำจึงลดลงมาก แต่อย่างไรก็ตามก็ยังพอมีรูปแบบที่ทำให้พบเห็นอยู่บ้างใน 2 รูปแบบ ที่ได้กล่าวมา ได้แก่

2.1 การปลูกพืชสวน พบว่า ยังมีชาวบ้านบางรายที่ได้ปลูกพืชสวนเอาไว้โดยใช้พื้นที่ริมน้ำ ซึ่งเดิมทีพื้นที่เหล่านี้เคยเป็นพื้นที่การทำเกษตรกรรมน้ำ หรือที่เรียกว่า “สวนโคม” ซึ่งเป็นสวนที่อาศัยน้ำจากลำโคมใหญ่ในการปลูก แต่ปัจจุบันนี้ อย่างที่ได้เกริ่นเอาไว้แล้วว่า ลักษณะพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปมาก เนื่องจากปัจจุบันพื้นที่ริมน้ำมีความชันและชาวบ้านไม่สามารถเดินลงไปตักน้ำเพื่อรดผักได้อีก ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องปรับวิธีการปลูก โดยอาศัยปลูกพืชบริเวณพื้นที่สูงเหนือน้ำขึ้นมาและได้อาศัยน้ำจากลำโคมใหญ่โดยการใช้เครื่องสูบน้ำขนาดเล็กเพื่อนำน้ำเข้าสวน นอกจากนี้ก็มีบางพื้นที่ที่ได้เจาะน้ำใต้ดินหรือที่เรียกว่าน้ำบาดาล โดยใช้มอเตอร์เพื่อสูบน้ำอีกทีหนึ่ง ซึ่งการเจาะน้ำในบริเวณใกล้ริมน้ำก็อาจจะทำให้พบตาน้ำได้ง่ายกว่าพื้นที่ทั่วไป

“พืชที่พบส่วนมากเป็นพืชชนิดที่ปลูกเพื่อรับประทานในครอบครัว เช่น มะละกอ กัญชง เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบใบยาสูบบ้างเล็กน้อย ซึ่งเป็นพืชที่ชาวบ้านนิยมปลูกในช่วงก่อนที่จะมีการสร้างฝายลำโคมใหญ่ พ้อคำ ทองกุล ซึ่งเป็นชาวบ้านที่เมื่อก่อนก็ได้ทำสวนโคมเหมือนชาวบ้านคนอื่นๆ แต่ปัจจุบันนี้ได้ปรับรูปแบบมาทำเกษตรกรรมน้ำในรูปแบบใหม่ และเมื่อก่อนตนเคยทำสวนริมน้ำเหมือนเช่นครอบครัวอื่นๆ แต่หลังจากมีการสร้างฝายแล้ว ก็ไม่สามารถทำสวนริมน้ำรูปแบบเดิมได้ เนื่องจากคลองริมน้ำถูกกั้นขวางไปหมดแล้ว ดังนั้น จึงได้ขยับพื้นที่ทำสวนขึ้นมาให้ห่างจากน้ำ โดยอาศัยเครื่องสูบน้ำเพื่อนำน้ำเข้าสวน แต่การทำแบบนี้จะต้องลงทุน ไม่ได้ทำง่ายๆ เหมือนเมื่อก่อน ซึ่งในสวนก็ไม่ได้ปลูกพืชผักสวนครัว แต่จะเป็นพืชโตขึ้นมาหน่อย เช่น มะละกอ พริก แตงโม เป็นต้น ” คำ ทองกุล (2555: สัมภาษณ์)

รูปแบบการปลูกพืชที่พบดังกล่าวเป็นการปลูกไว้เพื่อรับประทานในครัวเรือนจะมีบ้างบางรายที่ปลูกไว้ขาย แต่ก็ไม่ใช่ทำเป็นเชิงพาณิชย์อย่างเต็มรูปแบบ และเนื้อที่ที่ปลูกส่วนมากจะมีขนาดประมาณ 1 ไร่ ซึ่งที่ส่วนใหญ่มักจะเป็นที่สวนและเป็นการเตรียมพื้นที่ไว้เพื่อสร้างบ้าน ฉะนั้นการปลูกพืชบริเวณนี้ก็เหมือนการปลูกพืชเพื่อเตรียมพื้นที่ไว้สร้างบ้าน เป็นการเตรียมดินเพื่อให้ดินแน่น ซึ่งเป็นการทำให้ดินแน่น ที่จะช่วยลดปัญหาตลิ่งพัง นอกจากนี้ยังพบบางรายที่มีบ้านติดริมน้ำ และได้ปลูกพืชเหล่านี้ในพื้นที่ริมตลิ่ง เพื่อเป็นการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์และที่สำคัญอาจจะสามารถป้องกันการพังของตลิ่งได้

จึงอาจสรุปได้ว่า รูปแบบการปลูกพืชสวนริมน้ำที่พบในปัจจุบัน เป็นรูปแบบที่ชาวบ้านปรับตัวโดยการย้ายพื้นที่ปลูกมาอยู่ที่ที่ไกลน้ำมากยิ่งขึ้น แต่รูปแบบที่พบไม่ใช่รูปแบบที่เป็นชัดเจนเหมือนเมื่อก่อน กล่าวคือ การปลูกพืชสวนของชาวบ้านแต่ละรายล้วนขึ้นอยู่กับปัจจัยที่

ชาวบ้านพอจะกระทำได้ นั่นคือใครมีบ้านตึกริมน้ำก็จะใช้พื้นที่เหล่านี้ในการทำประโยชน์หรือไม่ก็ เป็นพื้นที่สวนที่เตรียมจะสร้างบ้าน ต่างจากเมื่อก่อนที่ชาวบ้านมีพื้นที่ริมน้ำหรือสวน โคมแทบจะ ทุกหลังคาเรือน ซึ่งพื้นที่เหล่านั้นไม่ได้จำกัดเฉพาะพื้นที่ที่อยู่ในหมู่บ้านเท่านั้น แต่เป็นพื้นที่ริมน้ำ ทั้งหมดตลอดทั้งลำน้ำที่ชาวบ้านจับจองและอาศัยทำกิน ถึงแม้จะเป็นพื้นที่สาธารณะที่ไม่มีโฉนด หรือเอกสารสิทธิ์ในการครอบครอง แต่ชาวบ้านก็ได้เสียภาษีเหี้ยมยำ (ภาษีบำรุงท้องที่) ในการทำ กินมาตลอด

2.2 การปลูกต้นไม้ยืนต้น รูปแบบที่พบในการใช้พื้นที่ริมน้ำเพื่อทำการเกษตรอีก รูปแบบหนึ่งคือ การปลูกไม้ยืนต้น โดยต้นไม้ที่พบ ได้แก่ มะม่วง มะขาม ขนุน เป็นต้น ซึ่งพื้นที่ที่ ปลูกก็คล้ายกับพื้นที่ปลูกพืชสวน นั่นคือจะปลูกตามบริเวณสวนริมน้ำที่ไม่มีบ้านเรือนหรืออยู่นอก หมู่บ้าน นอกจากนี้ก็ยังมีบางแห่งที่มีบ้านตึกริมน้ำและจะปลูกต้นไม้เหล่านี้ริมตลิ่งในเขตบริเวณ บ้าน

อนึ่ง การปลูกพืชเหล่านี้จะเป็นการลดการพังของตลิ่งริมลำโดมใหญ่ ถึงแม้จะไม่ สามารถแก้ปัญหานี้ได้ทั้งหมดแต่อย่างน้อยก็ดีกว่าไม่ทำอะไรเลย โดยต้นไม้ที่ปลูกก็ไม่ได้ปลูกไว้ ขาย หากแต่เป็น ไม้ยืนต้นตามสวนทั่วไปที่ชาวบ้านปลูกไว้กินเอง นอกจากนี้ยังมีต้นไม้ชนิดอื่นๆ อยู่ประปราย เช่น ต้นตาล ยูคาลิปตัสและยางพารา ซึ่งจากการลงพื้นที่สำรวจและสัมภาษณ์ชาวบ้าน บางรายทำให้ได้คำตอบว่า ต้นตาลและยูคาลิปตัสจะสามารถป้องกันการพังของตลิ่งได้เป็นอย่างดี เนื่องจากมีรากลึกและยาวที่สามารถยึดหน้าดินได้ ดังที่แสดงในภาพที่ 18

ภาพที่ 18 การปลูกต้นไม้ริมน้ำของชาวบ้านเพื่อยึดหน้าดินไม่ให้ตลิ่งพัง

พืชเศรษฐกิจอย่างต้นยางพาราก็เป็นต้นไม้อีกหนึ่งชนิดหนึ่งที่พบในพื้นที่ โดยพบว่าชาวบ้านมักใช้พื้นที่ที่รืมน้ำจากเดิมที่เคยเป็นที่ดินทำสวนรืมน้ำ ปัจจุบันได้กลายเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราเป็นจำนวนมาก อาจจะด้วยนโยบายในช่วงที่ผ่านมาที่ทั้งภาครัฐและเอกชนซึ่งได้ส่งเสริมการปลูกยางพาราในเขตพื้นที่ภาคอีสานกันอย่างคึกคัก ซึ่งรวมถึงพื้นที่ตำบลไร่ได้ด้วยที่มีการส่งเสริมพันธุ์ยางให้ชาวบ้านปลูกเป็นจำนวนมาก ประกอบกับพื้นที่รืมน้ำก็เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการปลูกพืชชนิดนี้ แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ไม่สามารถปลูกต้นไม้ให้ติดชิดกับรืมน้ำได้เหมือนอย่างการทำสวนในอดีต เนื่องจากประสบปัญหาเกี่ยวกับการพังของตลิ่งอยู่เป็นระยะ แต่ได้ขยับพื้นที่ปลูกให้ห่างจากรืมน้ำขึ้นมาประมาณ 10-20 เมตร เป็นอย่างน้อยเพื่อป้องกันการเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้น

การปรับตัวต่อรูปแบบการทำเกษตรรืมน้ำ นับเป็นการหาวิธีการจัดการที่ดินในพื้นที่ตลิ่งตามลำโดมใหญ่ ซึ่งไม่สามารถทำสวนรืมน้ำได้เหมือนในอดีต ถึงแม้รูปแบบจะไม่ได้เป็นรูปแบบที่ทุกคนในชุมชนปฏิบัติตามกัน แต่อย่างน้อยก็เป็นวิธีการหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการที่ดินของตนเองที่มีอยู่เพื่อไม่ให้ที่ดินที่มีอยู่กร้างว่างเปล่า และอีกอย่างจะเป็นวิธีป้องกันตลิ่งพังได้กล่าวมาแล้ว เพราะในพื้นที่รืมน้ำตำบลไร่ได้ นับเป็นพื้นที่ที่ประสบปัญหาตลิ่งพังอย่างมาก จากอดีตที่คนในชุมชนนิยมสร้างบ้านเรือนติดรืมน้ำและต้องการมีที่ดินรืมน้ำเพื่อให้ง่ายต่อการเดินทางและเหมาะแก่การทำเกษตรแต่ปัจจุบันนี้ความสำคัญในเรื่องเหล่านี้ได้ลดลง

ภาพที่ 19 การสนทนากลุ่มย่อยครั้งที่ 2

3. การปรับตัวต่อรูปแบบทำอาชีพเสริม

ในอดีตนั้นการหาปลานับเป็นอาชีพเสริมของชาวบ้านที่สำคัญ เพราะหลังจากที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวผลผลิตจากการทำนา เก็บบะจกหลังคาเรือนก็จะอพยพครอบครัวจากที่นากลับมาสู่หมู่บ้าน และมีหลายครอบครัวที่อาศัยช่วงเวลานี้ในการลงน้ำจับปลาเพื่อให้เป็นอาชีพเสริมในช่วงว่างเว้นจากการทำอาชีพหลัก จนสามารถก่อให้เกิดรายได้ให้กับครอบครัวหรือบางครอบครัวก็จะหาปลาเพื่อมาทำปลาร้าไว้เป็นอาหารกักตุนในช่วงฤดูการทำนา

แต่พอหลังจากมีการสร้างฝาย ด้วยเพราะจำนวนพันธุ์ปลาลดน้อยลงและสภาพลำโดมใหญ่ไม่เหมาะสำหรับการหาปลา ชาวบ้านส่วนนี้จึงต้องหาวิธีการเพิ่มรายได้ในช่วงนี้ด้วยวิธีการอย่างอื่น ซึ่งรูปแบบที่พบจากการลงพื้นที่สำรวจพบว่า ชาวบ้านมีรูปแบบการหารายได้เสริมในช่วงนี้อยู่ 3 รูปแบบ ได้แก่

1) การปลูกพืชเศรษฐกิจ พืชเศรษฐกิจซึ่งเป็นที่นิยมในพื้นที่ในช่วง 5-10 ปี ที่ผ่านมามีได้แก่ มันสำปะหลังและการทำสวนยางพารา โดยชาวบ้านในพื้นที่ตำบลไร่นาได้นิยมทำไร่มันสำปะหลังและยางพาราเป็นจำนวนมาก จากเดิมซึ่งพื้นที่เหล่านี้ที่เคยเป็นป่า แต่ปัจจุบันได้ถูกแผ้วถางจนเป็นที่น่าตกใจ อาจจะด้วยนโยบายการส่งเสริมการปลูกที่เข้ามาในชุมชนและมีชาวบ้านบางรายที่เคยทำมาก่อนล่วงหน้าและให้ผลผลิตและรายได้ที่ดี จึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมทำตาม

แต่ก็คงปฏิเสธไม่ได้ถึงระบบนิเวศลำโดมใหญ่และสายน้ำที่มีการเปลี่ยนแปลง จนไม่เหมาะสมต่อการหาปลาในแม่น้ำ ทั้งนี้ ยังมีชาวบ้านบางรายที่ถึงแม้จะไม่มีที่ของตนเองในการปลูกพืชเหล่านี้และในอดีตเคยเป็นคนหาปลาในลำน้ำ แต่ปัจจุบันนี้ได้กลายเป็นลูกจ้างตามสวนยางพาราของเพื่อนบ้านที่สามารถสร้างรายได้ให้สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ ถึงแม้จะต้องแลกมาซึ่งวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงและต้องปรับตัวกับวิถีใหม่ดังกล่าวอย่างมาก กล่าวคือ คนที่ทำสวนยางพาราจะต้องตื่นตั้งแต่เช้ามืดหรือกระทั่งช่วงกลางคืนไม่ได้นอนเลยเพื่อลุกขึ้นมากรีดยางและอาศัยช่วงเวลากลางวันในการพักผ่อน แต่ด้วยวิธีการนี้ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องยอมเหนื่อยเพื่อให้ได้เงินมาหล่อเลี้ยงครอบครัว

2) การเข้าไปเป็นแรงงานตามแหล่งอุตสาหกรรมใกล้เขตชุมชน ในช่วงประมาณ 5 ปีที่ผ่านมาในเขตใกล้ชุมชนได้เกิดโรงงานอุตสาหกรรม 3 แห่ง ซึ่งตั้งอยู่ริมลำลำโดมใหญ่อยู่ทาง

ตอนบนของลำน้ำ เพื่อรองรับผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง โดยเฉพาะมันสำปะหลัง ซึ่งโรงงานดังกล่าวเป็นโรงงานแปรรูปและผลิตพลังงานทดแทนที่ใช้วัสดุจากพืชผลทางการเกษตรมาเป็นวัตถุดิบ ทำให้ชาวบ้านในบริเวณแถบชุมชนและใกล้เคียงเข้าไปเป็นแรงงานเป็นจำนวนมาก

ทั้งนี้ ชาวบ้านจากตำบลไรใต้ซึ่งเดิมเคยเป็นผู้ที่เคหาปลาในช่วงหน้าหรืออ้ายน้ำจากลำโดมใหญ่ในช่วงหน้าแล้งก็ได้เข้าไปเป็นแรงงานดังกล่าวด้วย โดยรูปแบบการทำงานที่พบก็คือ แรงงานเหล่านี้จะไปทำงานในช่วงเช้าและตอนเย็นก็กลับมาพักที่บ้าน อีกทั้งลักษณะการจ้างมักเป็นแรงงานรายวัน ดังนั้นแรงงานบางส่วนจึงสามารถทำงานเฉพาะช่วงที่ไม่ได้ทำนาและได้อาศัยการทำงานในโรงงานเป็นอาชีพเสริม โดยได้ค่าจ้างเฉลี่ยวันละประมาณ 180-250 บาท หรือถ้าเป็นแรงงานมีทักษะก็จะได้ค่าแรงเพิ่มขึ้นมาอีกหน่อยประมาณ 300 บาทต่อวัน ซึ่งก็เป็นรายได้ที่สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ เนื่องจากไม่ต้องเสียค่าที่พัก

การเข้าไปเป็นแรงงานดังกล่าวทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้จะต้องปรับวิถีชีวิตตนเอง จากเดิมที่เคยเป็นเฉพาะแรงงานภาคการเกษตรที่ได้ทำงานเฉพาะในที่ดินของตนเอง กลายมาเป็นลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นการเพิ่มภาระให้ตนเอง แต่ก็นับเป็นรูปแบบการปรับตัวที่ชาวบ้านจะต้องทำเนื่องจากนารายได้มาสู่ครอบครัวและที่สำคัญแรงงานเหล่านี้ไม่ต้องอพยพไปทำงานต่างจังหวัดที่พบเห็นกันทั่วไป

3) การไปทำงานรับจ้างตามเมืองใหญ่หรือต่างจังหวัด นอกจากการเข้าไปเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมในเขตใกล้ชุมชนแล้ว ยังพบว่า รูปแบบการปรับตัวของชาวบ้านที่พบคือการไปเป็นแรงงานในเขตเมืองใหญ่หรือต่างจังหวัดในช่วงหน้าแล้งหรือช่วงว่างเว้นจากการทำนา เช่น ช่วงรอระหว่างการเก็บเกี่ยวหลังการปักดำ ซึ่งจะทิ้งช่วงการทำงานในที่นาประมาณ 1 เดือน ชาวบ้านก็จะอาศัยช่วงนี้ในการไปเป็นแรงงานรับจ้าง จากเดิมที่เคยหาปลาในลำน้ำเป็นอาชีพเสริมก็ได้ปรับเปลี่ยนวิธีการโดยการเข้าไปเป็นลูกจ้างรายวัน ซึ่งรูปแบบนี้แรงงานกลุ่มดังกล่าวจะไม่สามารถไปเข้าเย็นกลับได้ เนื่องจากสถานที่ทำงานอยู่ไกลชุมชน ดังนั้น ชาวบ้านจึงต้องเตรียมข้างสารอาหารแห้งเพื่อเป็นเสบียงในช่วงการทำงาน

การเข้าไปเป็นแรงงานในตามเมืองใหญ่และต่างจังหวัด นับเป็นอีกหนึ่งรูปแบบที่พบ อันเกิดจากกระบวนการปรับตัวของชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงของสายน้ำลำโดมใหญ่ ถึงแม้ปัจจัยการปรับตัวเหล่านี้จะไม่ได้มีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของลำน้ำเพียงอย่างเดียว แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า การเปลี่ยนแปลงของสายน้ำเป็นตัวกระตุ้นสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการดังกล่าวที่ว่ามานี้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อก่อนหน้านี้ว่า ปัจจุบันลำโดมใหญ่มีสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสายน้ำก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน และพบว่าปัจจุบันลำโดมใหญ่ไม่ใช่ทรัพยากรสำคัญที่จะสามารถหล่อเลี้ยงชาวตำบลไรใต้ได้อีกต่อไป ทั้งนี้ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสายน้ำกับผู้คนได้เปลี่ยนไปจะมีอยู่บ้างก็เพียงแต่การเป็นพื้นที่ทำพิธีกรรมบางอย่างที่เกิดขึ้นใหม่เกี่ยวกับลำน้ำ เช่น การแข่งเรือหาปลา ลอยกระทงและการไหลเรือไฟ เป็นต้น

การจัดการทรัพยากรน้ำ: แนวทางการพัฒนาและฟื้นฟูลำโดมใหญ่

หลังจากที่มีการดำเนินการก่อสร้างฝายและแล้วเสร็จมาตั้งแต่ พ.ศ.2540 ซึ่งพบว่า เกิดปัญหาตามมามากมายดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทั้งชาวบ้านและผู้น้ำก็ได้มีการหาแนวทางในการจัดการน้ำที่เหมาะสมและพยายามในการหาแนวทางเพื่อฟื้นฟูเพื่อให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากลำน้ำได้เหมือนอย่างที่เคยเป็นมา

ในเรื่องนี้ นายอดิศักดิ์ ชาววัง ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลไรใต้ ได้ให้ข้อมูลว่า

“ที่ผ่านมาก็ยังไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนในการแก้ปัญหาทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่ โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) และหน่วยงานที่รับผิดชอบอย่างสำนักงานชลประทานที่ 7 อุบลราชธานี ซึ่งน่าจะเข้ามาเชื่อมประสานงานกันเพื่อหาแนวทางในการจัดการน้ำที่เหมาะสม แต่ที่ผ่านมาก็พบว่า ยังไม่มีรูปแบบในการบูรณาการการทำงานด้วยกันอย่างเป็นแบบแผนที่ชัดเจน ” อดิศักดิ์ ชาววัง (2555 สัมภาษณ์)

นายสำรอง บุญสอน ชาวบ้านหมู่ที่ 9 บ้านไร่โดมสะท้อนอีกมุมมองให้ฟังว่า

“เท่าที่ผ่านมายังไม่เห็นสำนักงานชลประทานเข้ามาดูแลและชี้แจงขั้นตอนการทำงานว่าฝายลำโดมใหญ่มีแนวทางในการบริหารจัดการน้ำเพื่อให้ชาวบ้านได้นำน้ำมาใช้เพื่อประโยชน์ทางการเกษตรอย่างจริงจัง จะมีก็เพียงการเข้ามาอธิบายช่วงก่อนที่จะมีการสร้างฝายว่า จะมีการเวนคืนที่ดินผู้ที่ได้รับผลกระทบ แต่หลังจากการสร้างฝายเสร็จยังไม่เห็นมีการตั้งเวทีพูดคุย ซึ่งตนมีบ้านติดกับลำโดมใหญ่และตลิ่งริมบ้านพังลงทุกวัน จึงมีความกังวลตรงจุดนี้อยู่พอสมควร ” นายสำรอง บุญสอน (2554: สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตามที่ผ่านมาถึงแม้จะไม่มีรูปแบบการหาแนวทางที่เป็นนโยบายอย่างชัดเจน แต่ก็ยังพอเห็นความพยายามในพื้นที่ในเรื่องการหาแนวทางการฟื้นฟูและการสำรวจความเสียหายของลำโดมใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของภาคประชาชน ที่ได้พยายามหารูปแบบต่างๆ ถึงจะไม่ได้เป็นแบบแผนหรือการบรรจุให้เป็นนโยบายของท้องถิ่น แต่อย่างน้อยก็พบว่า มีอยู่ 5 รูปแบบที่ใกล้เคียงกับการหาแนวทางในการบริหารจัดการปัญหาที่เกิดขึ้น ได้แก่ (1) การแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อรับฟังปัญหาตลิ่งพังริมลำโดมใหญ่ขององค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ซึ่งได้รับรับข้อเสนอมาจากประชาชน (2) โครงการวิจัยฟื้นฟูลำโดมใหญ่ของกลุ่มเยาวชนลำน้ำโดม ซึ่งเป็นกลุ่มเยาวชนในพื้นที่โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (3) การออกระเบียบการจัดการขยะชุมชนเพื่อแก้ปัญหาหน้าเสียดในลำโดมใหญ่ (4) การทำเขตอนุรักษ์วังปลาของชาวบ้าน และ (5) การปล่อยพันธุ์ปลาและกุ้งในลำโดมใหญ่ ซึ่งกรณีที่พบทั้ง 5 กิจกรรม มีรายละเอียดคร่าวๆ ดังนี้

1. คณะกรรมการแก้ไขปัญหาตลิ่งพังตามลำโดมใหญ่ในพื้นที่ตำบล ถูกแต่งตั้งขึ้นมาโดย องค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ ซึ่งก่อตั้งขึ้นประมาณ ปี พ.ศ.2550 อันเกิดจากร้องเรียนปัญหาของชาวบ้านเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาการพังทลายของหน้าดินที่เกิดจากการปล่อยน้ำของฝายลำโดมใหญ่ โดยมีสมาชิกเป็นตัวแทนจากสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล มีประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลในสมัยนั้นเป็นประธาน มีหน้าที่ในการหาแนวทางและรับฟังปัญหาจากชาวบ้านและเป็นคณะกรรมการที่คอยเชื่อมประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติลำโดมใหญ่

จากการเข้าไปสอบถามข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ ซึ่งเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่รับผิดชอบงานและมีบทบาทสำคัญในการแก้ปัญหาให้กับชุมชน ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้ ได้ให้ข้อมูลว่า

“ปัจจุบันนี้บทบาทของคณะ กรรมการชุดนี้ค่อนข้างลดลง เนื่องจากไม่ได้มีการเคลื่อนไหว กิจกรรมที่ต่อเนื่อง โดยปัญหาอาจเกิดจากคณะกรรมการเองที่ไม่ได้ติดตามงานหรือไม่ก็ อาจจะเป็นเพราะชาวบ้านไม่ได้เข้ามาร้องเรียนเหมือนในช่วงก่อน แต่อย่างไรก็ตามก็เชื่อว่า ปัญหาตลิ่งพังจะหมดไป เพราะกระทั่งปัจจุบันตลิ่งตามลำโดมใหญ่ในเขตตำบลก็ยังมี การ พังอยู่เรื่อยๆ ” นายอศิศศักดิ์ ชาววัง (2554: สัมภาษณ์)

2. โครงการวิจัยรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลำโดมใหญ่ ในปี พ.ศ. 2549 ได้เกิดโครงการวิจัยเพื่อหาแนวทางฟื้นฟูสภาพแวดล้อมลำโดมใหญ่ โดยการริเริ่มโดย กลุ่มเยาวชนในชุมชนที่มีชื่อว่า “กลุ่มเยาวชนลำน้ำโดม” ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และมีมูลนิธิพิทักษ์ธรรมชาติเพื่อชีวิต ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ทำงาน ด้านการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นพี่เลี้ยงในการสนับสนุนงาน ซึ่งหลักๆแล้ว โครงการนี้ได้ทำหน้าที่ในการระดมปัญหาอันเกิดจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่และพยายามสร้าง ความตระหนักให้คนในชุมชนรับรู้และหาแนวทางในการแก้ปัญหาาร่วมกัน

ผลที่ได้จากโครงการวิจัยนี้ คือการระดมข้อมูลปัญหาที่เกิดจากชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม อีกทั้งได้มีการหาแนวทางในการฟื้นฟูลำโดมใหญ่ เช่น การปลูกต้นไม้ริมน้ำเพื่อป้องกันการชะล้าง หน้าดินที่อาจมีผลต่อการพังของหน้าดินตามตลิ่งลำโดมใหญ่ การจัดการขยะ เนื่องจากพบว่า ปัจจุบันมีขยะลอยอยู่ในน้ำลำโดมใหญ่เป็นจำนวนมาก ที่สำคัญข้อมูลปัญหาที่พบได้ถูกนำไป เสนอต่อองค์การบริหารส่วนตำบลไว้ได้ นอกจากนี้ยังได้มีการประสานงานข้อมูลปัญหาเหล่านี้ให้ สำนักงานชลประทานที่ 7 อุบลราชธานีได้รับทราบเพื่อเชื่อมเครือข่ายในการแก้ปัญหา (โครงการวิจัย รูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลำโดมใหญ่, 2552)

3. การออกข้อบัญญัติการจัดการขยะในตำบล ขยะนับเป็นปัญหาที่มีความรุนแรงในตำบล ไร่ใต้ โดยจากงานศึกษาการวิจัยของกลุ่มเยาวชนที่ได้ส่งข้อมูลให้องค์การบริหารส่วนตำบลไป ศึกษา พบว่า ปัญหาขยะที่พบอยู่ทั่วไปในชุมชนมีความรุนแรง อันเกิดจากจำนวนประชากรที่เพิ่ม มากขึ้นเรื่อยๆ และขยะเหล่านี้ได้ถูกปล่อยทิ้งตามลำห้วยต่างๆซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของลำโดมใหญ่ และในช่วงน้ำหลากขยะจะถูกไหลไปรวมกันในลำโดมใหญ่ที่ประกอบกับการปิดประตูฝายที่ทำให้ น้ำนิ่งและไม่สามารถไหลถ่ายเทได้สะดวก จนทำให้หน้าน้ำเน่าเสีย กลายเป็นปัญหาใหญ่ในชุมชน

เมื่อองค์การบริหารส่วนตำบลทราบเรื่อง จึงได้มีการทำประชาคมหมู่บ้านเพื่อหาข้อสรุปในเรื่องนี้ จนเกิดเป็นการทำข้อบัญญัติชุมชนในการจัดการขยะ โดยการให้มีการสร้างบ่อขยะขึ้นเพื่อเป็นการบรรเทาปัญหานี้ โดยได้ออกประกาศใช้อย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2552 ซึ่งมีองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้รับผิดชอบด้านงบประมาณในการจัดการเรื่องนี้ (องค์การบริหารส่วนตำบลไรใต้, 2554)

4. การทำเขตอภัยทานวังปลา ในเขตพื้นที่ทำการวิจัยมีเขตอภัยทานอนุรักษ์วังปลา 2 แห่ง นั่นก็คือเขตอภัยทานที่บริเวณทำน้าวัดศรีสว่างซึ่งตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 4 บ้านไรใต้ และเขตอภัยทานวัดแก่งสว่างหมู่ที่ 7 บ้านโนนค้อ ซึ่งเป็นแหล่งอนุรักษ์วังปลาที่เกิดจากการร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชนร่วมกับวัด อย่างไรก็ตามเขตอนุรักษ์ที่ว่าก็ไม่ใช่เขตอนุรักษ์ที่มีการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเหมือนเช่นในเขตพื้นที่อื่นๆ อาจจะช่วยเพราะไม่ได้มีทีมทำงานอย่างต่อเนื่องหรือด้วยเหตุปัจจัยอย่างอื่น

5. การปล่อยพันธุ์ปลาและกุ้งในลำโดมใหญ่ การปล่อยพันธุ์ปลาและกุ้งในลำโดมใหญ่เริ่มเกิดขึ้นมาในช่วงหลังจากการดำเนินการก่อสร้างฝายเสร็จเรียบร้อย ที่มีสาเหตุมาจากจำนวนพันธุ์ปลาที่ลดลง โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลไรใต้ สำนักงานประมงจังหวัดอุบลราชธานีและการไฟฟ้าฝ่ายผลิต (กฟผ.) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้องและรวมถึงนักการเมืองในท้องถิ่นก็เข้ามาสนับสนุนอยู่เป็นระยะ แต่การปล่อยพันธุ์ปลาและกุ้งดังกล่าวก็ไม่ได้มีรูปแบบหรือวาระที่ชัดเจน จะเห็นได้จากในบางปีได้มีการปล่อยพันธุ์ปลาและกุ้ง 2-3 ครั้งก็มี ในขณะที่บางปีก็ไม่ได้มีการปล่อย (องค์การบริหารส่วนตำบลไรใต้, 2554)

ช่วงเวลาที่เหมาะสมในการปล่อยแต่ละปีอยู่ในระหว่างช่วงเดือนพฤษภาคมหรือเดือนมิถุนายน ซึ่งจะเป็นช่วงที่ปลาเจริญเติบโต และในแต่ละครั้งจะมีพันธุ์ปลาและกุ้งที่ถูกปล่อยลงลำน้ำประมาณ 5,000,000 ตัว (องค์การบริหารส่วนตำบลไรใต้, 2555) อย่างไรก็ตามพันธุ์สัตว์น้ำเหล่านี้ก็ไม่สามารถอยู่ได้นานและส่วนมากพันธุ์สัตว์น้ำเหล่านี้ไม่สามารถขยายพันธุ์ได้ดี อาจจะช่วยเพราะไม่ใช่พันธุ์สัตว์น้ำตามธรรมชาติที่เหมาะสมกับระบบนิเวศลำโดมใหญ่ ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องปล่อยพันธุ์ปลาและกุ้งอยู่เป็นระยะๆ

จะเห็นได้ว่า รูปแบบความร่วมมือที่เกิดขึ้น ไม่ได้จัดว่าเป็นรูปแบบที่มีความเข้มแข็ง กล่าวคือ ยังไม่มีการจัดการหรือแนวทางที่ชัดเจนในพื้นที่ บางอย่างถูกจัดขึ้นมานี้เองเพราะความ

ต้องการและเป็นปัญหาเร่งด่วนในช่วงเวลานั้น แต่พอปัญหาหรือเรื่องร้องเรียนซาลงไปก็ไม่ได้มีการติดตามทำกิจกรรมต่อ ซึ่งสาเหตุอาจมาจากการบริหารจัดการและแนวทางนโยบายที่ยังไม่มีความชัดเจน โดยเฉพาะนโยบายจากหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องการจัดการน้ำ เช่น สำนักงานชลประทาน ในขณะที่ตัวองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างองค์การบริหารส่วนตำบลก็ยังไม่มีความชัดเจนในการทำงานด้านนี้ อย่างไรก็ตาม เท่าที่ได้ประมวลาภาพจากการสอบถามพูดคุย ดูเหมือนว่าทุกฝ่ายจะเข้าใจและตระหนักถึงปัญหาเป็นอย่างดี หากแต่ยังขาดเวทีพูดคุยเพื่อให้เกิดความเข้าใจและแนวทางในการทำงานร่วมกันเพื่อให้การจัดการน้ำเป็นอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุดในพื้นที่

ข้อวิจารณ์

จากการศึกษาพบว่า ปัจจุบันระบบนิเวศของลำโดมใหญ่ในเขตพื้นที่ศึกษาได้เปลี่ยนไปจากเดิมมาก นับตั้งแต่มีการสร้างฝายลำโดมใหญ่ ซึ่งเดิมทีฝายแห่งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อกักเก็บน้ำและผันน้ำเข้าพื้นที่ทางการเกษตรเพื่อให้ประชาชนในพื้นที่สามารถทำเกษตรได้ตลอดทั้งปี แต่จนปัจจุบันการดำเนินการก่อสร้างแล้วเสร็จมานานกว่า 15 ปี ระบบนี้ก็ยังไม่ใช้งานไม่ได้ดี ทั้งนี้ส่วนหนึ่งมาจากการดำเนินการก่อสร้างระบบชลประทานบางแห่งที่ล่าช้า เช่น สถานีสูบน้ำ ที่มีปัญหาด้านงบประมาณ และได้ดำเนินการล่าช้าเลยกำหนดมานานหลายปี

แน่นอนว่าการพัฒนาแหล่งน้ำย่อมเป็นเรื่องดีที่จะทำให้ชุมชนแต่ละแห่งสามารถใช้น้ำเพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการเกษตรอันจะส่งผลดีต่อการพัฒนาและการดำเนินชีวิตของผู้คนดีขึ้น อย่างไรก็ตามการพัฒนานั้นจำเป็นจะต้องคำนึงถึงความต้องการที่แท้จริงของประชาชนชนว่าประชาชนต้องการให้พื้นที่ได้รับการพัฒนาไปในทิศทางใด เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ สอดคล้องกับแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ที่มองว่า การพัฒนาต้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และเป็นความต้องการของผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่แห่งนั้น เนื่องจากในแต่ละพื้นที่มีวัฒนธรรมการดำรงชีวิตที่ต่างกัน อันเกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในแต่ละช่วงของระบบนิเวศ นอกจากนี้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ก็ได้เน้นว่าการพัฒนาจะต้องประกอบด้วย 3 ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน เพื่อรักษาความสมดุลที่จะทำให้คนอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยไม่ทำลายล้างอย่างที่ผ่านมา

แต่จากการศึกษาพบว่า ในกระบวนการจัดการน้ำที่ผ่านมา การมีส่วนร่วมของประชาชนยังมีน้อย ซึ่งมีผลต่อเรื่องการบริหารข้อมูลผลดีและผลเสียที่จะเกิดขึ้น สอดคล้องกับความเห็นของโสภณ ติวตานุถ (2544) ที่กล่าวว่า ที่ผ่านมาระบบการบริหารน้ำราชการยังรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลางในระบบกระทรวงกรมต่างๆ ในส่วนกลางซึ่งทำหน้าที่วางแผนและดำเนินการเอง โดยเปิดโอกาสให้องค์กรท้องถิ่นและประชาชนผู้ใช้ประโยชน์มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการพัฒนาน้อยมาก ซึ่งระบบรวมศูนย์เช่นนี้ทำให้กระบวนการพัฒนาไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น จึงเป็นเหตุให้การพัฒนาแบบรวมศูนย์อำนาจให้ผลไม่ยั่งยืน มีปัญหาเรื่องการบำรุงรักษา และมักไม่ตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชน

ในเรื่องเดียวกันนี้ สมคิด ลิงสง (2553) ก็มีความเห็นในทางที่คล้ายคลึงกัน โดยกล่าวว่า โครงสร้างของระบบราชการที่เป็นอยู่ยังไม่เอื้อต่อการบริหารจัดการน้ำได้ดี เนื่องจากหน่วยงานที่ภารกิจเดียวกันยังกระจายอยู่หลายหน่วยงาน จึงไม่มีเอกภาพด้านการบริหารอย่างเพียงพอ หรือแม้แต่ภายในหน่วยงานเดียวกันก็ยังไม่สามารถบูรณาการกันได้จริง ตัวอย่างเช่น ภายในกรมทรัพยากรน้ำ ในสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค แต่ละส่วนงานก็จะต่างคนต่างทำ ไม่ประสานงานจริงตามหลักการบริหารจัดการเป็นระบบลุ่มน้ำแบบบูรณาการ

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากการดำเนินการก่อสร้างฝายอันเกิดจากระบบการบริหารจัดการของภาครัฐที่ยังไม่ลงตัว แต่จากการศึกษาในพื้นที่ก็ยังพบว่า ชุมชนมีรูปแบบการปรับตัวโดยใช้ความเป็นวัฒนธรรมในชุมชนและทรัพยากรด้านอื่นๆเท่าที่มีในการประยุกต์และปรับวิถีการดำรงชีวิตให้สามารถอยู่ได้ ทั้งเรื่องรูปแบบการทำการเกษตรที่ไม่ได้พึ่งการเกษตรเข้ามาช่วย ในส่วนของการทำประมงในลำน้ำนั้น ชุมชนก็ได้อาศัยเทคนิคความรู้ประกอบกับเฉพาะธรรมชาติอย่างเดิยหากแต่ได้ผสมผสานเครื่องมือเทคโนโลยีทางภูมิปัญญาดั้งเดิมในการประยุกต์เครื่องมือใหม่เพื่อให้สอดคล้องต่อระบบนิเวศที่มีการเปลี่ยนแปลง เช่น การดัดแปลงเครื่องมือในการจับปลาหรือการนำเครื่องมือชนิดใหม่เข้ามา เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังมีชาวบ้านบางส่วนที่ได้หันเหวิถีชีวิตโดยการเข้าไปเป็นลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม โดยให้ความสำคัญกับทรัพยากรในชุมชนน้อยลง ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้ชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะใด อย่างไรเสียชุมชนก็ต้องมีรูปแบบในการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของตน

สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการปรับตัวทางวัฒนธรรม (Cultural Adaptation) ที่กล่าวว่า การปรับตัวทางวัฒนธรรม คือ การปรับเปลี่ยนรูปแบบหรือพฤติกรรมของกลุ่มคนเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในบริบทใดบริบทหนึ่ง ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม หรือสถานการณ์ที่กำลังเผชิญอยู่ เพราะการดำเนินชีวิตนั้นย่อมมีอุปสรรคมาขัดขวาง ดังนั้น การปรับตัวจึงเป็นการรักษาสภาพความสมดุลของชีวิตให้มีรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละพื้นที่

แนวคิดดังกล่าว สอดคล้องกับผลการวิจัยของ สุดารัตน์ รอดบุญส่ง (2549) ที่ได้ศึกษาการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชน บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ ที่กล่าวว่า ผลจากการพัฒนาในเรื่องการจัดการน้ำที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนบริเวณรอบๆอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ ในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะในระดับท้องถิ่น ดังนั้น หลายชุมชนจึงต้องพยายามเรียนรู้คุณค่าที่มีอยู่ในชุมชนและปรับตัว เพื่อสร้างสรรค์พัฒนารูปแบบและวิธีการพัฒนาให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมสังคมและวัฒนธรรมของคนที่นี่

ทั้งนี้ เมื่อมองในแง่มิติวัฒนธรรมของชุมชนตำบลไรได้ จะเห็นว่า ชุมชนตำบลไรได้ยังคงมีประเพณีวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและการเคารพสายน้ำ อย่างเช่น การจัดประเพณีแข่งเรือหาปลา การไหลเรือไฟ และการทำพิธีเนาตบประทาย เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนยังให้ความสำคัญและยำเกรงต่อสายน้ำ ด้วยสำนึกว่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีพระคุณในการให้กำเนิดชีวิต ดังนั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้จึงนับว่าเป็นข้อดีต่อชุมชนในการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรน้ำ

ภาพที่ 20 การสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกของผู้วิจัย

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทสรุป

ในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอ บทสรุปที่ได้จากการศึกษาและข้อเสนอแนะจากผลการวิเคราะห์ เพื่อเป็นแนวทางให้เกิดประโยชน์ในพื้นที่ เกี่ยวกับการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ กรณีศึกษาพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่ ในเขตพื้นที่ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี โดยได้เลือกพื้นที่ใน 6 หมู่บ้านจากทั้งหมด 15 หมู่บ้านในตำบลมาเป็นพื้นที่ศึกษา ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีแนวเขตติดกับลำโดมใหญ่ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และได้กำหนดกลุ่มตัวอย่างจากการคัดเลือกแบบเจาะจง ร่วมกับเทคนิค Snow Ball Sampling Technique จากทั้งหมด 6 หมู่บ้าน ในสัดส่วนหมู่บ้านละ 5 คน รวมทั้งสิ้นจำนวน 30 คน เพื่อนำกลุ่มประชากรตัวอย่างมาประชุมในลักษณะกลุ่มย่อย (Focus Group)

การรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้เลือกใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง ซึ่งใช้ระยะเวลาในการเก็บข้อมูลตั้งแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2554 ถึง เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2555 รวมระยะเวลา 12 เดือน นอกจากนี้ นักวิจัยยังได้ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมโดยการศึกษาค้นคว้าเอกสารจากห้องสมุดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สภาวิจัยแห่งชาติและข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ นอกจากนี้ยังใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกลุ่ม (Focus Group Interview or Discussion) โดยการตั้งคำถามปลายเปิดให้กลุ่มตัวอย่างได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการระดมสมอง โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่มกลุ่มละ 10 คน รวมทั้งสิ้นจำนวน 30 คน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าจะเป็นวงคุยแบบธรรมชาติและให้กลุ่มตัวอย่างได้แสดงความคิดเห็นออกมาอย่างเต็มที่ หลังจากนั้นจึงได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดการวิจัย แล้วดำเนินการสรุป โดยใช้การอ้างอิงเชิงอุปนัย (Induction) ซึ่งเน้นการตีความเชิงพรรณนา ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัย ได้ดังนี้

พื้นที่ตำบลไร่ใต้เดิมทีนั้นได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติลำโดมใหญ่ในการหล่อเลี้ยงชีวิต นับตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านที่ผู้คนที่นี่ ได้อพยพโยกย้ายมาตามทางเรือเพื่อแสวงหาถิ่นที่อยู่ที่เหมาะสมในการทำมาหากิน จนค้นพบว่าสถานที่อยู่เดิมในปัจจุบันมีความเหมาะสม เนื่องจากมีพื้นที่

ติดกับลำน้ำในการทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ ยังมีผืนดินที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำนาเป็นอย่างมาก เพราะเป็นป่าทามป่าไร่ที่มีทั้งพันธุ์พืชและสัตว์อย่างอุดมสมบูรณ์

หลังจากที่ได้ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งแล้วก็ได้มีการก่อรูปร่างจนกลายเป็นหมู่บ้าน มีการพัฒนาระบบการปกครอง การประกอบอาชีพรวมทั้งประเพณี ศาสนาและความเชื่อ ที่อาศัยความสัมพันธ์เดิมของกลุ่มบุคคลที่เข้ามาบุกเบิก เนื่องจากแต่ละคนนั้นต่างเป็นเครือญาติกันอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังมีสมาชิกบางส่วนที่ได้อพยพตามมาสมทบทีหลัง จนเกิดเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ และได้ขยายสมาชิกชุมชนออกมาเรื่อยๆ รวมถึงการก่อสร้างสถานที่ต่างๆ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของคนในชุมชน เช่น วัด โรงเรียน ศาลากลางหมู่บ้าน เป็นต้น

ชุมชนแห่งนี้ได้อาศัยลำโดมใหญ่ในการดำรงชีวิตมาเป็นเวลายาวนาน เรียกได้ว่าผู้คนที่นี่มีความผูกพันอย่างแนบแน่นกับสายน้ำแห่งนี้ จนก่อเกิดวัฒนธรรมชุมชนหลายประการ ซึ่งไม่เฉพาะความสัมพันธ์ในด้านการประกอบอาชีพเท่านั้น แต่อาจจะเรียกได้ว่าเดิมทีนั้นสายน้ำแห่งนี้คือชีวิตของทุกคนในชุมชน เพราะนอกจากชุมชนจะได้ใช้ประโยชน์เพื่อการประมงในลำน้ำและการนำน้ำมาใช้เพื่อการเกษตรแล้ว ชุมชนที่นี่ยังอาศัยลำโดมใหญ่เพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ นอกจากนี้ยังมีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือกระทั่งการใช้เป็นสถานที่ในการซ้อมกีฬา อย่างค่ายมวย “สิงห์น้ำโดม” ก็เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ผู้คนที่นี่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับลำน้ำแห่งนี้

ในช่วง พ.ศ. 2537 – 2540 ได้มีการสร้างฝายลำโดมใหญ่เพื่อประโยชน์ทางการเกษตร หลังจากทีฝายลำโดมใหญ่ถูกก่อสร้างจนดำเนินการแล้วเสร็จ และได้เปิดใช้อย่างเป็นทางการ ในช่วงแรกชาวบ้านต่างมีความหวังว่าจะสามารถใช้ฝายแห่งนี้เพื่อประโยชน์ทางการเกษตรตามวัตถุประสงค์ของฝายตั้งเอาไว้ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นเช่นนั้น เพราะมีปัญหาบางอย่างในระบบชลประทานที่ยังไม่สามารถใช้งานได้ เช่น สถานีคลองส่งน้ำ ซึ่งเป็นหน่วยย่อยที่จะสามารถผันน้ำจากคลองย่อยเข้าสู่ที่นาของชาวบ้าน จนกระทั่งปัจจุบันสถานีดังกล่าว ก็ยังไม่ได้ถูกดำเนินการก่อสร้าง

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจึงทำให้ชุมชนห่างจากทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่มากยิ่งขึ้น ยิ่งนับวันช่องว่างระหว่างสายน้ำกับผู้คนแห่งนี้ก็ยิ่งมีความห่าง นอกจากจะใช้ประโยชน์จากลำน้ำน้อยลงแล้วบางคนถึงกับหันหลังให้สายน้ำ เพื่อไปทำกิจกรรมอย่างอื่นทดแทน เช่น การเข้าไปเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม หรือบางคนที่เคยใช้ลำน้ำเป็นสถานที่พักผ่อน เช่น การลงเล่นน้ำ การไป

นั่งเล่นตามริมน้ำ ปัจจุบันภาพเหล่านี้ก็เริ่มเลือนหายไป เนื่องจากลำน้ำไม่ได้อยู่ในสภาพสมบูรณ์ เพราะปัจจุบันพบว่า มีสารเคมีปนเปื้อนในปริมาณที่มากเมื่อเทียบกับเมื่อก่อน

เมื่อสภาพนิเวศเปลี่ยนแปลง จึงทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมในการดำเนินชีวิต ดังในกรณีที่มีชาวบ้านบางกลุ่มต้องไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม หรือบางคนที่มีทุนและความชำนาญก็สามารถประยุกต์เครื่องมือการหาปลา เพื่อดำรงไว้ซึ่งอาชีพเดิมที่เคยทำมา แต่การที่จะทำได้ดังกล่าว จะต้องมีการเรียนรู้ด้วยตนเองและใช้เทคนิคความสามารถสูง เนื่องจากระบบนิเวศในลำน้ำเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ ปริมาณน้ำในลำน้ำมีมากขึ้น ขณะเดียวกันจำนวนปลากลับลดลง ด้วยเหตุผลนี้จึงทำให้ต้องมีการปรับตัวเพื่อหารูปแบบในการทำมาหากินอยู่ตลอดเวลา

ข้อค้นพบที่สำคัญจากการวิจัย

ข้อค้นพบจากงานวิจัยชิ้นนี้ที่สำคัญคือ ชุมชนได้มีการจัดการทรัพยากรโดยใช้มิติทางวัฒนธรรมเข้ามาเป็นเครื่องมือหนุนเสริมในการต่อรอง ทำให้เห็นถึงกระบวนการของชุมชนที่ยังคงอาศัยความเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น นั่นคือ การเกื้อกูลของคนในชุมชน อาศัยความสามัคคี อันเกิดจากการพูดคุยและการมีผลประโยชน์ร่วมกัน อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญคือ ถึงแม้ชุมชนแห่งนี้จะเป็นชุมชนขนาดใหญ่และความเจริญจากภายนอกเข้ามาอย่างทั่วถึง ทั้งระบบการขนส่งและการสื่อสาร แต่ด้วยสภาพการตั้งบ้านเรือนของชุมชนที่ตั้งขนานกับลำน้ำ ทำให้สภาพของบ้านเรือนติดกันเป็นทอดๆและง่ายต่อการพูดคุยสื่อสาร อีกทั้งด้วยความเป็นวัฒนธรรมชุมชนที่ยังคงมีความผูกพัน เนื่องจากแต่ละคนล้วนแล้วแต่เป็นเครือญาติที่อพยพมาจากที่เดียวกัน ทำให้ชุมชนนี้สามารถใช้ระบบนี้ในการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมต่างๆได้ง่ายที่รวมถึงการต่อรองในเรื่องการเวนคืนที่ดิน และการหาปลา อันเป็นการแสดงสิทธิของชุมชนในเรื่องที่อยู่อาศัย การทำมาหากินและที่สำคัญเป็นการทวงสิทธิ์ในเรื่องการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเท่าเทียมในความเป็นเจ้าของทรัพยากรที่ทำให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ

ในขณะเดียวกันก็นับว่าเป็น โอกาสหรือเป็นจุดแข็งของชุมชน เมื่อพบว่าชุมชนแห่งนี้ยังคงมีประเพณีและวัฒนธรรมที่ยังแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสายน้ำ ดังเช่นการแข่งเรือ การทำพิธีไหลเรือไฟ การตบประทาย เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนว่า ชุมชนแห่งนี้ยังคงมีความเคารพ

ต่อลำน้ำและเห็นความสำคัญอยู่เช่นเดิม เพียงแต่ว่าลำน้ำแห่งนี้มีการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สามารถให้ประโยชน์ทางการเกษตรและการประมงที่มีความอุดมสมบูรณ์

ลักษณะความสัมพันธ์แบบนี้ นับว่าเป็นความสัมพันธ์แบบใหม่ที่เกิดขึ้น กล่าวคือ เป็นความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ที่หมายถึงการทำกิจกรรมที่เชื่อมโยงให้ผู้คนได้เข้ามาทำงานหรือทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นการย้อนรำลึกถึงความสำคัญของลำน้ำว่าครั้งหนึ่งลำน้ำแห่งนี้เคยมีความอุดมสมบูรณ์ที่ทุกคนต่างได้ใช้ประโยชน์ แต่ทุกวันนี้มีเมื่อน้ำที่ของสายน้ำแห่งนี้เปลี่ยนไป จึงทำให้ทุกคนเห็นว่า อย่างน้อยก็น่าจะเป็นพื้นที่ในการทำกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์อย่างต่อเนื่องให้ทุกคนได้เข้ามาใช้ประโยชน์เพื่อเชื่อมร้อยจิตใจของทุกคนให้เกิดความสามัคคี

ดังนั้น แนวทางในการฟื้นฟูระบบนิเวศของลำโดมใหญ่ให้สามารถกลับมาใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพก็พอมีแนวทางอยู่บ้างถึงแม้จะไม่สมบูรณ์เหมือนในอดีตก็ตาม โดยเฉพาะการเห็นแนวทางจากทุนทางสังคมที่มีอยู่ และพบว่าชุมชนพร้อมที่จะปรับตัวต่อรูปแบบการจัดการที่เกิดขึ้น ด้วยศักยภาพของชุมชนที่เป็นอยู่ทั้งพลังของผู้นำ ชาวบ้าน คนรุ่นใหม่ ทุกคนต่างตระหนักและต้องการให้ลำโดมใหญ่เกิดการฟื้นฟู กอปรทั้ง ยังมีองค์กรทั้งฝ่ายรัฐและประชาชนต่างมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการจัดการปัญหาลำโดมใหญ่ จึงน่าจะร่วมมือกันหาทางออกเพื่อการแก้ปัญหาต่อไปได้ โดยใช้ต้นทุนทางศักยภาพชุมชนที่มีอยู่ ดังนี้

ศักยภาพชุมชน

1. **ทุนทางสังคม** ด้วยชุมชนแห่งนี้ยังคงมีระบบวัฒนธรรมในการเกื้อกูล การช่วยเหลือ แบ่งปันซึ่งกันและกันอยู่อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ เนื่องมาจากความเป็นพื้นที่เป็นนอที่ซึ่งยังมีสายสัมพันธ์ แนบแน่นที่ยังคงมีมานับตั้งแต่การอพยพมาอยู่ด้วยกัน ทำให้ชุมชนแห่งนี้ง่ายต่อการพูดคุยและทำความเข้าใจในปัญหาต่างๆที่จะนำไปสู่การแก้ไข อีกทั้งแต่ละคนต่างมองเห็นผลประโยชน์ที่ทุกคนจะได้รับร่วมกัน

นอกจากนี้ ชุมชนตำบลไรใต้ยังคงมีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับลำโดมใหญ่ ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ชุมชนแห่งนี้ยังมีความเคารพต่อสายน้ำ ด้วยเพราะความผูกพันที่มีมาแต่เดิมถึงประโยชน์ที่ได้รับเมื่อครั้งอดีต จนกระทั่งปัจจุบัน ถึงแม้สายน้ำจะเปลี่ยนแปลงแต่ความรู้สึกผูกพันก็ยังไม่เปลี่ยนมากนัก หากแต่ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสายน้ำได้เปลี่ยนไปจากเดิม นั่นคือ ชุมชนได้ใช้

ถ้าโดมใหญ่ในการทำกิจกรรม เช่น การแข่งเรือหรือการไหลเรือไฟเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแล
สาयน้ำ นี้ออมแสดงให้เห็นว่าชุมชนยังมีความเคารพยำเกรงที่พร้อมพร้อมจะลุกขึ้นมาปกป้องสาयน้ำ
แห่งนี้หากว่าไม่เหลือป่ากว่าแรงที่จะทำได้

2. ศักยภาพในการปรับตัว เมื่อทรัพยากรมีการเปลี่ยนแปลงจนไม่อาจทำประโยชน์ต่อการ
ดำรงชีวิตในรูปแบบเดิมได้ ย่อมเป็นเรื่องธรรมดาที่ชุมชนจะต้องมีการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสภาวะ
ที่เกิดขึ้น ชุมชนแห่งนี้นับว่ามีความพยายามในการปรับตัว ถึงแม้ว่าจะไม่ลงตัวที่สามารถจะยืนยง
ได้ว่าเป็นรูปแบบที่เหมาะสมที่สุด หากแต่ก็แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีการปรับตัวผ่านการลองผิดลอง
ถูกที่วันข้างหน้าจะต้องมีรูปแบบที่ดีที่สุดในการอยู่กับชุมชน ได้อย่างสมดุล ด้วยอาศัยเทคนิค ภูมิ
ปัญญาดั้งเดิม ประกอบกับทุนทางวัฒนธรรมในชุมชนที่มีอยู่อันจะนำไปสู่ศักยภาพในการปรับที่
เหมาะสม

3. ศักยภาพของผู้นำชุมชน ด้วยเพราะปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาของคนทุกคนในชุมชน
ทั้งนี้ผู้นำทุกคนก็ล้วนก็เป็นคนในชุมชน เป็นลูกหลานที่เกิดมาแต่บรรพบุรุษเดียวกัน จึงไม่แปลกที่
ผู้นำชุมชนที่นี้จะตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จากการลงพื้นที่พูดคุยทำให้เห็นว่า วิสัยทัศน์ของผู้นำ
ชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปในทางที่ดี กล่าวคือ ผู้นำเองก็พยายามหาแนวทางที่
เหมาะสมในการจัดการ แต่อย่างขาดการวางแผนและการเชื่อมประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
อย่างเป็นทางการ อีกทั้งการหาแนวทางร่วมระหว่างผู้นำกับชุมชนก็ยังไม่มีการหารืออย่างเป็นทางการ
แต่ก็คงเป็นเรื่องไม่ยากนักที่จะทำให้เกิดเวทีแบบนี้เกิดขึ้น ในชุมชนโดยผ่านศักยภาพผู้นำ
ชุมชน

จากการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน จะเห็นได้ว่ายังมีแนวทางที่เป็นไปได้ที่ทุกฝ่ายใน
ชุมชนจะหาทางเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการหาแนวทางที่เหมาะสมต่อการจัดการทรัพยากรน้ำลำ
โดมใหญ่ ทั้งนี้เมื่อนำศักยภาพในด้านต่างๆของชุมชนมาผนวกเข้ากันก็จะทำให้เห็นต้นทุนของ
ชุมชนมากขึ้นในเรื่องนี้

อย่างไรก็ตามเพียงแค่ชุมชนอย่างเดียวคงไม่เพียงพอในการที่จะฟื้นฟูหรือหาแนวทางที่
เหมาะสมให้กับชุมชน ทั้งนี้หน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงในการบริหารจัดการฝายก็ยิ่งมีความสำคัญ
ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในเรื่องนี้อย่างมาก ทั้งนี้จากการที่ได้เข้าไปสัมภาษณ์สำนักงานชลประทานที่ 7
อุบลราชธานี ก็พบว่า มีปัญหาบางอย่างที่เกิดขึ้นในการบริหารจัดการฝายลำโดมใหญ่ เช่น งบประมาณ

ในการก่อสร้างสถานีสืบน้ำที่ยังไม่ได้นำมาใช้เพื่อดำเนินการก่อสร้างทั้งที่แผนการดำเนินการก่อสร้างมีมานานมากแล้ว หรือการบริหารจัดการของหน่วยงานเองที่ยังมีความซับซ้อนว่าหน่วยงานไหนรับผิดชอบงานอะไรเพื่อให้ประชาชนเข้าถึงได้ง่าย แต่สิ่งที่เป็นอยู่ก็คือ ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงหน่วยงานต่างๆ ได้เนื่องจากไม่รู้แน่ชัดว่าใครรับผิดชอบในเรื่องที่เป็นปัญหากับชาวบ้านโดยตรง นอกจากนี้ ยังมีปัญหาเรื่องการเข้าถึงชุมชนของหน่วยงาน ซึ่งยังคงมีช่องว่างด้วยเกรงว่าจะเกิดปัญหาค้างเมื่อต้องเผชิญหน้าและถูกชาวบ้านตั้งคำถามในปัญหาที่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างและประเมินความต้องการของสำนักงานชลประทาน สามารถวิเคราะห์ได้ว่า หน่วยงานเองก็มีความต้องการที่จะทำงานกับชาวบ้านรวมทั้งการบริหารจัดการลำน้ำให้มีประสิทธิภาพสูงสุด หากแต่ว่าปัจจุบันยังไม่มียุทธศาสตร์ไหนที่จะเข้ามาเป็นจุดเชื่อมระหว่างหน่วยงานกับชุมชน แต่ถ้าให้ทุกฝ่ายเข้ามาร่วมพูดคุยเพื่อหาทางออกร่วมกัน ก็คงจะเกิดแนวทางและความต้องการร่วมที่จะทำให้พื้นที่ที่ได้รับประโยชน์สูงสุดต่อรูปแบบการจัดการที่เกิดขึ้น

ทั้งนี้ เมื่อวิเคราะห์ในทุกด้านที่เกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าชุมชนตำบลไร่มะขามมีความต้องการที่จะปรับตัวเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความปรกติ หากแต่การปรับตัวที่จะต้องเป็นไปอย่างเหมาะสม และจะเรื่องเดิมถ้าหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องจะหันมาใส่ใจความต้องการของชุมชนอย่างจริงจังว่าชุมชนมีความต้องการแบบใด จึงจะทำให้การปรับตัวเกิดประโยชน์สูงสุดกับชุมชน

ข้อเสนอแนะ

เมื่อศึกษาและวิเคราะห์ในแง่มุมต่างๆ แล้ว ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า แนวทางที่จะเป็นไปได้ในการที่จะทำให้ชุมชนมีรูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่อย่างเกิดประโยชน์สูงสุดนั้น จำเป็นจะต้องอาศัยองค์ประกอบหลายอย่างเพื่อให้เกิดแนวทางที่ชัดเจน ทั้งนี้ผู้นำและชุมชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังเพื่อร่วมกันออกแบบให้เหมาะสม ทั้งการศึกษาข้อมูลปัญหาอย่างรอบด้าน การวางแผนแนวทางการจัดการ โดยอาศัยข้อมูลจากการศึกษาปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำมิติวัฒนธรรมเข้ามาเป็นเครื่องมือในการหาแนวทาง เนื่องจากชุมชนมีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง ไม่ว่าจะเป็นการเกื้อกูลของคนในชุมชนที่อาศัยความสามัคคีอันเกิดจากการพูดคุยและการมีผลประโยชน์ร่วมกัน นอกจากนี้ ชุมชนยังมีการจัดกิจกรรมประเพณีร่วมกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลัง

มิติทางวัฒนธรรมที่ชุมชนยังคงใช้ระบบนี้ในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยผู้วิจัยได้เสนอแนวทางที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ดังนี้

1. การส่งเสริมประเพณีในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ผู้นำชุมชนควรส่งเสริมให้มีการทำกิจกรรมที่สะท้อนความเป็นวัฒนธรรมผ่านประเพณีในชุมชน ที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสายน้ำอย่างต่อเนื่อง เช่น การแข่งเรือหางปลา การไหลเรือไฟ การทำพิธีเนาตบปะทาย การลอยกระทง ซึ่งประเพณีเหล่านี้ จะทำให้ชุมชนเกิดความหวงแหนและมีความสัมพันธ์กับสายน้ำและต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรน้ำร่วมกัน

2. การจัดเวทีนำเสนอปัญหาระหว่างผู้นำท้องถิ่นกับชุมชน เนื่องจากเวทีในลักษณะนี้จะเป็นการหารือกันภายในชุมชน เพื่อให้เห็นปัญหาและความต้องการร่วมกัน ให้เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นว่ามีปัญหาอย่างไรบ้าง ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตรียมข้อมูลในการที่จะอธิบายกับเจ้าหน้าที่ภายนอกที่รับผิดชอบในเรื่องนโยบายให้เป็นที่เข้าใจตรงกัน อันแสดงถึงความเป็นหนึ่งเดียวที่ทุกฝ่ายต้องการแก้ปัญหาอย่างแท้จริง

3. นำเสนอข้อมูลปัญหาและความต้องการของชุมชนต่อหน่วยงานที่รับผิดชอบ ซึ่งข้อมูลนี้จะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่รับผิดชอบ นับตั้งแต่หน่วยงานในระดับจังหวัดจนถึงระดับที่ดูแลนโยบายจากส่วนกลางนั้น โดยการนำเสนอผ่านผู้นำท้องถิ่นซึ่งเป็นตัวแทนของชาวบ้าน เพื่อให้หน่วยงานที่รับผิดชอบเข้าใจสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นให้เกิดการปรับแก้ นโยบายเพื่อหาแนวทางที่เป็นไปได้ในการพัฒนาพื้นที่ร่วมกัน

4. การส่งเสริมให้ชุมชนได้ทำงานร่วมกับภาคเครือข่าย เพื่อให้ชุมชนได้แลกเปลี่ยนข้อมูลจากเครือข่ายนอกชุมชนที่มีปัญหาในลักษณะคล้ายกัน โดยผู้นำชุมชนอาจจะต้องเชิญภาคีเครือข่ายจากภายนอกที่มีทั้งนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่อื่นๆที่เคยประสบปัญหาแบบเดียวกัน มาร่วมแลกเปลี่ยนและเสนอแนวทางหรือบทเรียนที่ได้เคยทำมา เพื่อให้ชุมชนมีมุมมองที่กว้างขึ้นในการแก้ปัญหา

5. การส่งเสริมให้มีการทดลองปฏิบัติการต่อรูปแบบการจัดการที่เหมาะสม เมื่อได้แนวทางที่ชัดเจนจากการระดมข้อมูลจากหลายฝ่ายแล้ว ก็อาจจะต้องมีการทดลองทำกิจกรรมบางอย่างเพื่อแสดงให้เห็นความเป็นไปได้ในการแก้ปัญหาในพื้นที่ว่ามีความสอดคล้องกับความเป็นจริงหรือไม่

ซึ่งถ้ามีความสอดคล้องก็ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีแต่ถ้าแนวทางที่หาหรือไม่เหมาะสมก็จะได้ปรับแก้ปัญหาไปพร้อมๆกัน

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

การศึกษาครั้งต่อไป ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะศึกษาในหัวข้อ มิติวัฒนธรรมกับการจัดการน้ำที่เหมาะสมของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายลำโดมใหญ่ ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่าชุมชนตำบลไร่ใต้เป็นชุมชนที่มีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง เพราะจากงานวิจัยชิ้นนี้ก็ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า ชุมชนมีความสามัคคีและยังคงมีความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนอย่างแนบแน่น อีกทั้งยังมีศักยภาพพอในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยที่ได้อาศัยความเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นในหาแนวทางการจัดการน้ำที่เหมาะสม อีกทั้งจะเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนได้ร่วมกันทำกิจกรรมร่วมกันอันเกิดจากการนำวัฒนธรรมภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้

อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่น่าจะได้ศึกษาเพิ่มเติม คือการหารูปแบบที่เหมาะสมและมีความชัดเจนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่ ทั้งนี้ ผู้นำท้องถิ่นจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนอย่างจริงจังเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว โดยท้องถิ่นต้องเป็นหน่วยงานในการเชื่อมประสานเพื่อให้เกิดความร่วมมืออย่างจริงจัง

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นอื่นๆที่น่าสนใจในการศึกษาเพิ่มเติม เพราะปัจจุบันในพื้นที่ตำบลไร่ใต้มีปัจจัยอื่นๆอีกหลายอย่างที่มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรน้ำลำโดมใหญ่ อาทิ การก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมใกล้ลำน้ำ การทิ้งขยะของคนในชุมชนลงสู่ลำน้ำ การตัดต้นไม้เพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งปัจจัยเหล่านี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศลำโดมใหญ่ ดังนั้น ควรจะมีรูปแบบที่เหมาะสมในการหาแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกัน

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

- กมล หอมกลิ่น. 2537. รายงานการวิจัยโครงการรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมลำโดมใหญ่ ตำบลไร่ใต้ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กรมการพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน. 2540. โครงการติดตามและประเมินผลการพัฒนาแหล่งน้ำ ระดับไร่นาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันแหล่งน้ำและสิ่งแวดล้อม.
- กรมชลประทาน. 2540. แผนพัฒนาการส่งเสริมการเกษตร พ.ศ. 2540-2545. กรุงเทพมหานคร: กรมชลประทาน.
- กันยา สุวรรณแสง. 2533. การพัฒนาบุคลากรและการปรับตัว 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บำรุงสาสน์.
- กาญจนา แก้วเทพ. 2538. เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สามัคคีสาสน์.
- กิตติพิศ ศิริสุตร. 2537. การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นตามหลักสูตร ประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง 2533) ในโรงเรียนร่วมพัฒนาการใช้ หลักสูตรสังกัดสำนักงานการศึกษา จังหวัดสุพรรณบุรี. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เกษม จันทร์แก้ว. 2540. วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จิตร ภูมิศักดิ์. 2535. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อ ชนชาติ ฉบับสมบูรณ์เพิ่มเติมข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม.

จิราภรณ์ คชเสนี. 2544. **มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จุฬาพรรณ (จามจุรี) ผดุงชีวิต. 2550. **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง: การตีความเชิงวิพากษ์ว่าด้วยมิติทางวัฒนธรรม จากมุมมองหลังสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ. 2534. **แนวโน้มการใช้ภาษาไทยในทศวรรษหน้า: สรุปการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การใช้ภาษาไทยทางวิทยาศาสตร์การแพทย์. ครั้งที่ 2 และพิพิธภัณฑสถานเพื่อการศึกษา ครั้งที่ 1**. นครปฐม: ฝ่ายการพิมพ์สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล.

ฉลอง เกิดพิทักษ์. 2538. **การจัดการน้ำในลุ่มน้ำของประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2548. **แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

_____. 2549. **ชวานาสองฝั่งโขง ชีวิต วัฒนธรรมและจิตสำนึก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. 2543. **รายงานการประชุมเรื่อง หายนะ-ความขัดแย้งเบื้องหลัง โครงการผันน้ำและ เขื่อนขนาดใหญ่ภาคเหนือและข้อเสนอเชิงนโยบาย วันที่ 26-27 ตุลาคม 2543**. เชียงใหม่: เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้.

ดิเรก ทองอร่าม. 2527. **ความต้องการน้ำชลประทานและค่าชลประทานในการออกแบบระบบส่งน้ำ**. เอกสารการสัมมนาวิชาการเทคโนโลยีที่เหมาะสมในการทำงานชลประทาน. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.

ทวีศักดิ์ วรฤทธิ์เรืองอุไร. 2547. “ชาติและชาติพันธุ์: วิถีชีวิตและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในโลกปัจจุบัน.” ในเจนสุดา สมบัติ, ทวีศักดิ์ วรฤทธิ์เรืองอุไร, สุนีย์ ประสงค์บัณฑิต. (บรรณาธิการ). **วาทกรรมอัตลักษณ์**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ชันวา ใจเที่ยง. 2550. **นิเวศชาวนาลุ่มน้ำโขง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

นิพนธ์ พัวพงศกร. 2538. รายงาน เรื่อง **กลุ่มเศรษฐกิจแห่งการอยู่รอด: ความสำเร็จแห่งการอยู่รอด**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิชัยพัฒนาและสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

ประชาธิป กะทา. 2549. “การปรับตัวทางวัฒนธรรมการทำงานของหมู่บ้านชนบทไทย หลังการดำเนินนโยบายประชากรแห่งชาติ.” **วารสารประชากรและสังคม** 15 (1): 30- 57.

ประเวศ วะสี. 2534. **การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. ในคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้งกรุ๊ป.

_____. 2534. **วัฒนธรรมกับการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

พนา ใจตรง. 2552. **การเคลื่อนไหวต่อรองของชาวบ้านปากมูล เพื่อเปิด-ปิด ประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์และการพัฒนา, มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. 2547. **แลหน้าเศรษฐกิจสังคมไทย (Online)**.
www.thailabour.org/thai/news., 25 มกราคม 2552.

มนัส สุวรรณ. 2549. **การจัดการสิ่งแวดล้อม: หลักการและแนวคิด**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

- ยศ สันตสมบัติ. 2539. ทำเกวียนบทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย
ท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์
คบไฟ.
- _____. 2542. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่าง
ยั่งยืน. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการ
พัฒนาอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. 2545. คนใน: ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย. กรุงเทพมหานคร
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. 2548. อ่าน'วัฒนธรรมชุมชน: วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์
นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.
- รุ่ง แก้วแดง. 2541. ปฏิรูปการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ฟรินด์ติ้งเซ็นเตอร์.
- วิจิต นันทสุวรรณ และ จ่านงค์ แรกพินิจ. 2541. “บทบาทของชุมชนกับการศึกษา: รายงาน
การศึกษาวิจัยเสนอสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ”. กรุงเทพมหานคร:
สำนักนายกรัฐมนตรี.
- วิบูลย์ สีสสุวรรณ. 2527. ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปาณา.
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. 2546. การบริหารและจัดการเทศบาลในยุคปฏิรูปการเมือง. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ไทร์เฟซ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2546. ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- สมคิด สิงสง. 2553. รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง บริหารจัดการทรัพยากรน้ำต้องเริ่มจาก
จุลภาควันที่ 6 สิงหาคม 2553. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- สมชาย นิลอาธิ. 2543. *วิถีความคิด วิธีชีวิตชาวนาอีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- สหัทยา วิเศษ และ นิคม บุญเสริม. 2547. *การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- สุริชัย หวันแก้ว. 2551. *การประชุมเชิงปฏิบัติการพิจารณา “ร่าง” แผนหลักสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (พ.ศ.2551-2555)*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์.
- สันติภาพ ศิริวัฒนธรรมไพบูลย์. 2553. “นิเวศวัฒนธรรม: การเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์กับจิตวิญญาณ.” *วารสารศูนย์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี* 7 (13): 19-25.
- สุดารัตน์ รอดบุญส่ง. 2549. *การปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชน บริเวณอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุดรดิษฐ์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เสน่ห์ จามริก. 2529. *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสรี พงศ์พิศ. 2536. *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป.
- _____. 2546. *วิถีคิดวิธีทำแผนชีวิตเศรษฐกิจชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ภูมิปัญญาไทย.
- เสรี เวชบุษกร. 2551. *รายงานเรื่องโรงแรมในอุทยานแห่งชาติ*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล.

- โสภณ ติวตานุถ. 2544. การจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรกรรมชุมชนริมฝั่งลำน้ำแม่ฝาง ตอนกลางลุ่มน้ำกก: อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น, สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2556. เอกสารการประชุมเวทีสาธารณะนโยบายน้ำ ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2545. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พัฒนาหลักสูตร.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2538. ชีวิต และงาน ผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- หาญณรงค์ เยาวเลิศ. 2553. การบรรยายในหัวข้อ รวมการบริหารจัดการน้ำในภาคอีสาน. อุดรธานี: ศูนย์ข้อมูลสิทธิมนุษยชนและสันติภาพภาคอีสาน.
- อมรวิชัย นาคทรรพ และคณะ. 2551. การศึกษาในวิถีชุมชน: การสังเคราะห์ประสบการณ์ในชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อกิน รพีพัฒน์. 2547. การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การศึกษานโยบายสาธารณสุข.
- องค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้. 2550. คู่มือข้อมูลตำบล. อุดรธานี: สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้.
- องค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้. 2553. คู่มือข้อมูลตำบล. อุดรธานี: สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลไร่ใต้.

- อดุลย์ วังศรีคุณ. 2543. การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิธาน. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. 2548. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม: การเรียนรู้ร่วมกับชุมชน. กรุงเทพมหานคร: เครือข่ายงานวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.
- อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. มปป. การศึกษาชุมชนเชิงพหุลักษณะบทเรียนจากวิจัยภาคสนาม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2543. พลวัตรของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสถานการณ์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. 2544. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อานันท์ กาญจนพันธ์ และ มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด. 2543. “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าภาคเหนือตอนบน.” ในเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (บรรณาธิการ). วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อุไรวรรณ ตันกิมขง. 2526. เหมืองฝาย คืออำนาจการตัดสินใจอิสระของท้องถิ่น และการพึ่งตนเอง. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544. ภาพรวมภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- _____. 2544. ภูมิปัญญาล้านนา. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

Cohen, A. Y. 1969. Culture as Adaptation In Cohen A Yehudi (ed.). **Man in Adaptation The Cultural Present**. Chicago: ALDINE Publishing Company.

Foster, G. M., and B. G. Anderson 1978. **Medical Anthropology**. New York: Wiley.

Geertz, C. 1968. **Islam observed: religious development in Morocco and Indonesia**. New Haven: Yale University Press.

Khor, M. 1995. “**Sustainable Development: 10 points to clarify the Concept**” In **Sustainable Development**. Voices from Rural Asia. Volume 1. Toronto: Studio.

Miller, Tyler, G., J.R. 1995. **Environmental Science Working with the Earth**. Fifth Edition. California: A Devisor of Wadsworth. Inc.

แนวคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์

ส่วนที่ 1 แนวทางการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In depth Interview)

ข้อมูลโครงการสร้างฝายลำโดมใหญ่

1. ประวัติความเป็นมาโครงการ

ข้อมูลชุมชนก่อนการสร้างฝาย

1. ประวัติชุมชน
2. สภาพทางกายภาพ
3. สภาพทางด้านเศรษฐกิจ
4. สภาพทางด้านสังคมและวัฒนธรรม
5. ระบบนิเวศลำโดมใหญ่

ระบบนิเวศของชุมชน

1. สภาพที่ดิน โดยทั่วไปของหมู่บ้าน พื้นที่ ความสัมพันธ์กับที่ดิน การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์จากที่ดิน
2. สภาพแหล่งน้ำของหมู่บ้าน ความสัมพันธ์กับแหล่งน้ำธรรมชาติ การใช้ประโยชน์แหล่งน้ำ บริเวณพื้นที่แหล่งน้ำสำคัญ
3. สภาพป่าไม้รอบ ๆ หมู่บ้าน เช่น ชนิดของพันธุ์ไม้ ความหนาแน่นของต้นไม้ในป่าขนาดของต้นไม้ ชนิดของสัตว์ป่า มากน้อยเพียงไร พื้นที่ป่า การใช้ประโยชน์จากป่า เช่น ล่าสัตว์หาของป่า เก็บฟืน ไร่ไม้ทำที่อยู่อาศัย เลี้ยงสัตว์
4. นโยบายของรัฐที่เข้ามาควบคุมการใช้ประโยชน์ของหมู่บ้าน ที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้และการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

ข้อมูลชุมชนช่วงหลังการสร้างฝาย

1. ช่วงเหตุการณ์การเจรจาต่อรองค่าเวนคืนที่ดิน
2. ผลกระทบ / ปัญหาที่เกิดขึ้น
3. การแก้ไขปัญหา

ข้อมูลชุมชนการปรับตัวภายหลังการสร้างฝาย

1. การปรับพื้นที่ทางการเกษตร
2. การปรับตัวเรื่องเครื่องมือหาปลา
3. การปรับตัวในเชิงมิติวัฒนธรรมของชุมชน

แนวทางการพัฒนาและการฟื้นฟูลำโดมใหญ่

1. รูปแบบความร่วมมือระหว่างชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
2. รูปแบบความร่วมมือระหว่างชุมชนและสำนักชลประทานที่ 7
3. รูปแบบความร่วมมือระหว่างชุมชนและหน่วยทั้งเอกชนและราชการอื่นๆในพื้นที่

ส่วนที่ 2 แนวทางการสัมภาษณ์การสนทนากลุ่ม (Focus group Discussion)

- สภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในวิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมก่อนมาตั้งรกรากในตำบล
ไรใต้
- สภาพความเป็นอยู่หลังจากมีดำเนินตามนโยบายก่อสร้างฝายลำโดมใหญ่เพื่อการพัฒนา
แหล่งน้ำ
- กระบวนการปรับตัวของชุมชนภายหลังการก่อสร้างฝาย
- ความรู้สึกของสมาชิกชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
- การจัดการทรัพยากรน้ำที่เหมาะสมในพื้นที่

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ -นามสกุล	นายกมล หอมกลิ่น
วัน เดือน ปี ที่เกิด	วันที่ 27 มีนาคม พ.ศ.2524
สถานที่เกิด	อุบลราชธานี
ประวัติการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	ผู้สื่อข่าว
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	ศูนย์ข่าวสื่อสร้างสรรค์อุบลราชธานี
ทุนการศึกษาที่ได้รับ	โครงการนักเรียนทุนนานาชาติ มูลนิธิกองทุนการศึกษาเอเชียใน พระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี